گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی

فەرهاد شاکەلی

وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە:
محەمەد خزری ئەقدەم

لێکۆڵینەوە

گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی

سرشناسه : شاکلی، فرهاد، ۱۹۵۱ - م.
Shakely, Ferhad
عنوان و نام پدیدآور : گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی (توێژینەوە - زانستگەی ئوپسالا) /
نووسەر فەرهاد شاکەلی ؛ وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە محەممەد خزرینەقەدەم.
مشخصات نشر : سنندج: مادیار، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری : ۱۷۶ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۲۵-۵۲-۷
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
یادداشت : کردی.
یادداشت : عنوان اصلی : The modern Kurdish short story, ۲۰۱۶.
موضوع : داستان‌های کوتاه کردی -- قرن ۲۰ -- تاریخ و نقد
موضوع : Short stories, Kurdish -- ۲۰th century -- History and criticism
شناسه افزوده : خضری اقدم، محمد، ۱۳۶۴ - ، مترجم
رده بندی کنگره : PIR۳۲۵۶
رده بندی دیویی : ۸فا۹/۲۳۰۸
شماره کتابشناسی ملی : ۵۸۸۱۹۱۲

گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی
ISBN: 978-622-6525-52-7
۵۹۵۰۰ تومان
انتشارات مادیار

گێرانەوە
مۆدێرن
کوردی

فەرهاد
شاکەلی

وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە:
محەممەد خزری ئەقدەم

کتێب: گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی

نووسەر: فەرهاد شاکەلی

وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە: محەممەد خزری ئەقدەم

پەڕەبەندی: هەرمان سالاری

ڕووبەرگ: شیلان هووشیاری

نۆرەی چاپ: یەکەم ۱۳۹۹ - ۲۰۲۰

تیراژ: ۱۰۰۰ دانە

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۲۵-۵۲-۷

ناونیشان: سنە، چوارڕیانی شوهەدا، پاساژی عزەتی، وەشانخانەی مادیار؛ ۸۷۳۳۱۲٤٤٤٥ (۰۰۹۸)

ئەم وەرگێڕانە پێشکەشە بە

ناو و یادی شەنگەسواری پەخشانی مۆدێرنی کوردی:

جەلادەت عالی بەدرخان

هەوالنامەی کتێب

لیژگەی بابەتەکان

پێزانینی وەرگێڕ ٩
وتەی وەرگێڕ ١١
وتەی نووسەر ١٧
پێشەکی ٣١
پاشخانی مێژوویی و بیبلیۆگرافی ٥١
پەخشانە بەراییەکان ٥١
ڕۆژنامەگەری ٥٤
گێڕانەوەی مۆدێرن ٥٧
دەستپێکی ئەزموونگەرا (١٩١٣-١٩٣٩) ٥٧
نەوەی گەلاوێژ (١٩٣٩-١٩٤٩) ٦٥
نووسەرانی بەرەو (١٩٥٠-١٩٦٩) ٧٣
نەوەیەکی نوێ ٨٠

هەواڵنامەی کتێب

ناوەڕۆکی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی ٨٩
مێژووی کورد ٩١
کێشەی چینایەتی ٩٦
خەباتی نەتەوایەتی ١٠٤
پرسی ژنان ١١٥
دواکەوتوویی ١٢٤
فۆرم لە گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا ١٢٩
فۆرمی دەرەوە ١٣٠
فۆرمی ناوەوە ١٣٢
زمان و فۆرمی دەربڕین ١٣٧
سووکەئاوڕێک لە بەرهەمی ساڵەکانی (١٩٨٨-٢٠٠٠) ١٤١
پاشخانی سیاسی ١٤١
سەراسوێیەکی بەرهەمەکان ١٤٧
ئەنجامگری ١٥٩
کتێبنامە ١٦٣
لیزگەی ناوەکان ١٦٩

هەواڵنامەی کتێب

پێزانینی وەرگێڕ

وەرگێڕانی ئەم پەڕتووکە، جیا لەوەی بوو بە دەرفەتێک بۆ ئەوەی بچمە ویژەی بەرهەمی بەشێ لە ویژەوانانی مۆدێرنی کوردی و گوردی خۆمیان لێ بگرم، بوو بە بەختێکیش بۆ ئەوەی بتوانم بە دەربەستی ببمە سپاسویژی ئەوانەی وا لەم ڕێگەیەدا هەریەکەو بە لەونێ باڵی یارمەتییان بۆ ڕاتەنگاوتم، کە لەو پێوەندییەدا پێویستە پێشەمی بدەم بە بنەماڵەکەم لەبەر داژداریی دەروەستانەیان لەنێو ئەو ڕەوشە تووش و تنووکەی وا ئاسمان هەر دێ و لێمان دوور دەبێتەوە و زەویش پێم وا نییە جارێ ڕووی نەرمیی بنوێنێ.

ئەوجار، دەبێ باسی بەڕێز د. فەرهاد شاکەلی بکەم کە وەک خاوەنی دەق، جیا لەوەی ئیزنی ئەم کارەی دامێ، بە پێداهاتنەوە بە تێکستی وەرگێڕدراو، لاباری سەنگەلای منی هاوسەنگ کردەوە. ئەشێ ئاماژەش بە ڕێزدار ناسر ئیبراهیمزادە بکەم کە بە خوێندنەوەی بەر لە چاپی کارەکە، گەلێ چەوت و لاری بۆ ڕاست کردمەوە.

پێویستیشە باسی مامۆستایان ئەحمەد محەممەد ئیسماعیل، ڕەئووف بێگەرد و د. نەجاتی عەبدوڵڵا بکەم کە بە ناردنی هەندێ لە تێکستە نایابەکان، ڕەوتی ڕاییکردنی کارەکەمیان ڕاست هێنا.

وەشانخانەی مادیاریش لەبیر ناکەم کە لە شەوگوردم هات و گوردانە دەستی دایە چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەم پەڕتووکە.

وتەی وەرگێڕ

مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی تووڕدراو لەم جیهانە، ڕێونگی ڕێیەکە وا لەنێوانی بوون و نەبووندایە. ڕێ و بازێک کە هەرکەسێ بە جۆرێ لە جۆرەکان دەیبڕێ. لێرەدایە کە هەندێک بۆخۆیان چۆنێتیی ڕێدەرکردن و ڕێگەبڕینەکە دیاریی دەکەن و تاقمێکی تریش بۆیان ڕۆدەنرێ. بە واتایەکی تر، دەستەی یەکەم مرۆڤە ڕەسەنەکانن[1] کە خۆیان بنووس و بکەری کرداریانن و بوون و مانیان لە سۆنگەی خۆیانەوەیە. بە پێچەوانەوە، مرۆڤە ناڕەسەن[2] و نامۆکان نەک تەنیا دروستکەر و داڕێژەری ڕۆک و ناوەڕۆکی خۆیان و بڕیاردەری ئەم قولەسەفەرە نین، بەڵکوو وەک بەرکار و کارلێکراوێک هەوساری هەستونەستیان دەکەنە دەسکەلای دەستی ئەوانی ترەوە و هەبوونی خۆشیان دەپەستێونە نێو قەپێلکی ناچارەکییەوە و لە بۆتەی ئەوانی دیکەدا دەتوێنەوە.

ئەگەر لەو ڕۆچنەیەوە بڕوانینە ئەم بارە بوونناسییە،[3] دەکرێ گریمانەی ئەوە بکەین کە نەزانین و خۆنەناسین یەکێ بن لە هۆکارەکانی ئەم ناڕەسەنێتییە؛ چونکە مرۆڤی نەبان و بانێنراو زێتر و بێتر لەوانی تر، مەترسیی ئەوەی لەسەرە پرزەی بیری ڕووناکیی لێ ببڕێ و نغرۆی گێژاوی ژیانێکی قەڵب و قەستی بێ. لەو نێوەدا، بەپێی مێژووی بیری بەرەی مرۆڤ، هەر لە ڕاسپاردە ئاسمانییەکانەوە بگرە تا دەگاتە گفتی فەلسەفەڤان و مۆژی

---

1. Authentic
2. Inauthentic
3. Ontologic

پێتۆڵان، دەبینین جەختێکی لەرادەبەدەر لەسەر زانین کراوە و لەنێو بەشەکانی زانین و زانیاریشدا، خۆناسین[1] سەنگێکی زاڤی لێ نراوە و بووەتە کاکڵی گشت زانستەکان و وەک بنڕەخ و بنواشەی ژیانێکی ڕاستەوانە پێناسە کراوە.

بێتوو لەم ڕووەوە پتر ورد ببینەوە و مژارەکانی لە کەو دەین، دەردەکەوێ کە خۆناسین وەک بابەتێکی فرەڕەهەند، هەڵگری چەندین ئاستە و ئەوەش لەوەوە ئاو دەخواتەوە کە مرۆڤ خاوەنی ماکێکی فرەلوێیە. لەو بوارەوە، لایەنی تاکی[2] و جڤاکیی[3] مرۆڤ دوو جەمسەری گرینگی ئەم کرۆک و گەوهەرە پێک دێنن. هەر بەپێی ئەم دوو جەمسەرەش، دەکرێ خۆناسینیش دابەش بکرێ بەسەر ناسینی ئەو بوارانەی لە ناوەوەی مرۆڤدان و هەروەها ئەو بەشانەی دەکەونە دەرەوەی بازنەی خۆکەسێتی ئەو، واتە سیستێم و پەرگاڵی کۆمەڵایەتی،[4] کە ئەویش وەک گۆڕەپانێکی بەرین و بێپەرژین هەڵگری چەندین بەشە لە خۆیدا. یەک لەو بەشانەی گرێدراوی خودی گشتی و جڤاکیی[5] مرۆڤە، وێژەیە؛ وێژەش وەک لەرانەوەی تەلی هەست و نەستی مرۆڤ لە لایەک و زایەڵەی دۆخە کۆمەڵایەتییەکان لە لایەکی تر، سەرچاوەیەکی گرینگە بۆ خۆناسین و گەڕانەوە بۆ خود بە چەشنێک کە مرۆڤ بە خوێندنەوەی ئەدەبیات دەتوانێ بەشێ لە ڕاستییەکانی ژیانی خۆی، کە گرێدراوی ڕابردوو و ئەمڕۆی ئەوانی ترە، هەڵێنجێنێ.

لێرەدا، وێژەی مۆدێرن لە چاو جۆرەکانی تر هەڵگری ماتەوزەیەکی پترە و ئامیار و ئاریکارێکی باشتریشە بۆ مرۆڤی وەیلان بە شوێن خۆیدا بە چەشنێک کە ئادەمیزاد لە کلاوڕۆژنەی ئەدەبیاتەوە دەتوانێ سەر بە ماڵی ڕابردوو، زەینییەت،[6] ژیوار و ژینگاری خۆی و ئەوانی تردا بکا و جێگەوپێگەی ئێستای خۆی باشتر بناسێ. هەر لەم سۆنگەیەوە، ئەم ڕاستییە بۆ مرۆڤی کوردیش دەتوانێ لە سەرێکەوە ببێتە پێودانێک بۆ ناسینی خۆی

1. Self Knowledge
2. Individual Aspects
3. Social Aspects
4. Social System
5. Social Ego
6. Mentality

و مێـژوو و ماکی ئەدەبەکەی و لە سـەرێکی تریشـەوە، دەتوانێ ببێتـە دەلاقەیەک بۆ سەرەتاتکێی بەشێک لە ڕاستییەکان و سەراسـوێی ئاوەز و ئاخافتەی زاڵ بەسەر خۆی و دەوروپشتیدا. جگە لەوانە، لە ئالیی جوانیناسیشەوە[1] ناخی وشکارۆ و پرسۆی بە ئاوی کانیاوی ئەدەبەکەی ئاوبرژێن دەبێ و ڕۆحی پڕژەنگ‌وژار و شـەکەت و شەلاڵیشی بە شنەی شەماڵی دیرۆکەکەی فێنکایی پێ دەبەخشرێ.

بەپێی ئـەو گرینگایەتییەی وا لەبـارەی ئەدەبیات بە گشـتی و ئەدەبی مۆدێرن بە تایبەتی لە سـەرەوە باسی لێوە کرا، دەشـێ خوێنەر جگە لە چنینەوەی بەری بەرهەمی باهـۆی وێژەوانان، وەک ڕووبارێکـی بەخوڕوخرۆش بە ناخـی ڕەوت و گۆڕانکارییە ئەدەبییەکانیشدا بچێتە خوارێ و مێژووی وێژە وەک چلۆنایەتیی گوورانی دەلاوی هزر و هۆشی کۆمەڵگەکەی سەیر بکا و بیکاتە دەراوێکی ڕوون بۆ پەیجۆریی پتر لەسەر خۆی و باشتر بەدیکردنی ژیان و ژیانگەی.

****

لـەو پێوەندییـەدا، بەبێ مەرایی دەتوانـم بڵێم کە پەرتووکی بەردەسـتتان کارێکی سەرەتایی و خنجیلانەیە بۆ بەرکوتی خەرمانی وێژەی نۆژینی کوردی و بەردەبازێکیشە بـۆ بازدان بەرەو ئەو مەبەسـتانەی لە سـەرەوەدا لەسـەریان ڕۆیشـتین. بەرهەمێک کە بەروبـاوی شـۆموتۆمی ئەدیـب و ئاکادیمیسـتێکی گۆڕەپانی فەرهەنگـی کوردی و هەوڵێکی شـێوازمەندە[2] لەم بـوارەدا؛ بۆیە ئەم توێژینەوەیە دەتوانـێ ژێدەرێک بێ بۆ هەڵێنجانی گەلێک زانیاری لەسەر ڕەوتی ڕسکان، سەرهەڵدان و فراژوویوونی گێڕانەوەی نۆژینی کوردی، بە لەبەرچاوگرتنی بەستێنە مێژوویی و سیاسییەکەیدا؛ چونکینێ نووسەر بـە لاکردنی بە لای ئاڵوگـۆڕە کۆمەڵایەتی و ڕامیارییەکان و شـەنوکەوی کارتێکەریی ئەوان لەسـەر وێژەی کوردی، وێنایەکـی ڕوونتر لە بەرهەمە ئەدەبییـەکان ڕادەنێ و بە هەڵدانەوەی ڕووپەڕەکانی مێژووی لەدایکبوونی دەقی پەخشانی کوردیش، بنواشەیەکی

1. Aesthetics
2. Methodic

بتەو بۆ باسەکان دادەنێ و ئەدەبی مۆدێرنی کوردی بە ڕابردووە گرێ دەدا و لەو ڕوویەوە، شوناسی هەنووکە لە ئاوێنەی دوێکەدا دەبینێتەوە و ئەمڕۆش وەک بەردی بناغەی داهاتوو سەیر دەکا.

شیاوی ئاماژەیە کە لەم کارەدا، لەپاڵ بەسەرکردنەوەی بەرهەمی گشت بەشەکانی نیشتگە و نیشتمانی کورد، خوارووی کوردستان بووەتە گۆڕەپانی سەرەکیی لێکۆڵینەوەکە. ئەمەش لە لایەک دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی وا ئەو مەڵبەندە بە هۆی تێکەوتن لە دۆخێکی تایبەتی جیۆپۆلیتیکییەوە، بەرەوڕووی گەلێک دەرفەتی لەبار بۆ چێبوونی سیاسەتێکی زمانی[1] و پەروەردەییی[2] خۆیی بووەتەوە و ئەمەش بووەتە هۆکارێک هەتا ئەم بەشە بێتە لانکی ئەدەبی مۆدێرنی کوردی لەو کاتدا و لەم سۆنگەشەوە بۆ توێژینەوە کێشەرتر بێ. لە لایەکی ترەوە، دەگەڕێتەوە سەر تایبەتمەندیی مژاری لێکۆڵینەوەی زانستی و بەربڵاونەبوونی گۆڕەپانی کار و پێویستیی بەرتەسککردنەوەی بەرکاری ئاکادیمیک[3] بۆ ڕۆچوونی زێدەتر بە مەبەستی دەردەستکردنی زانیارییە نەبەدییەکان و بەدیکردنی دیوی نەدیوی دیاردەکان و زەلالکردنی سووچە پێوارەکان بۆ دۆزینەوەی نەدۆزراو و نەوتراوەکان.

****

لە بابەت وەرگێڕانی ئەم پەرتووکەش دەبێ بڵێم کە سەبارەت بە کوڕەک و کاکڵی ئاکادیمیکی بەرهەمەکە، ئەوەندەی بۆم لوابێ جڵەوی وەرگێڕانی دەقاودەقم بەرنەداوە هەتا لە جەغز و جەرگی کارەکە نەترازێم، بەڵام ئەوە ناگەیەنێ کە بە وەرگێڕانێکی ڕەق‌وتەق ساچابێتم و دەیندارێکی بەبەینەتی ڕەسەنایەتیی زمانەکەم نەبوو بێتم و سەری سەربەمۆری گەنجینەی زمانۆک و زاراوە و وشەدووانەکانیم لانەبردبێ، یان ئەوەی کە پەساپەسا بە ئاسمانی تەیمانی تەنیا زاراوەیەکدا جەغزم کێشابێ و لە چەپەری هەمان

1. Linguistic Policy
2. Educational Policy
3. Academic Subject

بنزار و شێوەزاریشدا هەڵنیشتبێتم، بەڵکوو ئەوەندەی بیرم بڕی کردبێ و بیرگەم بنباڵی گرتبێتم، نیازم وابووە بەپێی نیازم کەڵکی خۆم لە شەنگەداری زمانەکەم لێ کەمەوە و کارەکەشم لەسەر چلۆپکی ئەودا جێ کەمەوە، کەچی بەو حاڵەشەوە دڵنیام لە مەیدانی کردەوەدا و لە ڕاوی ئەم ئامانجانەدا، تەماڵم هەڵنەگرتووەتەوە. جگە لەوە، بە هۆی ئەوەی لە بواری ئەدەبییاتەوە پەیژەکانی زانستیم نەبڕیوە، سروشتی بووە کە لە هەندێ شوێن هەوردای بیرم پسابێ، یا پێنووسم تلاسابێ و لەسەر ئەسپی خەیاڵ گلابم. لەگەل ئەمەشا، مەراقم هاویشتووەتە سەر و لە جەختا بووم بۆ ئەوەی زیاتر لە پێزوهێزم گاڵە بکەم و وەک ڕموودەیەکی وێژە و دەق ئەو کارە باوێمە باوەشی زمانی کوردی، بۆ ئەوەی بەو هەنگاوە گچکەیە بەردێکم لەبان بەردێکی تەلاری مێژووی وێژەی کوردی دانابێ. هاوکات لەسەر ئەوەش، تۆگران و ئەزموونداران و ئاکادیمیسییەنانی ئەدەبی کوردییش بتوانن بەپێی ئەم پێودانگەوە پێبەستی پێوانی ڕێگەی پتر و کەندەوەوکۆژەوەی دوڕناسانە و کارناسانە بن لەم بوارەدا.

لە دوادواییدا، دەبێ بڵێم قسە زۆرە و چەشنی هەوردای دوورمەودا بنەی نایە، بەڵام لێرەدا بەوەندە دەکەم ڕەسا و چیی تر وشە و وتان لێزگە ناکەم؛ چونکە دانەر بە نووسینی پێشگوتنێکی خەست ئەوەی لە دیزەیدا بووە لە ئەسکوێی کردووە و ئەو ئەرک‌وئورکەی لەسەر شانی'من هەڵگرتووە. تەنیا یەک شت دەمێنێتەوە و ئەویش ئەوەیە کە وەکوو وەرگێڕ لە داوێنی هەندێ بابەتدا شتێکم نووسیوە و ناوێکی تریشم کردووەتە سەردێڕ و سەربەندی کارەکە هەتا باشتر بتوانێ مەبەست و کڕوکی کتێبەکە لە ئامێز بگرێ.[1]

محەممەد خزری ئەقدەم

سەرماوەزی ١٣٩٧

مەهاباد

١. سەردێری دەقاودەقی ئەم کتێبە «کورتەچیرۆکی مۆدێرنی کوردی»یە، بەڵام بەپێی ئەو وێنا گشتییەی لەو تێکستە هەڵمهێنجاوە، بۆ «گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی» گۆڕیومە. لەو بوارەشەوە لام وابووە کە ئەو ناوە باشتر دەتوانێ دەربڕی ناوەڕۆک و کاکڵی باسەکە بێ.

هەواڵنامەی کتێب

وتەی نووسەر

ئەم لێکۆڵینەوەیە سەربردەی خۆی هەیە کە لێرەدا نامەوێ لەدووی بچم. تەنیا دەبێ بڵێم بەشی هەرەزۆری کارەکە لە سەرەتای نەوەدەکان و ئەوکاتەی بارودۆخێکی مەترسیداری سیاسی و فەرهەنگی باڵی بەسەر کوردستاندا کێشابوو، نووسراوە و تێیدا کۆی ئەو کارانە بەسەرکراونەتەوە کە تا ساڵی ١٩٨٨ بەرهەم هاتوون؛ ساڵێک کە لەودا دایکی نیشتمان کەوتە ژێر تاوێرەبەردی ڕۆژگاری لارگەڕ و چەرخی چەپگەرد، بەڵام دواجار وەرەق وەرسووڕا و خۆری سەرکەوتن دای لە دەرگای ئەو وڵاتە و لەگەڵ خۆی مزگێنیی پێشکەوتنی گەورەی لە هەرێمەکانی ڕامیاری و فەرهەنگ بە دیاری هێنا؛ بۆیە کاتێک تێزەکەم لە ساڵی ٢٠٠٢دا ئامادە دەکرد، پێویستیی پێوەلکاندنی بڕگەیەکی دیکەم هەست پێ کرد هەتا بپەرژێتە سەر ئەو چیرۆک و ڕۆمانە کوردییانەی کە لە بنەبانی سەدەی بیستەمدا نووسرابوون و بەر لەوە لە لایەن توێژەرانەوە سەردەقیان نەشکابوو.

ئەوا ئێستاکە چواردە ساڵ لە نووسینی کارەکەم گوزەراوە و پاش ئەم ماوەیە نیازمە ئامادەی چاپ و بڵاوکردنەوەی بکەم، کەچی هەنووکەش پێم وایە هەندێ بابەتی پێوەندیدار بە وێژەی کوردی هەیە، کە لێرەکانێ حەوجەمەندی باسکردنن. ئەگەرچی ئەم باسوخواسانە لە بازنەی لێکۆڵینەوەی ئێستادا ناگونجێن، بەڵام دەکرێ لە شوێنی تردا بێنە گۆڕێ بۆ گفتوگۆ لەسەر وێژەی کوردی. گرینگیی ئەم بابەتانە لەو ڕاستییەوە هەڵدەقوڵێ

کە دواجار بە هۆی ئەم گەنگەشـانەوە سەر دەسوێی بەشێکی سەرنجڕاکێشی دوێنێ و ئەمڕۆمان دەنرێتەوە و لە ڕێگەی ئەم جۆرە سەرەتاتکێیانەشە کە تێگەیشتن لە هەرچەشنە گەشەونەشەیەکی گۆڕەپانی فەرهەنگ و وێژەی کوردستان، دەردەست دەبێ.

کوردستانێکی مەیلەوسەربەخۆ

لە دەستپێکی نەوەدەکانەوە قۆناخێکی نوێ و یەکلاییکەرەوە لە کوردستانی عێراق و هەموو بەشەکانی تری نیشتماندا هاتووەتە ئاراوە. لەو قۆناخەدا هەندێ بابەتی چاوڕاکێشی وەک دامەزرانی هەرێمێکی فیدراڵی نیوەسەربەخۆ، حەولودەولی بێپسانەوە بە مەبەستی بناخەدارێژی و بەهێزکردنی دامەزراوەگەلی ڕامیاری، ئابووری و فەرهەنگی دەبینرێ و گەلێک ڕێکخراو و دامەزراوەی پەروەردەیی و فەرهەنگییش وەکوو وێسـتگەی ڕادیۆ و تەلەڤیزیـۆن، گۆڤار، ڕۆژنامە، زانکۆ، ڕێکخـراو، ناوەند، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوە، پێشـانگەی کتێب و گەلێک شـتی تری ئەوها، لەو مەودایەدا پێیان ناوەتە گۆڕەپانەوە. هاوکات لەژێر سـاباتی ئەو دۆخەدا، ئازادیی ڕادەربڕین ڕێزی لێ دەگیرێ، نووسـەران و هونەرمەندان باربوو دەکرێن و بەشـێک لە ئازادیخوازان، خوێندکاران، نووسـەران، هونەروەران و بەجەوهەرانی پارچەکانی دیکەش لەوێ دەگیرسێنەوە.

لە ئاکامێ ئەم ڕەوشەدا و لە سۆنگەی تەکنۆلۆژیای ڕاگەیاندن و زانیارییەوە، گۆڕانی گەورەی فەرهەنگی لە دڵی کوردسـتانی عێراقدا چەکەرە دەسـتێنێ و پەلوپۆ داوێژێتە هەموو بەشـەکانی تری کوردستان و دەرەوەی وڵاتیشـەوە. بەرنامە تەلەڤیزیۆنییەکان لە ڕێگەی مانگی دەسـتکردەوە بەسـتێنی بەدواداچوونی وردی ڕووداو و ئاڵوگۆڕەکانی کوردستان دەرەخسـێنن و خوێنەرانی کوردیش بە بۆنەی ئینتەرنەتەوە دەستیان دەگاتە بەشـێکی زۆری ئەو ڕۆژنامە، گۆڤار و پەرتووک و بابەتە کوردییانەی لە کوردستان، یان لە هەرشـوێنێکی تردا چاپ و بڵاو دەبنەوە، بەڵام بەم حاڵەشـەوە ناکرێ حاشـا لە برێ هەرچیوپەرچێتی و تێکەولێکەیی بکرێ و دان نەنرێ بەسـەر نەبوونی سیاسـەتێکی

بەردڵگر و تۆکمەی فەرهەنگی و زمانی لەو بەشەی کوردستاندا؛ سیاسەت و ڕێنامەیەک کـە لە نەبوونی ئـەودا ڕۆژنامە، حەفتەنامە، مانگنامــە و وەرزنامەیەکی زۆر کە هەنووکە خۆیان لە سـەرووی شەش سـەد دەدەن، بۆ حەشـیمەتێکی شـەش میلیۆن کەسی کە فرەیەکی نەخوێندەوارە، وەک ڕێژەیەکی یەکجار نالۆژیکی دێتە بەرچاو و دەبێتە هۆی سەرسووڕمان و واقوڕمان، یان ئەوەی کە ڕوخساری ڕووکار و ڕواڵەتیی فەرهەنگی ڕۆژاوا دزە دەکاتــە نێو ژیانی ڕۆژانەی مەردم و ڕەنگی خۆی هەڵدەسـوێتە بەرنامەی زۆربەی کاناڵە تەلەڤیزیۆنییەکانەوە.[1] هەر لە ئاکامی نەبوونی سیاسەت و تەگبیرێکی وەهادایە کە زمانی کوردی بەرەو هەڵدێرگە هەڵدەزنێ و دەکەوێتە زەلکاوی میدیای گشتی و ناوەندە فێرکارییەکانەوە. دیسانەوە، لە نەبوونی سیاسەتێکی پەروەردەییدایە کە ئەمێستا جیلێکی قوتابی و خوێندکار پێ گەیوە، کە جگە لە کوردییەکی سەروگوێلاکشکاو، سەرەدەر لە چ زمانێکی تر دەرناکا. لەوانەش بترازێ، یاداشــت و وتارگەلێک لەنێو چاپەمەنییەکاندا بڵاو دەکرێنەوە کە هەڵەیەکی زۆری ڕێزمانی و ڕێنووسی و چاپییان لێ دەبارێ، کەچی ئەم دەقە پڕ لە هەڵە و هەڵەنگوتنانە سەرلەنوێ لە گۆڤار و ڕۆژنامەی تردا چاپ دەکرێنەوە و خەڵات و بەراتیشیان دەکەوێتێ. گەندەڵیش لەوێ ڕاوەستێ کە هەموو کەلێن و کولێنی بەڕێوەبەرێتیی کوردیی سەنگوسووژن ناوە و پریشکی ئاگرەکەشی گەیوەتە کەرتەکانی گواستنەوەی فەرهەنگی و دامودەزگای پەروەردەوە.

لە مەودای نزیک بەم دوو دەیەدا، دونگەی ئەوە دەکرێ کە نووسـەرانی چیرۆک و ڕۆمان کەوتوونەتە سەر ڕێچکەیەکی نوێ. بەشێک لەو نووسەرانە لە سەرێنی دەسەڵاتی سەدام حسێن و حیزبی بەعسدا ئاوی خۆشیان بە گەرووداا نەچووەتە خوارێ و ئەوەی

1. بۆ شەنوکەوی پتری ئەم مژارە [وەرگێڕ]، بڕوانە:
سـیوەیلی، ڕێبـوار (٢٠٢٠). ئەورووپاییەکانی کوردسـتان؛ گەڕانـەوەی کۆلۆنیالیـزم. هەولێر: ڕێکخـراوی زەریاب بۆ خزمەتگوزاری.
هەروەها، بڕوانە:
شـاکەلی، فەرهاد (٢٠٠٩). دەرزیناژن: پێوەندییە نابەکسـانەکانی ئێمە و ڕۆژاوا لە ڕوانگەیەکی فەرهەنگی و سیاسییەوە. هەولێر: موکریانی.

ئازارە دیویانە و ئەوەی تاڵییەوە چێشتوویانە. تاقمێکیشیان جگە لە بیرەوەرییەکی لێڵ و تاری ئەو چەرخ‌وچاخە چ شتێکی تریان بۆ بەجێ نەماوە. تێیاندا خەڵکانێکیش هەن تەنانەت لەوەندە زانیاری و بیرەوەرییەش بەشبڕاو و بێبەشن. بەڵام ئەوانەی هەموو لەگەڵدا بێ، گشتیان لە ژیان لەنێو کوردستانێکی ئازاد و خۆبەڕێوەبەردا هەڤپار و هاوبەشن.

هەرچەند نەخشەکێشانی وردەکاریی ئەم نەوەیە کە هێشتا لە ڕسکاندایە، گەلێک ئەستەم دەکا، بەڵام بە دڵنیاییەوە کەسانی توانا و بەهرەداری وایان تێدایە کە لە پاشەڕۆژدا بۆ ئەدەبی کوردی دەبنە ماڵ. خاڵێکی تر لێرەدا ئەوەیە کە ئەو وەچەیە بە کۆنەتەشییەکەی جاران نایڕێسێتەوە، بەڵکوو بە چاویلکەیەکی دیکە و جیاواز لە دید و بۆچوونی نەوەکانی پێشوو سەیری ناخ و ناوەڕۆکی چیرۆکان دەکا و مێژووی کوردیش لەسەر سەر و لەسەر چاوانی دانانێ. جیا لەوە، ئەوان چەمک و واتاکان لەگەڵ ڕێتکەی خەون و خەیاڵان هەڵدەشێلن، تا ئەو ڕادەیەی هەست بە ڕەنگدانەوەی واقیعەکانی کۆمەڵگەی کوردی لە دەقەکانیاندا ناکرێ، یان ئەوەی کە ڕوخسار لای ئەوان گرینگی و پێشەمیی نامێنێ و فۆرمی پەسەنکراو و ئاڵکاوی[1] دەیەی حەفتاکانیش پشتی تێ دەکرێ؛ ئاخر بە لای ئەوانەوە ئەو شێوەیە قورسایی دەخاتە سەر شانی دەقەکان، لەجیاتی ئەوەی شڕوشکڵێکی مۆدێرنیان بداتێ.

کوردەکانی سۆڤیێتی پێشوو

لە دەیەی سێیەمی سەدەی ڕابردوودا، کوردانی سۆڤیێتی جاران دەست بە داڕشتنی هێمی وێژەی کوردی دەکەن و ئەم ڕۆنانەش نزیک بە شەست ساڵان تا کاتی بەتاڵان و تووناببوونی سیستێم و پەڕگاڵی سۆڤیێتی بەردەوام دەبێ. ئەگەرچی بوونی کورد لە لایەن کۆماری ئازەربایجانەوە نکۆڵی لێ دەکرێ، بەڵام هاوخوێن و هاوزمانەکانیان لە چوارچێوەی کۆمارەکانی ئەرمەنستان و جۆرجیادا وەکوو کەمایەتییەکی ئێتنیکی

1. Complicated

حیسابیان بۆ دەکرێ و بە بڕێ لە مافە فەرهەنگییەکانی خۆیان دەگەن وەکوو چاپ و بڵاوکردنەوەی پەڕاو و پەرتووکی کوردی و تەرخانکرانی چەند کاتژمێرێک لە حەوتوودا بۆ فێربوونی زمانی کوردی لە خوێندگەکاندا.[١]

سەرەڕای ئەوانەش، لە ئەنجامی دۆخێکی وەهادا و بە سەدەمی فەرمیبوون و هاوپشکێتیی ئەوساکەی زمانی ڕووسی لەنێو گشت گەلانی یەکێتیی سۆڤیێتدا، کوردان بە فەرهەنگ و زمانی ترەوە دەبەسترێنەوە و چاویان بە ویژە و تۆرەی ڕووسیا دەکرێتەوە. لەگەڵ ئەوانەشدا، نووسەرانی کورد لە سۆڤیێتی بەرێ دەخرێنە تەنگانە و کۆتوبەندەوە؛ چونکە لە لایەک وەک شارۆمەندێکی سۆڤیێتی لە ڕایەیاندا نابێ تا لەگەڵ کوردانی بەشەکانی تری کوردستاندا لە ئاڵشت و ئامانوشیاندا[٢] بن. لە لایەکی تریشەوە، ئەلفوبێی کریلیک[٣] بە سەریاندا دەسەپێنرێ، کە ئەمەش بۆیان دەبێتە بەرگر و بەرگێڕەوە لە بەردەم خوێندنەوە و بەگوێگەیشتنی ویژەی بەشەکانی تری کوردستان و هاوکات سەرودەرنەکردنی کوردانی پارچەکانی دیکەی لە ئەدەب و ئاوەزی مەڵبەندەکەیانی لێ دەکەوێتەوە. لە ئاکامی دۆخێکی وەهادا، ویژە و تۆرەی کوردانی یەکێتیی سۆڤیێت وەکوو ئەدەبیاتێکی ناوچەیی و خۆجێیی[٤] قەتیس دەمێنێتەوە و نابێتە بەشێکی سەرەکی و تەواوکەری ئەدەبی ئەوسای کوردی لە واتا گەورە و بەربڵاوەکەی خۆیدا.

هەر لە پێوەندی لەگەڵ کاروانی ئەدەب و ئەدیبانی کوردستانی سۆڤیێت، دەبێ بڵێین کە زۆربەی هەرەزۆری خامەبەدەستانی ئەم بەشەی کوردستان شاعیر بوون و بەرهەمەکانیشیان لە بواری کێش و وێنە شێعرییەکانەوە پێوەندییەکی ئەوتۆی بە ڕەگ

---

١. بۆ هەندێک زانیاریی تر [وەرگێڕ]، بڕوانە:
مەزهەر ئەحمەد، کەمال (٢٠٠١). پێریسترۆیکە و کورد لە: چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد. بەرگی ٢. هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی. لل. ٤٢٥-٤٥٤.
هەروەها، بڕوانە:
Vanly, Ismet Cheriff (1992). The Kurds in the Soviet Union.in: The kurds. Edited by Philip G. Kreyenbroek & Stefan Sperl. New York. pp.152-172.
2. Contact
3. Cyrillic
4. Local

و ڕیشەی مۆسیقایی و ئێستێتیکی هەڵبەستی کوردییەوە نەبووە. بە پێچەوانەی ئەمە، پێویستە دان بەوە دابنێین کە قەوارە و چوارچێوەی چیرۆک و ڕۆمانەکانیان لە پلەیەکی پێشکەوتوودا بووە و پێدەچێ لەم بارەوە پریشکی میراتی دەوڵەمەندی هونەری گێڕانەوەی ڕووسیایان وێ کەوتبێ. جگە لەوانە، ئەو دەق و نووسراوانەیان کە سەروکاری لەگەڵ یادەوەری و ڕابردوودا هەبووە، سا ئیتر تاکەکەسی بن، یا هیی کۆمەڵ، لێوڕێژن لە هەستی ڕەسەن و وەک سۆزی نەتەوەییش لە هیچ بەستێنێکی تردا بواری ئەوە نەبووە بهێنرێنە زمان و تۆمار بکرێن. بۆ ئاماژە بە نووسەرە ناوبەدەرەوەکانی ئەو مەڵبەندەش دەکرێ باس بکرێ لە کەسانێکی وەکوو حەجیێ جندی، قاچاخێ مراد، میرۆیێ ئەسەد، خەلیلێ مرادۆڤ، ئۆسفێ بەکۆ، بابایێ کەلەش، عەلیێ عەبدوڕڕەحمان، سەعیدێ ئیبۆ، عەمەریکێ سەردار، تۆسنێ ڕەشید و وەزیرێ ئەشۆ و هتد.

کورد و ئەدەبێکی دیکە

نووسین بە زمانی کۆلۆنیالیست[1] و داگیرکەر[2] وەک دیاردەیەکی جیهانی لە ئەدەبیاتدا، دەرئەنجامی داگیرکاری و کۆلۆنیکردنی بەشێکی زۆری وڵاتان و خەڵکانی ئاسیا و ئافریقا لە لایەن کۆلۆنیالیستە ئەورووپییەکانەوەیە.[3] کاتێک کە دەسەڵاتی کۆلۆنیال و داگیرکەر زمان و فەرهەنگی خۆی بە ئەستۆی وڵاتی داگیرکراودا دەبڕێ و ڕێگە نادا خەڵک بە زمانی خۆیان بنووسن و بدوێن، ئاکامەکەی دەبێتە پەروباڵدەرکردنی جیلێک لە نووسەران، کە لانی کەم لە بواری نووسیندا جگە لە زمانی دەسەڵاتی داگیرکەر، چ زمانێکی تر نازانن. هەرچەندە ئەو زمانەش جاروبارە بووەتە چەکێکی تاقانە و کاریگەر بۆ داکۆکی لە خۆیان و دۆزەکەیان و هەندێ جاریش هەڵکەوتووە کە بەشێ لەو نووسەرانە

1. Colonizer
2. Occupier

٣. لەسەر ئەم دیاردەیە لە مێژوودا [وەرگێڕ]، بڕوانە:
Fieldhouse, D. K (1983). *Colonialism 1870–1945: An Introduction*. UK: Macmillan Education.

پلەی بەرزی ویژەییان بڕیوە و ناو و ناوبانگی بەرهەمەکانیان زار بە زار و شـار بە شار لە پانتاییی فەرهەنگیی جیهاندا جاڕ دراوە.

زۆرێک لە نووسـەرانی وڵاتی هیندسـتان بە زمانی ئینگلیزی قەڵەمیـان تاو داوە و هەنووکەش لێی بەردەوامن. نووسـەرێکی زۆری ئەفریقیش بە ئینگلیزی و فرانسـی و پورتوگالی[1] کارەکانیان بەرهەم هێناوە. لە جیهانی عارەبیشدا، نووسەرانی وڵاتی مەغریب و بەشـێک لە لوبنانییەکان شاکاری ئەدەبییان بە زمانی فرانسی ئافراندووە و دەیئافرێنن، کە ئەم دیاردەیە بەردەوام بووەتە مژار و مەوردێک بۆ لێکۆڵینەوەی بەربڵاو و مشتومڕ و قرەقڕی تیۆریک لە لایەن توێژەران و مێژووناسانی بواری ئەدەبەوە.

لێرەدا، پرسـیاری هەرەگرینگ ئەوەیە کە ویژەی بەرهەمهاتوو لە لایەن نووسەرانی سـەر بە نەتەوە داگیرکراوەکان کە بە زمانی داگیرکەرانیـان دەنووسرێ، لە چ خانەیەکدا جێگە دەگرێ؟ بە واتایەکی سـادەتر، ئایا ئەو ئەدەبیاتەی لە لایەن کەسـانێکی وەک مەولوود فیرعەون،[2] کاتب یاسـین،[3] ئاسـیا جەبار،[4] عەبدوللـەتیف لەعبی[5] و سـەلاح سـتێتییە[6]وە نووسراوە، گەلۆ دەکەوێتە خانەی ئەدەبی فرانسی، یان وەک ویژەی عارەبی دادەنرێ؟!

بەم شێوەیە، باس و بابەتێکی وەها سەبارەت بە کوردستانیش دێتە گۆڕێ. هەرچەند کە لێرەکانێ پرسـیارەکان بە ڕادەی قورسـایی و گرینگیتیی ئەم مژارانە لە وڵاتانی وەک مەغریب و هیندسـتان نەورووژاون و هەندێ کەسـیش نایانهەوێ کوردسـتان وەکوو نیشتمانێکی کۆلۆنیکراو پێناسـە بکەن؛ ئاخر لە خەیاڵدانی ئەواندا کۆلۆنیالیست[7] تەنیا

---

1. Portuguese
2. Mouloud Feraoun
3. Kateb Yacine
4. Assia Djebar
5. Abdellatif Laabi
6. Salah Stétié

٧. دەربارەی ئەم مژارە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

Memmi, Albert (2003). *The Colonizer and the Colonized.* UK: Earthscan Publications Ltd.

هەواڵنامەی کتێب

چاوشـینێکی سـپیلکەڵەیە[1] کە لە ئەورووپا و هەندەرانەوە هاتووە. بەڵام دەشـێ بێژین ئەم وێنایە لە داگیرکەر خۆی لە خۆیدا هەڵگری واتایەکی سـاویلکانەیە کە بەپێی ئەو، گەلانی دەسـەڵاتداری دراوسـێی کورد ناوێکی ئا لەم جۆرەیان بە سەردا نابڕێ. جگە لەوانە، لە پێوەندی لەگەڵ ئەو ئەدەبیاتەی بە زمانێکی تر جگە لە زمانی زگماک لە لایەن نووسـەرانی کوردەوە بەرهەم هاتووە، ئەو پرسیارانە مێشـکی مرۆڤ ختۆکە دەدەن کە داخۆ ئەو وێژەیە بە کوێوە دەلکێتریێ و پێوەندارێتی بە کامە فەرهەنگەوە هەیە؟ ئایا ئەو ئەدەبە دەشێ وەکوو بەشێ لە ئەدەبی کوردی لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ، یاخود نا؟!

لەو پێوەندییەدا، گەلێ کەسـی سـەربەدەرەوەی بە ڕەچەڵەک کورد هەن کە ناویان لەنێو بازنەی ئەدەبیاتی عارەب، فارس و تورکدا تۆمار کراوە و بەرهەمەکانیان بووەتە ماڵ لەسەر زمانی هەرکام لەو نەتەوانە.[2] لێرەدا ئەگەر گەرەکمان بێ ئاماژە بە هەندێکیان بدەین دەشێ باسی مەحموود تەیموور و محەممەد تەیموور بکەین کە ڕۆڵی پێشەنگایەتییان لە چیرۆکی میسری و عارەبیدا گێڕاوە و بەرهەمەکانیان وەک بەشێک لە مێژووی وێژەی عارەبی لە قەڵەم دراون. بە هەمان شێوە و لە عێراقیشدا، نووسەرانێکی وەک عەبدولمەجید لوتفی و موحییەدین زەنگەنە گەلێک دەقی دەگمەن و ناوازەیان پێشکەشی ئەدەبیاتی عارەب کـردووە. سـەلیم بەرەکاتی ڕۆماننووسـی هەڵکەوتوو و خاوەنـناوی کوردی کوردسـتانێ سوریاش، کە پەڕتووکەکانی بۆ سەر چەندین زمان وەرگێڕدراون، یەکێکی تر لەو نووسەرە بە تۆرەمە کوردانەیە کە لە ئەدەبیاتی هاوچەرخی عارەبدا دێتە باسکردن.

1. White Skin

٢. جگە لە نووسـینی بەرهـەم بەو چوار زمانـە، هەندێ بەرهەمیش هەن کە نووسـەرانی کـورد بەزمانەکانی ئەورووپی نووسیویانن و لەم ڕووەوە ئەم باسوخواس و پرسیارانە ئەوانیش دەگرێتەوە. بۆ نموونە لەو پێوەندییەدا، «ئالیسۆن» ئاماژە بەوە دەکا کە دوو ساڵ دوای «شوانی کورد»ی عەرەبێ شەمۆ، ڕۆمانی هەڵۆی کوردستان "Der Adler von Kurdista" لە لایەن کامەران بەدرخانەوە بە زمانی ئاڵمانی چاپ کراوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

Allison, Christine (2005), Kurdish autobiography, memoirs and novel: ‹Ereb ¥emo and His successors. Studies on persianate societies, 3. p. 106.

هەروەها [وەگێڕ]، بڕوانە:

Kamuran Aali Bedir-Khan & Herbert Oertel (1937). Der Adler von Kurdistan. Deutschland: Potsdam.

هەر لەم بارەوە، عەلی محەممەدی ئەفغانی کە بناغەداڕێژێکی ناسراوی داستانی ئێرانییە، کوردێکی خەڵکی کرماشانە. جگە لەو، کەسانێکی وەکوو عەلی ئەشرەف دەروێشیان و مەنسووری یاقووتیش کە خەڵکی هەمان ناوچەن، لە ئەدەبی گێڕانەوەی فارسیدا خاوەنی جێگەوپێگەیەکی تەرز و بەرزن.[1] ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر ئەدەبیاتی تورکیش، کەمتر کەسێک هەیە ئەم ڕاستییە ڕەت بداتەوە،[2] کە لە چل ساڵی ڕابردوو و لە ئاستی نێونەتەوەییدا، ئەوە یاشار کەمالی کەڵەنووسەر و کورد بووە، کە بۆ ماوەی زیاتر لە دوو دەیە بەربژێری نۆبلی[3] ئەدەبی بووە و ئەو خەڵاتەی لە داوی چاوەڕوانیی خۆیدا هێشتووەتەوە.

لەگەڵ هەموو ئەوانەی لە سەرەوە ئاماژەیان پێ کرا، لام وایە ئەو هەویرە ئاوێ زۆر دەبا و منیش لەم بارەیەوە قسەم هەیە، بەڵام لێرەدا تەمام نییە خۆم لەم بابەتە ئاڵۆزوپلۆزە خورد کەمەوە. لەسەر ئەوەش، پێم خۆشە سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە ڕاکێشم کە لەم لێکۆڵینەوەیەدا بە هیچ کلۆجێ نەمویستووە لەوە زیاتر ئەو ئەدەبە بهێنمە نێو باسەکەوە، هەرچەند کە ئەوە پرسێکی گرینگە و ئاتاجی بە وردبوونەوە و جوابی جیددییە.

هەواڵنامەی کتێب

لەجێی ئەنجامگری

تاقولۆقە هەڵدەکەوێ توێژەرێک بتوانێ لەنێو مێژووی وێژەی گەلاندا ئەدەبیاتێکی سیاسەتلێدراوی چەشنی ئەدەبی کوردی بدۆزێتەوە. ئەدەبێک کە چ لە حاڵەتی گەشە

---

١. جیا لەمانە، «میرزا ئەحمەد عەلی خودادادەی کورد دینەوەری» (ل.١٨٧٧)، کە ئەویش خەڵکی ناوچەی کرماشانە، بە بۆنەی نووسینی ڕۆمانی «روز سیاه کارگر» (١٩٢٧/١٣٠٥)، کە لەودا دەپەرژێتە سەر باسی ژیان و بەسەرهاتی وەرزێرانی ناوچەی کرماشان، وەک باوکی ڕۆمانی ڕیالیستی سۆسیالیستی لە ئێران هاتووەتە ئەژمار. شیاوی باسە، ئەم بەرهەمە لە شاری کرماشان چاپ کراوە و ئینجا لە لایەن «ئەبولقاسمی لاهووتی»یەوە هاتووەتە سەر زمانی ڕووسی. جگە لەوانە، د. «عەبدوڵڵا مەردوخ»ـ وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و لەژێر ناوی «چارەڕەشیی وەرزێر» لە ساڵی ١٩٩٥ و لە پاریس چاپی کردووە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

خداداده کُرد دینوری، احمد علی (١٣٠٥). روز سیاه کارگر. کرمانشاه: مطبعه شرکت سعادت.

2. Disagree
3. Nobel

و دەرکەوتن و چ لە ساتی نسکۆ و نوشەستی خۆیدا، وەکوو تابلۆیەک دۆخی ڕامیاریی شەش سەدە بەر لە ئێستای کوردستان لە بەرچاو ڕادەنوێنێ. کەچی بەم حاڵەشەوە، لە لێکۆڵینەوەی بەردەستاندا تیشک ناخرێتە سەر تەواوی ئەو وێنە و تابلۆیە و هەوڵێش نادرێ بۆ بەسەرکردنەوەی زۆربەی هەرەزۆری ئەو سەردێڕ و بابەتانەی لە قۆناخە جیاجیاکانی مێژووی پەخشانی هونەریی کوردیدا هاتوونەتە نێو ناوان.

ئەگەرچی یەکەمین نووسراوەگەلێک کە لە بەستێنی ژیانی ڕۆژانەدا بەکار هێنراون بەستراوەیی ڕاستەوڕاستیان بە فەرهەنگ و وێژەوە نەبووە، بەڵام لە سەرەتای سەدەی نوێ، واتە سەدەی بیستەم، خاڵێکی وەرچەرخان بە سوودی سەرهەڵدانی پەخشانی هونەری هاتووەتە ئاراوە، کە لە کورتەچیرۆکدا ڕەنگی داوەتەوە و دەرکەوتەکەی لە هاتنەکایەی چەندین بەرە لە چیرۆکبێژانی کورد لە بەشە جیاجیاکانی کوردستاندا وەدیار کەوتووە.

هەرچەندە نیشتمانی کوردان لە لایەن ئیمپریالیستی ئینگلیز و فرانساوە پشکی لێ هاویشتراوە و لەنێوان وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا دابڕ و دارەبەش کراوە و لە بواری فەرهەنگی و سیاسیشەوە داری نەیارانی کەوتووەتە سەر باری، بەڵام ڤەگۆڕینی فەرهەنگی[1] لەمابەینی هەرکام لەو بەشانەدا گەرموگوڕ ماوەتەوە و هۆشیاریی ڕامیاری و فەرهەنگیی کوردانیش لە دەمی داکوژانی ئاگری شەڕی دوویەمی گیتیگردا ئاڵوگۆڕی تێ کەوتووە و لە ئاکامدا پێکهاتنی چەندین ڕێکخراو و پارتی سیاسیی لێ شین بووەتەوە. ئەوانەش بە نۆرەی خۆیان، لەپێناو دەستەبەرکردنی مافی نەتەوەیی، ڕێگەیان بۆ بزووتنەوە چەکدارییەکان خۆش کردووە. لە قۆناخەکانی دواییشدا، پردی پێوەندیی فەرهەنگیی ڕووناکبیران و نووسەرانی کورد لەگەڵ بیانییەکان هەڵبەستراوە و ئەمەش کاریگەریی لەسەر داهاتنی ڕەوت و بزاڤە مۆدێرنەکانی نێو گۆڕەپانی ئەدەبی کوردی داناوە. جیا لەوانە، خوێنەر و هەڵبژاردە و ڕووناکبیری کورد ئەو هەلەیان بۆ ڕەخساوە تا لە ئاستێکی بەرزدا فێری سێ زمانی گرینگی ڕۆژهەڵاتی ناڤین، واتە عارەبی، فارسی و تورکی ببن. بە

1. Cultural Relationship

هەمان شێوە، کوردانی یەکێتیی سۆڤێتی جارانیش توانیویانە لەگەڵ زمانەکانی ڕووسی و ئەرمەنی و ئازەریدا ڕابێن. لە دەیەی هەشتا و لەگەڵ شێوانی خمی سیاسیی کوردانیش، بە هەزاران لاوی ئەو گەلە پەڕیوەی وڵاتانی ئەورووپی بوون و لەوێوە بژاردەیەکی کوردی ئاشنا بە فەرهەنگیی مۆدێرن پێ گەیوە.

وەک ئاشـکرایە، لەنێو سیاسـەتڤانانی کورد بڕوایەکی قووڵ بەوە هەیە کە ئەگەر لە سەدەی بیستەم، واتە ئەو سەدەیەی کە لەودا کوردان لە لایەن دەوڵەتە جۆراوجۆرەکانەوە شەربەتی تاڵی ئێش و ئازاریان پێ نۆشێنراوە و بەرەوڕووی زەبروزەنگ و جەرگبڕترین چەشنەکانی کۆمەڵکوژی بوونەتەوە، ئەوە سەدەی بیستویەکەم دەبێتە سەدەی کورد. ئومێدی ئەوەش کراوە کە مێژوو بە شێوازێکی دادپەروەرانە لەگەڵ ئەم گەلە بجووڵێتەوە، پـاش ئەوەی بە هۆی هەڵکەوتەی جیۆگرافی و باری جیۆپۆلیتیکییەکەیەوە بۆ چەندین سەدە گوێی لێ کلا کراوە. هەرچەند ئەوە ڕەنگە گەشبینییەکی سیاسی، یان ڕوانینێک بێ کە لە کەشوهەوای جیهانی گەشەکردووی هاوچەرخدا هەناسەی دابێ و لە زەریای ئەودا مەلەوەر بێ. لێ هەرچییەک بێ، ئێمە دەتوانین هەروا خۆشبین بمێنینەوە و هەرهیچ نەبێ دڵمان بەو پەرە و پێشکەوتنانەی لە ئەدەبیاتی کوردیدا هاتوونەتە ئاراوە خۆش بکەین. هۆکارێکی تر بۆ ئەم خۆشبینییە دۆخی کوردستانی عێراقە؛ ئەو شوێنەی کە لە دوو دەیەی ڕابردوودا گەلی کورد توانیویێتی هەلەکان بقۆزێتەوە و باو لە چەشنێ سەربەخۆیی بهێنێ و بیسـەلمێنێ نەتەوەی کورد دەتوانێ لە سـەرجەم گۆڕەپانەکانی سیاسی و فەرهەنگیی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا بەشدارییەکی بەربڵاوتر و کاریگەرتری هەبێ. هەروەها، خاڵێکی تر بۆ چاندنی تۆوی ئەو وەشبینییە[1] وەرگێڕانە. بەو پێیەی کە وەرگێڕان ئاوێنەی باڵانوێنی وزە و پرزەی زمانە، بزووتنەوەی وەرگێڕان بۆ سەر زمانی کوردی لە عێراقدا دووهێندەی ئەوەیە کە بۆ وێنە وەردەگەڕێنرێتە سەر زمانی عارەبی، کە ئەوەش لە بواری فەرهەنگیدا هێمایەکی هومێدبەخشە.

1. Optimism

ئەوەی پتر لە هەرشتێک دەبێتە هۆی نیگەرانی سەبارەت بە دۆخی فەرهەنگی و زمانی لە کوردستان، نەبوونی سیاسەتێکە هەتا بتوانێ هەموو ئەم خەسار و کارەساتەی لەنێوان چەندین سەدە سەرکوت و داگیرکارییەوە بەسەر کەرتی فەرهەنگدا هاتووە، چارەسەر بکا و دەلاقەیەکی نوێ بکاتەوە بۆ بەشداریدان و تێوەردانی فەرهەنگی کوردی لە دەوڵەمەندکردنی ژیاری مرۆییدا. ئەوەش ڕەنگە بەشێک بێ لەو هەلومەرجە ناجێگیرەی کە هەرێمی کوردستان وەک قەوارەیەکی نوێی سیاسی پێوەی دەناڵێ. لەوانەیە ئەم دۆخە بە تێپەڕینی کات باشتر و سەقامگیرتر بێ، کەچی بەو حاڵەشەوە دەتوانین بڵێین داهێنانی ئەدەبی پێویستی بە خۆگونجاندن لەگەڵ یاسا و بڕیارە فەرمی و میرکارییەکانەوە نییە؛ چونکە ئەم جۆرە ئافراندنە چەشنی لافاوێکی هەڵچوو و کەفچەڕێنە[1] و لە هەموو خاک و زەوییەکدا ئاودڕ و ئاوڕێژگەیەک[2] بۆخۆی دەدۆزێتەوە و دەربایستی هیچ شتێ نییە. جا ئەگەر لە ڕابردوودا نووسەرانی کورد سەرەڕای ژیانی ناخۆش و دۆخی نالەباری ڕامیارییان باوی هەنگاویان بەرەو پێشکەوتن خۆش کردووە، بۆچی ئێستاکە چاوەڕوانیی دانانی بەرهەمی خنجوخۆڵ و بەپێزمان لێیان نەبێ؟!

****

لە کۆتاییی ئەم بەشە و لەو پێوەندگەیەدا،[3] حەز دەکەم لە ناخی دڵمەوە دەستخۆشی لە هەموو ئەو کەسانە بکەم، کە لە نووسین و بەرهەمکردنی ئەم کارە لە دوو توێی ئێستایدا، دەستیان خستە نێو دەستم. لێرەدا، نیازمە سپاسی گەرمی دڵم ئاراستەی مامۆستای سەرپەرشتیارم، بەڕێز پرۆفێسۆر بوو ئووتاس[4] بکەم لەبەر سەبر و لەسەرەخۆییی زۆر و ڕێنوێنیی شارەزایانە و فێرمەندانەی. هەروەها، پێم خۆشە سپاسبژێریی خۆم پێشکەشی دوو مرۆڤی دەروەست و خۆنەویستی تر بکەم کە بەشیان بەو کارەوە هەیە. ئەوانیش

1. Erupting Flood
2. Channel
3. Juncture
4. Bo Utas

یەکیان هاوکاری بەڕێزم، پرۆفیسۆر کارینا جەهانیە،[1] کە بەگەشبینیی بەردەوام و پشتگریی خۆی هاندەرێکی بێهاوتای من بووە. ئەوی دیکەیان، نفیسکار و توێژکاری کورد، نەمر محەممەدی مەلا کەریمە،[2] کە لە سلێمانیی کوردستانەوە گەلێ پەڕاو و سەرچاوەی بەبایەخی بۆ ئەم کارەم کل کرد. لەگەڵ ئەوانە، سپاسێکی قووڵی کریس گێسنەری[3] دانیشتووی ئۆپسالاش دەکەم کە زۆر بە دڵاوەڵەییەوە ئینگلیزییەکەمی ڕاستەوپاستە کرد. دیسانەوەش چەپکە گوڵی پێزانینی خۆم لە بەرۆکی ئەو کەسانە دەدەم، کە بە چەشنێ لە چەشنەکان پشکیان لە ئامادەکردنی ئەم کتێبەدا هەبووە.

١٠ی نۆڤێمبەری ٢٠١٦

فەرهاد شاکەلی

ئۆپسالا

هەواڵنامەی کتێب

1. Carina Jahani
2. Mohammad Mala Karim
3. Chris Gessner

پێشەکی

یەکەم:

مرۆڤ بە خوێندنەوەی نموونە سەرەتاییەکانی کورتەچیرۆکی کوردی، کە زۆربەیان ڕسکاوی دەیەی دوویەمی سەدەی بیستەمن، سەری مەند دەبێ و لە هەڵاواردنی چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان لە چیرۆکە هونەرییە نوێیەکان دۆش دادەمێنێ و دەبینێ شێعر ماوەیەکی زۆر باڵی بەسەر ئاسمانی ئەدەبی کوردیدا کێشاوە و دەرکەوتنی چەشنەکانی تری وێژە هێندە لەمێژ نییە. بەڵام دەبێ ئەوەمان لەبیر نەچێ کە ئەم تایبەتمەندییانە کاڵایەک نین کە تەنیا و تەنیا بە باڵای وێژەی کوردییەوە بڕابن و ئەدەبی گەلانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناڤین وەک عارەب و فارس و تورک لێی بێبەری بن.

ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر دەرکەوتنی پەخشانی هونەریی کوردی، دەبێ بڵێین کە ئەم ژانرە لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەمدا چاوی هەڵبڕیوە. ئەو چەند نموونەش کە لەو پێوەندییەدا لە بەردەستدان چ ڕەنگوڕوویەکی ئەدەبییان بە کاکڵ و توێکڵەوە نییە.

بە گشتی، پەخشانی کوردی لە ساڵی ١٨٩٨دا بە خۆدا دێ و لە خەم دەڕەخسێ. ئەم هەڵکشانەش لەوساوە دێتە ئاراوە کە «*کوردستان*» وەکوو یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی دەست بە چاپ و بڵاوبوونەوە دەکا. ئەگەرچی ئەم ڕۆژنامەیە تەنیا بۆ ماوەیەکی کورت لەنێوان ساڵەکانی ١٨٩٨-١٩٠٢دا بەردەوام بووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وەکوو خاڵێکی گرینگ بۆ ڕۆژنامەوانیی کوردی سەیر دەکرێ؛ ئەو ڕۆژنامەگەرییەی کە سەرەڕای تەواوی ئەو زەحمەت‌وزۆری، دابڕان و داخرانەی لە چاپ و بڵاوکردنەوەیدا هەبووە، لەپێناو

هەواڵنامەی کتێب

مانەوەی خۆی لە بەشە جیاجیاکانی کوردستاندا، لە تێکۆشان و خەبات نەوێستاوە.

لەم بوارەدا، ڕۆژنامەگەریی کوردی لە دوو سەرەوە دەوری باڵای نواندووە بە جۆرێ کە لە لایەک، خزمەتی بە گەشەستاندنی کوردایەتی و بڵاوبوونەوەی هزر و هۆشیاریی نەتەوەیی کردووە و لە لایەکی دیکەوە، بووەتە بەستێنێک بۆ باڵاکردنی زمان و فەرهەنگی کوردی. واوەتر لەوانە، بناوانی گێڕانەوەی هونەریی کوردیش ڕاستەڕێ[1] دەگەڕێتەوە سەر ڕۆژنامەگەری، بە چەشنێک کە شانبەشانی هەراشبوونی ڕۆژنامەی کوردی، کورتەچیرۆکیش ئاراستەیەکی ئەرێنیی گرتووەتە بەر. بەو حاڵەشەوە، یەکەمین نموونەی ئەو دەقانە لە هەردوو کێلەکی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە سادە و بێگرێوگۆڵ بوون و لەگەڵ هەڵدانەوەی هەر ڕووپەڕێک لە ڕۆژژمێری زەمەن، ناوەڕۆکیان قووڵتر و شێوازیان هونەریتر بووەتەوە. ئەو گوژم و گەرمییەش ناتوانێ دوور بێ لە هەوڵی لێزانانە و ئاگامەندانەی وەرگێڕانی کورتەچیرۆکە بیانییەکان، بە تایبەتی لە زمانە ئەورووپییەکانەوە بۆ سەر زمانی کوردی.

وێڕای ڕۆژنامەگەری، ڕەوتی سیاسیی ڕووداوەکان و دۆخی ڕامیاری و کۆمەڵایەتیی کوردستانیش کاریگەرییەکی ئەوتۆی بووە لەسەر گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی لە هەردوو بواری ناوەڕۆک و شێواز لە لایەک و زمان لە لایەکی تر و ئەو ڕاستییەش بە وێکچوواندنێکی سەرپێیی لەنێوان چەندین کار لە قۆناخە جیاوازەکاندا دەسەلمێنرێ.

****

هێژای گوتنییە کە ئەم لێکۆڵینەوەیە بەر لە هەرشتێ پاوانکراوی هونەری گێڕانەوەی مودێرنی کوردییە. جیا لەوە، بە هۆی ئەوەی سەرهەڵدانی ڕۆمانی کوردی مێژوویەکی درێژی نییە، هەر جۆرە هەوڵێک بۆ لێکئاوارتنی[2] چەشنەکانی ئەدەبی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی مرومشتی بێبەروبۆ و بێبڕانەوە[3] بە دووی خۆیدا دێنێ. لێرەدا، بێ

1. Directly
2. Delineation
3. Interminable

ئەوەی گوێ بدەمە سنوور و سەراوەردەکانی[1] سیاسەت، جوگرافیا، زاراوە و ڕێنووس، دەپەرژێمە سەر کورتەچیرۆک و چیرۆک و ڕۆمانی کوردی وەکوو دیاردەیەکی تاقانە. میتۆدی ئاماژەپێکراو بۆ شەنوکەوی ئەم ژانرانە بەبێ ئارەقی نێوچاوان و ئاستەنگ نییە. ئەو وردەلێکۆڵینەوانەش کە تاوەکوو ئێستا لەسەر ئەم مژارە کراون، تەنیا بەرهەمی بەشێکی کوردستان، یانی تەنێ خوارووی ئەم نیشتمانەیان لە خۆ گرتووە. هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی کە لە پاش بڕانەوەی شەڕی دوویەمی گێتییەوە تا دەگاتە ئێستا، کوردستانی عێراق بووەتە لانکی وێژەی کوردی و ژمارەیەکی زۆری نووسەرانی چیرۆک و ڕۆمانیش پێگەیشتووانی ئەو بێشکەیەن.

بەشێکی بنچینەیی مێژووی کورتەچیرۆک و چیرۆک و ڕۆمانی کوردی ئەوانەن کە لە نێوەڕاستەکانی دەیەی سی تا ئێستا لە کوردستانی سۆڤیێتدا[2] بەرهەم هاتوون و بۆیە سەرەتا بە نیاز بووم باسی کارەکانی ئەو بەشەی کوردستانیش بکەم، لێ پاش سەراسوێیەکی سەرچاوەکانی بەردەستم و خوێندنەوەی چەندین بەرهەمی ئەو مەڵبەندە، بڕیارم دا باسەکەیان نەورووژێنم و بۆ توێژینەوەیەکی تایبەتی هەڵگرم. ئەمەش لەبەر ئەو دوو هۆکارەی خوارەوەیە:

- وێکنەچوونی پێشینەی سیاسی، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی بۆ هونەری گێڕانەوەی مۆدێرن لە بەشەکانی تری کوردستان لە بەراورد لەگەڵ کوردستانی بندەستی سۆڤیێت. ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر ڕێگریی سیاسەتی سۆڤیێت لە ئاموشۆی نێوان کوردانی ئەو مەڵبەندە و هاونەتەوەکانیان لە بەشەکانی تری کوردستان.
- زۆرەملێبوونی ئەلفوبێی کریلیک[3] و سەپێنرانی بەسەر کوردانی کوردستانی بندەستی سۆڤیێت. ئەمەش شانبەشانی لەمپەرە سیاسییەکان بووەتە چەت و لە ڕەوتی دادوێستی فەرهەنگیی نێوان کوردانی سۆڤیێت و باقی پارچەکاندا خراوە. لە ئاکامی

1. Border
2. Soviet Kurdistan
3. Cyrillic Alphabet

ئـەوەدا، هیچ ئاڵوویـر و کارتێکەرییەک لەمابەینی ئـەو دوو گروپەدا نەهاتووەتە ئاراوە و جگە لە ڕۆمانی بەناوبانگی «*شوانی کورد*»[١]ی *عەرەبێ شەمۆ*،[٢] کارەکانیان دەنگدانەوەیەکی وای نەبووە.[٣]

دوویەم:

ئەمڕۆکـە، بە هۆی گەشـەی وێژەی کـوردی، هەموو ژانرەکان لەنێو ئـەو ئەدەبەدا وەبەرچاو دێن، بەڵام ئەو دەستەواژانەی کاریان پێ دەکرێ کەم تا کورتێک دەقاودەقی

---

١. شوانی کورد یەکەمین ڕۆمانی کوردییە کە لە ساڵی ١٩٣٥ لە ئیرەوانی پێتەختی ئەرمەنستان چاپ کراوە و هەتا ئێستا دوو نوسخەی لەبەردەستدان و ئەوانیش یەکیان نوسخەی د. نوورەددین زازایە و ئەوی دیکەشیان نوسخەی مستەفا ئایدۆگانە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

Ereb, şemo (-). şivanê Kurd: şivanê Kurd û Kurdên Alagoz. Bêrot: çapxane Nassar.

شەمۆ، عەرەبێ (٢٠١٧). *شوانێ کورمانجا*. بەرهەڤاندن مستەفا ئایدۆگان، تیپگوهەر زناری مەلەیێ. دهۆک: دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ.

هەروەها بۆ خوێندنەوەی ئەو کارە بە داڕشتی کوردیی نێوەڕاست، بڕوانە:

شـەمۆ، عەرەبێ (١٣٩٨). *شوانی کورد: شـوانی کرمانجان و چیرۆکی کوردانی ئەلەگەز*. پێشەکی و وەرگێڕان بۆ کوردیی نێوەڕاست محەممەد خزری ئەقدەم. سنە: وەشانخانەی مادیار.

٢. عەربێ شـەمۆ سـاڵی ١٨٩٧ لە بنەماڵەیەکی کوردی ئێزەدی لە قارس لە دایک بووە و ساڵی ١٩٧٨ بارگەوبنەی بەرەو بینایی چاوان پێچاوەتەوە. شـەمۆ لە مێژووی وێژەی کوردیدا لەبەر نووسـینی ڕۆمانی شـوانی کورد وەک باوکی ڕۆمانی کـوردی ئەژماری بۆ دەکرێ و جیا لەو کارەی، خاوەنـی چەندین ڕۆمانی وەک وەکوو بەربانگ (١٩٥٨)، ژیانا بەختەوەر (١٩٥٩)، دمـدم (١٩٦٦) و حۆپۆ (١٩٦٩)یە. ناوبراو جیا لە نووسـینی ڕۆمان و دانانـی یەکەمین کتێبی فێرکاریی کوردی بە پیتی لاتین، چەندین پەڕتووک و وتاریشـی دەربارەی کۆمەڵگەی کوردی نووسـیوە. ئەو یەکێ بووە لە بناغەدانەرانی ڕۆژنامەگەریی کوردی لە کوردستانی سۆڤیێتی پێشوو و هەروەها یەکێکیش بووە لە پێشەنگانی بواری کۆدۆلۆژیی کوردانە، نەک ڕۆژهەڵاتناسە لە مەڵبەندی ئەرمەنستان [وەرگێڕ].

٣. «عەلیێ عەبدوڕڕەحمان» و «حەجیێ جندی»ش دوو ڕۆمانوسی دیکەی ئەو مەڵبەندەن، بەڵام بە هۆی ئەو هۆکارانەی نووسەر ئاماژەی پێ داون، ئەو جۆرەی کە پێویستە بۆ خوێنەرانی بەشەکانی تری کوردستان نەناسراون. خاتێ خانم (١٩٥٩) و گوندێ مێرخاسان (١٩٦٨)، لە نووسینی عەلیێ عەبدوڕڕەحمان و ڕۆمانی هاواریێ (١٩٦٧)ی حەجیێ جندی دەکەونەی خانەی ئەزموونە سەرەتاییەکانی ڕۆمانی مۆدێرنی کوردی [وەرگێڕ]، بڕوانە:

Yûsiv, Helîm. (2011). Romana Kurdî (Kurmancî û Zazakî 1930-2010). Ronahî. r. 5.

بەڵام شـیاوی ئاماژەیە کە ڕۆمانی «دمدم» لە نووسـینی عەرەبێ شـەمۆ تا ئەم سـاڵانەی دواییشـدا، لەنێو بازنەی کوردیی نێوەڕاسـتدا بەناوودەنگترین بەرهەمی ئەو مەڵبەندە بووە. ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر دەروەستیی «کۆڕی زانیاریی کورد» و دڵسۆزی و بوێریی مامۆستای نەمر «شوکور مستەفا» کە بە وەرگێڕانی ئەو کارە بۆ سۆرانی، بوو بە پردی پێوەندیی نێوان ئەو دوو بەشە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

شەمۆ، عەرەب (١٩٧٥). دمدم. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.

هەمان ئەو شتانە نین کە لە ئەدەبیاتی ڕۆژاوایدا هەن. دەبێ بڵێین کە بەکارهێنانی ئەو زاراوە هاوچەشنانە دەگەڕێتەوە بۆ حەفتاکان، کە دواتر وەک بەرهەمی ئاڵوگۆڕی فەرهەنگی، بەر لە هەموو شتێک لە ڕێگەی وەرگێڕانی حیکایەت و لێکۆڵینەوە لەسەر مێژوو و بیردۆزی ئەدەبییەوە دادەکەون، بەڵام ئەوە ناگەیەنێ کە ئەم زاراوە و دەستەواژانە بە شێوازێکی میکانیکی و ناهۆشیارانە دەکار کرابن و تایبەتمەندیی ئەدەبیاتی کوردییان بۆ لە بەرچاو نەگیرابێ. بۆ وێنە، کاتێ باسی هەڵبەستی کەون و کلاسیک دەکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە زاراوەگەلی کلاسیکی ڕۆژهەڵاتی لە ڕوخسارە ڕەسەن و خۆماڵییەکانیاندا ئەوەندە کارامەن کە تەنانەت لەنێو لێکۆڵینەوەی ڕۆژاواییەکانیشدا کەڵکیان لێ وەردەگیرێ. زاراوەی وەکوو قەسیدە، غەزەل، ڕوباعی و ئەوانی تر ناکرێ لە کاتی نووسین لەسەر شێعری ڕۆژهەڵاتیدا خۆیان لێ ببوێردرێ. هاوکات لەگەڵ بەرەوڕووبوونەوەی وێژەی سەردەمی مۆدێرن، دەستەواژە و چەمکە ئەدەبییەکانی ڕۆژاوا لەنێو وێژەی کوردیدا جێگە خۆش دەکەن و پەخشان بە گشتی و گێڕانەوە و حیکایەتیش بە تایبەتی لەو شتە بێبەری نابن.

لەو پێوەندییەدا، زۆربەی ئەو زاراوە و دەستەواژانەی بە ڕەچەڵەک عارەبین ئاماژەن بە قسەکردن، پێگوتن، گێڕانەوە، باسکردن و هتد. لە حاڵێکدا، ئەوانەی ڕیشەیان لە فارسیدایە زیاتر نوان و نیشاندەری *خەیاڵ* و *ئەفسانەن*. مەلایێ جەزیری (۱۵۷۰-۱٦٤۰) کاتێک لە شێعرەکانیدا باسی چیرۆکی ئەویندارییی خۆی دەکا، لە وشەی وەک «*ڕیوایەت*»، «*فەسانە*» و «*داستان*» کەڵک وەردەگرێ (الزفنگی، ۱۹۸۷، ص. ٤٥۰). ئەحمەدێ خانی (۱٦٥۱-۱۷۰۷) لە ئێپیک[1]ی «مەم و زین»دا وشەی «*حیکایەت*»، «*ڕیوایەت*»، «*فەسانە*» و «قیسسە» بەکار دێنێ (خانی، ۱۹٦۲). فەقییێ تەیرانی هەڵبەستڤانیش (۱٥۹۰-۱٦٦۰)، کە هاوسەردەمی مەلایێ جەزیری بووە، بەهرە لە زاراوەکانی جەزیری وەردەگرێ (Sadînî, 2000, r.8). جیا لەوانە، شێخ حسێنی قازی (۱۷۹۱-۱۸۷۰) لە

1. Epic

باسی چیرۆکەکانی نێو «مەولوودنامە»کەیدا، کە لە ساڵی ١٨٦٠دا نووسیویێتی و دەکەوێتە خانەی یەکێ لە هەوەڵین پەخشانەکانی کوردی، لە وشەی حیکایەت کەڵک وەردەگرێ (قازی، ١٩٣٥). مەلا مەحموودی بایەزیدیش (١٧٩٩-١٨٦٧) لەنێو ئەو کۆمەڵەچیرۆک و نەزیلە فۆلکلۆرییانەی[1] کۆیان دەکاتەوە و پاشان لە لایەن ئەلیکساندەر ژاباوە لە ساڵی ١٨٦٠ کراونەتە فرانسی، وشەی «حیکایەت» بەکار دەهێنێ (Jaba,1860, p.85).

چیرۆک وەک زاراوەیەکی باو کە لە ئەدەبیاتی کوردیدا بۆ حیکایەت کەڵکی لێ وەردەگیرێ، لە قامووسێکی کوردی-عارەبیدا کە لە ساڵی ١٨٩٣ و لە ئەستەمبووڵ چاپ و لەژێر ناوی «الهدیة الحمیدیة في اللغة الکردیة» بڵاو بووەتەوە، بەکار هاتووە و لەوێدا ئاوا پێناسە کراوە: «الحکایة و القصة و حاکیها چیرۆکڤان» (الخالدی المقدسی،١٨٩٣، ر. ٨٥). لێرەدا وشەی ناوبراو بۆ داستانی زارەکی، نەنووسراو و حیکایەت بەکار دێ و چیرۆکڤانیش وەک زاراوەیەک ئاماژە بە کەسێک دەکا کە سەروکاری لەگەڵ خودی چیرۆکدا هەیە. ئەوانەشی لەگەڵدا بێ، بەڵگە مێژووییەکان وا دەردەخەن کە لە ساڵی ١٩١٣دا وشەی چیرۆک لەنێو کورددا بۆ یەکەم جار هاتووەتە سەر رووپەڕان و وەکوو زاراوەیەک بۆ داستانی نووسراو کاری پێ کراوە. ئەوەش هەڵدەگەڕێتەوە سەر نووسینەکەی «فوئاد تەمۆ»،[2] کە لە یەکەم ژمارەی «ڕۆژی کورد»[3] و بەبێ سەردێڕێکی

1. Folk-Tales

٢. فوئاد تەمۆ کوڕی «تۆفیق بەگ»ی شاری «وان» و یەکێ لە ڕووناکبیرانی کورد بووە کە وێڕای «قەدری جەمیل پاشا»، «جەرراحزادە زەکی بەگ» و چەند کەسی تر یەکەمین ڕێکخراوەی ناسیۆنالیستی خوێندکاریی کوردییان بە ناوی «جڤاتا تەلەبەیێن کوردان» (١٩١٢) لە شاری ئەستەمبووڵ دامەزراندووە. ناوبراو وێڕای هەڵسوڕان لە بازنەی ڕامیاری و جڤاکی، لە گۆڕەپانی وێژە و تۆرەی کوردیشدا پێنووسی جووڵاندووە و لەنێو مێژووی ئەدەبی کوردیدا ناوی چووەتە ڕیزی پێشەنگانی کاروانی ئەدەبی مۆدێرنی کوردی و بە نووسینی یەکەمین کورتەچیرۆکی کوردی لە ساڵی ١٩١٣دا نازناوی «باوکی کورتەچیرۆکی کوردی»ی پێ بەخشراوە. ناوبراو دوو بەشی کورتەچیرۆکەکەی بە شێوەی زنجیرە لە ژمارەکانی ١ و ٢ی گۆڤاری ڕۆژی کورد و بە پیتی «کوردی» و لەژێر سەردێڕی «چیرۆک» بڵاو کردووەتەوە و هەتا ئێستا بەشەکانی تری ئەم کارەی نەکەوتووەتە بەردەستی توێژەرانی بواری وێژەی کوردی [وەرگێڕ].

٣. گۆڤاری ڕۆژی کورد لە شاری ئەستەمبووڵ بە هەر دوو زاراوەی کوردیی باکوور و کوردیی نێوەڕاست، واتە کرمانجی و سۆرانی و هەروەها، زمانی ترکی وەک ئۆرگانی جڤاتا تەلەبەیێن کوردان (هێڤی) دەرچووە و دوای وی گۆڤارێکی تر بە ناوی «هەتاوی کورد» چاپ بووە [وەرگێڕ].

تایبـەت و تەنیـا لەژێر ناوی «چیـرۆک»دا بڵاو کراوەتـەوە (تەمـۆ، ١٩١٣). هەرچەند کـە نازانرێ ئایا ئەو نازنـاوە لە لایەن تەمۆوە بە سـەریدا بڕاوە، یان لە لایەن دەسـتەی نووسەرانەوە بۆ ئەو دەقە هەڵبژێردراوە. بەو پێیە، وێدەچێ ڕاییی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی دواتـر بڵاوبوونەتەوە، لەسـەر دابی ڕۆژی کـورد ڕۆیشـتبن و زاراوەی چیرۆکیان بەبێ لێکهەڵاواردنی چیرۆک و ڕۆمان لە یەکدی، بۆ داستانی نووسراو دەکار کردبێ.

بە دوای ئەوەدا، لە دوو بڵاوکراوەی گرینگی وەکوو «هاوار» و «گەلاوێژ»یشـدا کە لەسـەر گەشەونەشـەی پەخشـان و گێڕانەوەی کوردی کارتێکەرییان هەبووە و ڕاییی پێشەنگانی کورتەچیرۆکی کوردی لەم دوو گۆڤارەدا دەستیان داوەتە نووسین و بەرهەمە بەراییەکانی خۆیانیان تێدا بڵاو کردووەتەوە، وشەی چیرۆک بەکار هاتووە.

یەکـەم بەرهەم کە لەم بـارەوە لە هاوار، واتە ئـەو گۆڤارەی لە ٥٧ ژمـارەی خۆیدا لە مـەودای سـاڵەکانی ١٩٣٢-١٩٤٣دا بڵاو بووەتـەوە، «بەر تەڤنا مەحفـووریێ» بووە، کە بە پێنووسـی «جەلادەت عالـی بەدرخان»ی سەرنووسـەری گۆڤارەکـە نووسراوە (Bedirxan,1932,r.87). لـە گۆڤـاری گەلاوێژیشـدا وێـڕای وشـەی چیـرۆک، «چیرۆکنووسەر»یش بۆ ئاماژە بە نووسەری چیرۆک، داهێنراوە (گەلاوێژ، ١٩٢٤، ل. ٨٧). ئەمەش بەپێی ڕێسـای وشـەڕۆنان[1] لە زمانی کوردیدا داتاشینێکی هەڵەیە؛ چونکە ئەم جۆرە زاراوانە بە شێوەیەکی ئاسایی بە لکاندنی ڕەگی[2] ڕانەبردووی[3] کردارێکی تێپەڕ[4] بە ناوێکەوە دروسـت دەکرێن، کەچی چیرۆکنووسەر بە پێوەنووساندنی شێوەی بکەری[5] ڕانەبردووی چاوگی[6] نووسین بە وشەی چیرۆک داتاشراوە.

ئەوەنـدەی بزانـرێ، شـاعیری مۆدێرنی کـورد، واتە مامۆسـتا «گـۆران» (١٩٠٤-

1. Word Construction
2. Root
3. Present-Form
4. Transitive verb
5. Present participal
6. Infinitive

١٩٦٢) یەکەمین نووسەر بووە کە هاتووە و زاراوەیەکی[1] تایبەتی بۆ لێککردنەوەی کورتەچیرۆک لە ڕۆمان بەکار هێناوە. گۆران بۆ ئەو کۆچیرۆکانەی لە زمانەکانی ئینگلیزی و عارەبییەوە وەریگێڕاون، لە «چیرۆکی کورت» کەڵکی وەرگرتووە، کە ئەویش وەک ناوێکی تێکەڵکراو و لێکدراو، بە پێکەوەبەستنی ناوێک و ئاوەڵناوێک لە پێکهاتەی لێ زیادکراو (ئیزافە)دا[2] داڕێژراوە. ئەوهەر لەو کتێبەدا، تێرمی چیرۆکنووسیش بۆ نووسەری چیرۆک بەکار دێنێ، کە ناوێکی لێکدراوە[3] و بەگوێرەی یاسای وشەداتاشین لە شێوەی شیاوی خۆیدا ڕۆنراوە (گۆران، ١٩٣٥). شیاوی باسە کە گۆران ئەو کورتەچیرۆکانەی لە سەرەتای چلەکان و ئەو کاتەی وا لە وێستگەی ڕادیۆی کوردی شاری یافا[4] بووە، وەرگێڕاوە و ئەم وێستگەیەش ئەوساکە لە لایەن هاوپەیمانانەوە[5] دامەزراوە.

ئێمە دەزانین، گۆران ئەودەم لەتەک وێژەی ئینگلیزیدا ئاشنا بووە؛ بۆیە ڕێی تێ دەچێ وشەگەلی کورتەچیرۆک[6] و چیرۆکنووس[7] لە زمانی ئینگلیزیدا بنەمای ئەو بووبن بۆ ئەو دوو زاراوەیە. لە وێژەی کوردیدا، وشەی چیرۆکنووس لە لایەن زۆر کەسەوە پەژێردراوە و مانای نووسەری چیرۆک دەدا. هەروەها، لە کوردیی ئەمڕۆکەدا باوترین وشە بۆ چیرۆکی زۆرکورت کورتەچیرۆکە، کە ئەویش ناوێکی لێکدراوە و لەوە دەچێ خۆماڵیتر و کوردانەتر بێ. ئەوە ڕوخسارێکی دروستی چیرۆکی کورتە کە لە لایەن گۆرانەوە ئافرێنراوە.[8]

سەرەڕای ئەو ڕاستییەی کە ئەنتەلۆجییەکەی گۆران لە ساڵی ١٩٥٣دا چاپ و بڵاو کراوەتەوە، نووسەرانی کورد لەوسادا جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەنێوان کورتەچیرۆک،[9]

---

1. Term
2. Izafa-Construction
3. Compound Noun
4. Jaffa
5. Allies
6. Short Story
7. Story Writer
8. Coined
9. Shorter Short Story

چیرۆکی درێژ[1] و ڕۆمان[2] دانەناوە. بۆ وێنە، محەممەد سالّح سەعید لە پێشەکیی کتێبی «کاروانی»دا باس لە چوار جۆری جیاواز بۆ گێڕانەوەی داستان، یانی کورتەچیرۆک، چیرۆک، ڕیوایەت و حیکایەت، دەکا کە لە بنەڕەتدا ئاماژەن بە هەرکام لە کورتیلە چیرۆک،[3] کورتەچیرۆک،[4] ڕۆمان[5] و ئەفسانە و هەقایەت[6]. وشەی «ڕیوایەت» وەک هاوواتای عارەبیی ڕۆمان، لە لایەن نووسەرەوە بۆ چیرۆکی درێژ دانراوە. جگە لەوە، محەممەد سالّح سەعید ناوی چیرۆکی بەسەر کارەکەی خۆیدا بڕیوە، کەچی هەر بە گوێرەی پێناسەکەی خۆی، لە کورتەچیرۆکێکی شەست لاپەڕەیی بەدەر نییە. هەروەها، ناوبراو کورتەچیرۆکی «خانزاد»لە نووسینی جەمال بابان، بە ڕیوایەت و ڕۆمان ناو دەبا، لە حاڵێکدا نووسەر کارە پەنجاوشەش پەڕەکەی خۆی بە چیرۆک قەبڵاندووە (سەعید، ١٩٥٧).

شیاوی سەرنجە کە لە لایەن زۆربەی نووسەرانی کورد لەنێوان پەنجاکان و سەرەتای شەستەکاندا، درێژیی چیرۆک و ژمارەی لاپەڕەکانی وەکوو ڕەوتێک لەبەرچاو گیراوە. نووسەرانێکی لە گوێن موحەڕەم محەممەد ئەمین، محەممەد سالّح سەعید، مستەفا سالّح کەریم، جەمال بابان، جەمال نەبەز، مستەفا قەرەداخی، خالید دلێر، محەممەد عەلی مەدهۆش و ڕەحیمی قازیش کەوتوونەتە ئەو خانەیە و بە شێوازێکی هاوشێوە کارەکانیان درێژ کردووەتەوە. جیا لەوە، سەرپاکیان کەڵکیان لە وشەی چیرۆک وەرگرتووە و لایان لە وشەی ڕۆمان نەکردووەتەوە. لە حاڵێکدا هونەری ڕۆمان ئەوساکە بە باشی لەنێو وێژەی عارەبی، فارسی و تورکیدا جێگەی بووە و زانینی لانی کەمی یەک لەو زمانانەش بۆ نووسەران و خوێنەرانی کوردی ئەو سەردەمە دەستی داوە. بۆ نموونە، جەمال نەبەز یەکێ لەو نووسەرانە بووە کە ناسیاویی بە وێژەی ئینگلیزی هەبووە و پێشتریش چەندین کاری لەو زمانەوە بۆ سەر کوردی وەرگێڕاوە و ڕەحیمی قازیش ئەوساکە ئاکنجیی

---

1. Longer Short Story
2. Novel
3. Very Short Story
4. Short Story
5. Novel
6. Myth/Legend

سۆڤێت بووە، واتە شوێنێک کە ڕۆمان لە سەرەتای سەدەی١٨دا لەوێ بناغەی داکوتاوە و گەشەی ستاندووە.

وشـەی ڕۆمان لەنێو کـورددا بۆ یەکەم جار لە دەقێکی دەیـەی ١٨٧٠دا و لە لایەن حاجـی قادری کۆیـی (١٨١٧-١٨٩٧)[1] هۆزانڤانـەوە بەکار هێـنراوە. حاجی (١٩٨٦، ل.١٠٦) لە هەڵبەسـتێکدا کە بە ئێپیکی نەتەوەیی کورد - مەم و زین- هەڵدەڵێ[2] و تێیدا ستایشی ئەحمەدێ خانی دەکا، ئاوا دەنووسێ:

«لەدەوری ئێمە ڕۆمان و جەریدە/ئەگەرچی مەقسەدە زانینی باوە».

وێدەچێ ئەو شێعرە لە ساڵەکانی سەرەتای گەیشتنی ئەو بۆ ئەستەمبوڵ نووسرابێ، واتە ئەو سـەروبەندەی حاجی قادر لەوێ تێکەڵی ماڵباتـی بەدرخان دەبێ و چاوی بە کتێبی مەم و زین دەپشکوێ.

وشـەی ڕۆمان لە وێژەی تورکیشـدا لە دەوروبەری دەیەی ١٨٧٠دا بەکار هاتووە و لەگەڵکـو یەکەم کورتەچیرۆک وەرگێڕدراوەتە سـەر زمانی تورکی، نووسـەرانی ئەو نەتەوەیـە قۆڵیان لەو ژانرە هەڵماڵیوە و دەسـتیان بە دانانی ئەم چەشـنە وێژەیە بە زمانی زگماکیان کردووە.

ئەگەرچـی هەڵبەسـتەکەی حاجـی قادر سـەرەتا لە سـاڵی ١٨٩٨ و لـە گۆڤاری کوردسـتاندا چاپ بووە و ئینجا لە دوو توێی بەرهەمە شێعرییەکانیدا لە ساڵی ١٩٢٥، لە

---

١. بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر حاجی قادری کۆیی [وەرگێڕ]، بڕوانە:
محەممەد، مەسعوود (١٩٧٣). حاجی قادری کۆیی. بەرگی ١. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.
__ (١٩٧٣). حاجی قادری کۆیی. بەرگی ٢. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.
__ (١٩٧٦). حاجی قادری کۆیی. بەرگی ٣. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.
هەروەها، بڕوانە:
سیوەیلی، ڕێبوار (٢٠١٦). کتێبی حاجی قادری کۆیی؛ خوێندنەوەی فەلسەفیانەی ئەزموونی شێعری. هەولێر: ئەکادیمیای کورد.

٢. لەسەر ئەم مژارە [وەرگێڕ]، بڕوانە:
شاکەلی، فەرهاد (٢٠١٩). ناسیۆنالیزمی کوردی لە مەم و زینی خانیدا. وەرگێڕانی سوداد ڕەسووڵ. هەولێر: موکریانی.

بەغدا بڵاو کراوەتەوە. ئا بەم حاڵەشەوە، وشەی ڕۆمان تا دەسپێکی دەیەی حەفتا، لەنێو وێژەی کوردیدا داناکەوتووە.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو ناجێگیری و نەچەسپاوییەی هەنووکە لەنێو زاراوەکانی وێژەی کوردیدا هەیە، لەو لێکۆڵینەوەیەدا بێ ئەوەی درێژی و قەوارەی دەقەکان بە هێند گیرابێ، زاراوەی کورتەچیرۆک بۆ هەموویان دەکار کراوە.[1] هەرچەند کە نموونەی واش هەن کە بە بڕوای من بەبێ هیچ چەندوچۆنێک دەکرێ بە ڕۆمان ناودێر بکرێن. جگە لەوانە، کاتێک نووسەر کارەکەی خۆی بە ڕۆمان، یان کورتەچیرۆک ناو هێناوە، ئەمنیش هەر ئەو ناوانەم بۆ دەکار کردوون.

سێیەم:

چەندین لێکۆڵینەوە،[2] وتار،[3] وتووێژ، کۆچیرۆک و ڕۆمان بوونە بڕبڕەی پشتی ئەم توێژینەوەیە، کە سەرەکیترینیان ئەمانەن:

- *چیرۆکی هونەری کوردی ١٩٢٥-١٩٦٠.*

ئەم سەرچاوەیە هەوەڵین و جیددیترین توێژینەوەیە لەسەر هونەری کورتەچیرۆکی کوردستانی عێراق لە ساڵەکانی ١٩٢٥-١٩٦٠دا. لەو کتێبەدا، حسێن عارف کە خۆی یەکێک بووە لە نووسەرە سەرکەوتووەکان، ڕەوتی چیرۆکی کوردیی بەسەر سێ قۆناخدا دابەش و ئەنجا بە لەبەرچاوگرتنی هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەوان، شەن و شرۆڤەیان دەکا. وێڕای ئەوانە، بەشێکی زۆری کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ باسی ناوەڕۆک، ڕوخسار و زمانی چیرۆکی کوردی، بە تایبەتی ئەو بەرهەمانەی لەنێوان ١٩٥٠-

---

١. وەکی لە پێشووشدا ئاماژەی پێ کرا، بە باشتر زانرا لە دەقی وەرگێڕدراودا، لە جیاتی کورتەچیرۆک بۆ ئاماژەدان بە هەرسێک جۆری «کورتەچیرۆک، چیرۆکی درێژ، ڕۆمان، لە زاراوەی» گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی کەڵک وەرگیرێ [وەرگێڕ].

2. Essay
3. Article

١٩٦٠دا نووسراوان (عارف، ١٩٧٧). گرینگیتیی ئەم کارە لەوەوە سەرچاوە دەگرێ کە نووسەر لای کردووەتە هەر پەڕتووکێک، یا بەرهەمی هەر نووسەرێکی کوردستانی عێراق کە لەو مەودایەدا شتێکی هێنابێتە سەر کاغەز. وێڕای ئەو خاڵە بەهێزانە، عارف سەرەڕای نیشتەجێبوونی لە نێوخۆی وڵات و دەستپێڕاگەیشتنی بە هەموو ئەو وەرزنامە و ڕۆژنامە و گۆڤارانەی لە ماوەی نزیک بەو چل ساڵەدا کاری لەسەر کردبوون، بە قووڵی دەگڕ بابەتەکانەوە ڕۆنەچووە. جیا لەوە، ئەگەرچی ناوبراو ئەم توێژینەوەیەی لەسەر داوای دەزگایەکی فەرهەنگی و ڕەسمیی ئەوساکە کردووە، لەگەڵ ئەوەشا کەوتووەتە ژێر گوشاری سیاسییەوە و بەربینگی پێ گیراوە.

کاتێ عارف لە کتێبەکەیدا وەک نموونە باس لە نەوەی گەلاوێژ دەکات، تەنیا ناوی دوو لە نووسەرانیان دێنێ و لە هێنانی ناوی ئیبراهیم ئەحمەد وەک نووسەرێکی گەورە و یەکێ لە دامەزرێنەران و هێمدانەرانی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی، خۆ دەبوێرێ. ئەم خۆلادانەش لە سۆنگەی ئەوەوە دێ کە ئیبراهیم ئەحمەد ئەوێ دەمێ وێڕای کاری نووسین، ڕێبەرێکی ڕامیاریی کوردی دوورەوڵات بووە؛ بۆیە لە کتێبەکەی عارفدا تەنیا یەک جار ناوی هێنراوە، ئەویش وەک وەرگێڕ. جگە لەوانەی باس کران، کەمایەسییەکی تر لەنێو کتێبەکەی عارفدا بەدی دەکرێ و ناکرێ گوێی لێ بئاخنرێ و جەب بدرێ؛ ئەویش لەبەرچاونەگرتنی هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتییە لە ماوەی ئەو سێ قۆناخەدا. بەڵام بە سەرنجدان لە دۆخی سیاسی کورد لە عێراق، بە تایبەتی لەنێوان ئەو ساڵانەی عارف کتێبەکەی چاپ و بڵاو کردووەتەوە، دەردەکەوێ کە ئەم کەموکوڕییە ناگەڕێتەوە سەر کەمیی زانیاریی نووسەر، بەڵکە ئەو دیاردەیە دەرئەنجامی گوشار و سانسۆری دەسەڵات بووە.

- لێکۆڵینەوە و بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی ١٩٢٥-١٩٦٩.

عومەر مەعرووف بەرزنجی لەم کارەدا ڕێچکەی عارفی گرتووەتە بەر و گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیی بەسەر چەندین قۆناخی جیاوازدا دابەش کردووە. لەگەڵ ئەوەشا،

مەودای نێـوان ١٩٦٢-١٩٦٩ی وەک دەورەی چوارەم پێوە لکاندووە و ناوی «سـاڵانی بێدەنگی»لێ ناوە. بەشی پاشینی کتێبەکە بیبلیۆگرافیایەکە، کە هەڵگری گەلێک زانیارییە لە بارەی ئەو کورتەچیرۆکانەی لە ساڵەکانی ١٩٢٥-١٩٦٩ کەوتوونەتە بازاڕەوە؛ چ ئەوانەی بەرگی کتێبیان پۆشیوە، یا لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوکراونەتەوە (بەرزنجی، ١٩٧٨).

کاتێک کتێبەکەی بەرزنجی لەگەڵ کارەکەی عارف بەراورد دەکرێ، دەردەکەوێ کە لە زانیارییەکانی عارف چ شـتێکی زیاتری پێشـکەش نەکردووە، تەنیا ئەوە نەبێ کە قۆناخێکی نۆ سـاڵەی خستووەتە سـەری. هەروەها، ئەگەرچی بەرزنجی جەخت لەوە دەکا کە ڕچەی ڕێبازی زانستییانەی کوتاوە، بەڵام دەردەکەوێ کە شیکردنەوەکانی گەلێ لەنگ و لەجەر و لاوازن و بۆچوونەکانیشی سادەن و پتر بۆنی سیاسەتیان لێوە دێ.

- ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە لە چیرۆکی کوردیدا.[1]

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە بنەڕەتدا وتارێکە لە لایەن حسێن عارفەوە لە سێمینارێکی پێنج ڕۆژی پێشکەش کراوە، کە لەسەر کورتەچیرۆکی عێراقی لە سەلاحەدین و لە ڕێکەوتی ٢٠ تا ٢٥ ئۆگۆستی ساڵی ١٩٧٨دا بەڕێوەچووە. لەو وتارەدا، کاکڵی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی لە بەرهەمی سـەرەتاکانی دەیەی ١٩٤٠ تا نێوەڕاسـتەکانی ١٩٧٠ لە لایەن عارفەوە دێتە بەر باس و بە ئاوڕدانەوە لە چیرۆکی نووسـەرانی کورد، بە چڕی بە ناخی کێشەکانی نێو کۆمەڵی کوردەواریدا شۆڕ دەبێتەوە (عارف، ١٩٧٨).

- پاشکۆی گۆڤاری ئەلئەقلام، ژ. ٢-٣.

ئەلئەقلام کە بە زمانی عارەبی لە لایەن وەزارەتی فەرهەنگیی عێراق بڵاو کراوەتەوە، پەنجاوهەشـت لاپەڕە لـە ژمارەکانی دوو و سـێی خۆی بۆ باس و لێکۆڵینەوە لەسـەر کورتەچیرۆکی کوردی تەرخان کردووە. ئەم پاشـکۆیە چوار وتار و دە کورتەچیرۆکی وەرگێـڕدراو بە زمانی عارەبی لەخۆ دەگرێ. لەنێو وتارەکانـدا، دوو دانەیان بۆ ئەم کارە

---

١. الواقعية الانتقادية في القصة الكردية.

گرینگ بوون و ئەوانیش بریتین لە:

- چەند بیر و بۆچوونێک دەربارەی چیرۆکی کوردی.[١]

عیززەدین مستەفا ڕەسـوولّ لەم وتارەدا دەچێتە سەر گەنگەشەی گەشەی هونەری چیرۆکی کوردی هەر لە دەسـتپێکەوە تا دەگاتە سـەرەتای هەشتاکان. ئەو بە بایەخەوە لـە ناوەڕۆکی چیرۆکـەکان ورد دەبێتەوە و بۆچوون و لێکدانەوەکانی لەسـەر بنچینەی شیکردنەوەیەکی تیۆریی مارکسیستانەی ئەدەب هەڵدەچنێ (رسول، ١٩٨٤).

- شێوەکانی تەکنیکی نوێ لە چیرۆکی کوردیدا؛ ١٩٧٠ و دواتر.[٢]

ئـەم وتارە کە دەکرێ وەک تەواوکەری لێکۆڵینەوەکەی پێشـووی حسـێن عارف لەسـەر ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە دابنرێ، لە لایەن نووسەرەوە بۆ پرسەکانی تەکنیک و فۆرم تەرخـان کراوە (عـارف،١٩٨٤)، کە دواجار ئـەم دوو وتارە لە سـاڵی ١٩٨٥دا لە لایەن گۆڤاری کاروانەوە لە دوو توێی کتێبێکدا بە ناوی «بیست کورتەچیرۆکی کوردی» بڵاو کراونەتەوە.

جیا لەوانەی باسـیان کرا، سـەرچاوەیەکی دیکەی گرینگ و پێویست بۆ ئەم کارە بریتی بوو لە کۆی ئەو کورتەچیرۆک و ڕۆمانانەی لە لایەن نووسـەرانی کوردەوە تا ئەو کاتە بڵاو کرابوونەوە. پێویستە بڵێم کە لەم توێژینەوەیەدا کەڵکم لە کورتەچیرۆکەکانی نێو ڕۆژنامە و گۆڤارەکان وەرنەگرتووە. هۆکاری ئەوەش دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی لە لایەک، وەدەستهێنانی هەموو ئەو چاپەمەنییە جۆربەجۆرانەی وا ئەم ژانرەیان تێدا بڵاو بووەتەوە، کارێکی ئەستەم و ناشۆیە. لە لایەکی ترەوە، بەشێکی زۆری نووسەران دواجار چیرۆکی چاپکراوی نێو گۆڤار و ڕۆژنامەکانیان لە قەوارەی کتێبدا بڵاو کردووەتەوە. دەبێ ئەوەشی لـێ زیاد بکەم کە نزیکەی شەسـت کۆمەڵە چیرۆک و ڕۆمان بـۆ ئەم کارە کەڵکی لێ

---

١. آرائنا في القصة الكردية.

٢. أشكال التكنيك الحديث في القصة الكردية ١٩٧٠ وما بعدها.

وەرگیراوە،[١] کە لێرەدا بەخت بوو بە یارم و توانیومە بەشێکی زۆری ئەو کورتەچیرۆک و ڕۆمانانەی کەڵکم تێیان کەوتووە، وەدەست بخەم هەتا وێنەیەکی ڕاست لەسەر گێڕانەوەی تازەی کوردی وەچنگ بهێنم. جیا لەمانەی باسیان لێوە کرا، ژمارەیەک کتێب و توێژینەوە و وتاری لاوەکی دیکەشم خوێندووەتەوە کە بەرچاوترینیان ئەمانەن:

- ئافرەت لە چیرۆکی کوردیدا.

سەباحی غالب لەم کتێبەدا هەوڵی داوە لە ڕوانگەی چیرۆکنووسان سەبارەت بە ژن تێ بگات و بزانێ کە ئەم تێڕوانینانە چ ڕەنگدانەوەیەکیان لەنێو بەرهەمەکاندا بووە (غالب، ١٩٧٩).

- کرێکار و چیرۆکی کوردی.

ڕەئووف حەسەن لەم کتێبەدا بە شوێن دەردەستکردنی وێنەی کرێکارانە لەنێو چیرۆکی کوردیدا (حەسەن، ١٩٨٢).

- چیرۆکی نوێی کوردی.

حەسەن جاف لەم بەرهەمەیدا لە دەلاقەی جۆراوجۆری وەک ژن، سێکس، میراتی فەرهەنگی، هێماکان، تەکنۆلۆژیا و زمان و هتد چیرۆکی مۆدێرنی کوردیی بە گشتی و بەرهەمی حەفتاکان بە تایبەتی دەخاتە بەر توێژینەوە (جاف، ١٩٨٥).

سروشتی هاوبەشی ئەو سێ کتێبەی باسیان لێوە کرا، ئەوەیە کە هیچیان نەیانتوانیوە بچنە بنج‌وبناوانی باسەکان و لە ئاستێکی سادە و ڕووکەشیدا[٢] ماونەتەوە.

- هەڵبژاردەیەک لە ئەدەبی کوردی.[٣]

ئەم کتێبەی حسێن عارف ئەنتەلۆجییەکی هەڵبەست، وتار و کورتەچیرۆکی وەرگێڕدراوە بۆ سەر زمانی عارەبی و چوار لە وتارەکانی نێو ئەم کارە پێوەندییان بە

---

١. لەو پێوەندییەدا، سەیری بەشی کتێبنامە بکەن.

2. Superficial

٣. مختارات من الادب الكردي.

گێڕانەوەی کوردییەوە هەیە (عارف،١٩٨٦).

- بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی ١٩٢٥-١٨٩٣.

ئەم کتێبە سەرچاوەیەکی گەلێک گرینگە بۆ هەرکەسێ گەرەکی بێ لە گێڕانەوەی نوێی کوردی بکۆڵێتەوە؛ چونکە حسێن عارف نە تەنێ ڕۆمان و چیرۆکەکان تاوتوێ دەکا، بەڵکوو دانە بە دانەی ئەو کارانە بەسەردەکاتەوە کە بیبلیۆگرافیاکە دەیانگرێتەوە. ئەم کتێبە لە دوو بەش پێک هاتووە، کە لە بەشی یەکەمدا کارەکان بەپێی ئەلفوبێ تۆمار و لە بەشی دوویەمدا ناوی نووسەران بەپێی ئەلفوبێ ڕیز کراون (عارف، ١٩٨٧).

ئەوانەشی هەموو لەگەڵ بێ، بەهرە لە هەندێ وتار، توێژینەوە و پێشەکی وەرگیراوە کە بە زمانی جۆراوجۆر نووسراون و لەنێو کتێب، ڕۆژنامە و گۆڤاری هەمەجۆردا بڵاوکراونەتەوە. لەم نێوەدا، بەرهەمی کەسانێکی وەکوو مارف خەزنەدار، تۆما بووا،[1] جەمشید حەیدەری، محەممەد ئوزون، کەمال مەزهەر ئەحمەد و محەممەدی مەلا کەریم بەرچاون. هەروەها، دەبێ بڵێم بەشێک لەو وتارانە پێوەندیی ڕاستەوڕێیان بە بابەتی گێڕانەوەی مۆدێرنەوە نەبووە، بەڵکە لەبارەی ڕۆژنامەگەری و پەخشانی کوردییەوە بوون، کە ئەو دوو بابەتەش یارمەتیدەر بوون بۆ تێگەیشتن لە پاشخان و پێشینەی مەبەستی توێژینەوەکەم.

چوارەم:

ئەم سەرچاوانەی لەسەرەوە ناویان هێنرا، نیشاندەری ئەوەن کە ژمارەیەکی زۆری کتێب، وتار و لێکۆڵینەوە لە پازدە بیست ساڵی ڕابردوودا لەسەر کورتەچیرۆک و چیرۆکی کوردی نووسراوە. بەشێک لەو کارانە تیشک دەهاوێژنە سەر بنەڕەتی کورتەچیرۆکان و ڕەوتی گەشەکردنیان. لە حاڵێکدا، هەندێکی تریان پەرژاونەتە سەر تەشک و ناوەڕۆکی

1. Thomas Bois

بەرهەمــەكان. بێجگە لەوە، ســەرلەبەری ئەم توێژینەوانە چڕ بوونەتەوە ســەر بەرهەمی نووسەرانی چیرۆك و ڕۆمان لە كوردستانی عێراق. بەدەر لەوانەش، سەرەڕای كەمبوونی ماتریال و كەرەســتەی لێكۆڵینەوە لە بەشەكانی تری كوردستاندا، ویستوومە گێڕانەوەی مۆدێرنــی كوردی لە واتا گشــتییەكەی خۆیدا باس بكەم و بۆ ئەم مەبەســتەش ئاوڕم لە بەرهەمی نووسەرانی هەموو بەشەكانی كوردستان داوەتەوە.

لە حاڵێكدا كە شێوازی نەریتانەی دابەشكردنی گێڕانەوەی مۆدێرنی كوردی ئەوەیە كە بە ســەر قۆناخی ١٠ ساڵیدا دەستەوار دەكرێن، ئەمن ئەو شــێوازەم ڕەتكردووەتەوە و لەباتیــی وی هەوڵم داوە بەپێی خاڵــی هاوبەش، ئاخێزگە، پێشــكەوتن و ناوەڕۆكی كارەكان، پێناســەم بــۆ هەركام لە جیلــەكان كردبێ. بۆ وێنە، گەلێ نووســەر هەن كە بە تایبەتی لە پەنجاكاندا دەســتیان بە نووسین كردووە، كەچی تا ساڵەكانی دەیەی شەست و حەفتا و تەنانەت تا دەگاتە هەشتاكانیش چالاك بوون. ئەمەش شایەدی و بەڵگەیەكە بۆ نیشاندانی ئەوەی كە دەستەبژێری و پۆلبەندی بەپێی دەورە دە ساڵییەكان كەمتر لەگەڵ ڕاستییەكاندادەگونجێ.

كاتێــك باس لــە دەورە جیاوازەكانی تەوژم و گوژمی كورتەچیــرۆك، چیرۆك و ڕۆمانی كوردی دەكەم، لە جەختی ئەوەدا بووم هەتا ئەم دیاردەیە بە دۆخی سیاسیی ئەو دەم و سەردەمەوە گرێ بدەم. هۆكارەكەشی ئەوەیە كە لە هەر لێكۆڵینەوەیەك سەبارەت بە ئەدەبیاتی كوردی، دەشێ لا لە هەلومەرجی سیاسیی كورد بكرێتەوە؛ چونكە داگیر و دابڕكردنی كوردستان كاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر ژیانی فەرهەنگیی كورد هەبووە.

لەگەڵ ئەوەی كە گێڕانەوەی مۆدێرنی كوردی مێژوویەكی كورتی هەیە، نووسەرێكی زۆر لەم مەیدانەدا قەڵەمیان گەڕاوە و دەگەڕێ، یان هەبوون كەســانێك كە بۆ ماوەیەك لەو بوارەدا چالاك بوون و دواجار دەســتیان لێ بەس كــردووە، یا ژانرەكەیان گۆڕیوە. لێرەدا دەكرێ محەممەد ڕەسووڵ هاوار (١٩٢٣-٢٠٠٣)، محەممەد ساڵح دیلان (١٩٢٧-١٩٨٨)، كامەران موكری (١٩٢١-١٩٨٦)، شــێركۆ بێكەس (١٩٤٠-٢٠١٣) و قەدریجان

(١٩١٤-١٩٧٤)وەک نموونە بێنینەوە، کە لەم کارەدا باسیان ناکرێ؛چونکە تەنیا ویستوومە لەنگەر بهاوێژمە سەر ئەو کەسانەی بەرهەمەکانیان کارکرد و شوێندانەریی لەسەر گەشەی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی هەبووە و بەبێ ئەوان سازدانی وێنەیەکی ڕوون و ڕۆشنی ئەو قۆناخانە ئەستەم دەبوو. هەروەها، بە هۆی دەستپێڕانەگەیشتنیشم بە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان، ناچار بووم پشت بەو کارانە ببەستم کە تەنیا بە شێوەی کتێب بڵاو بوونەتەوە، بەڵام بەو مانایە نییە کە کورتەچیرۆکی نێو وەرزنامە و ڕۆژنامەکان دەرهاوێژرابن؛ئەوە بە تایبەتی نووسەرانێک دەگرێتەوە کە دەبێ لە پێوەندی لەگەڵ قۆناخێکی دیاریکراودا باسیان لێوە بکرێ، وەک جەلادەت بەدرخان، یان ئەوانەی بەرهەمەکانیان تا ئەو دەمەی لە ژیاندا بوون، نەبووەتە کتێب وەک مەعرووف بەرزنجی (١٩٢١-١٩٦٣)، یان لەتیف حامید بەرزنجی (١٩٤٠-١٩٧٣). لەگەڵ ئەوەشدا، چیرۆکنووسانێک هەن کە ئەگەرچی کارەکانی خۆیان لە دووتوێی کتێبدا بڵاو کردووەتەوە، بەڵام چونکە لە بواری ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە لەنێو لێکۆڵینەوەکانی ئەدەبیاتی کوردیدا گرینگییەکی ئەوتۆیان نەبووە، بە سەرم نەکردوونەتەوە. جیا لەوانەش، لەبەر ئەوەی ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوەیە گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردییە، ئەو نووسەرە کوردانەی بە زمانێکی تر جگە لە زمانی کوردی قامکی قەڵەمیان جووڵاوە، تەنانەت ئەگەر لەسەر کۆمەڵگەی کوردیشیان نووسیبێ؛دەرمهاویشتوون. بەم پێیە، کەسانێکی وەک عەبدولمەجید لوتفی (١٩٠٥-١٩٩٢)، موحیەدین زەنگەنە (١٩٤١-٢٠١٠)، محەممەد تەیموور (١٨٩٤-١٩٧٣)، سەلیم بەرەکات (١٩٥٠)، زوهدی داوودی (١٩٤٠)، عەلی ئەشرەف دەروێشیان (١٩٤١-٢٠١٧)، مەنسوور یاقووتی (١٩٤٨)، عەلی محەممەدی ئەفغانی (١٩٢٥)، یاشار کەمال (١٩٢٣-٢٠١٥) و ییلماز گوینای (١٩٣٧-١٩٨٤) لەم کارەدا ڕێی ژوورێیان لێ براوە و جێگەیان پێ نەدراوە.

لە شیکردنەوەی بابەتەکانیشدا، هەوڵم داوە مژاری زاڵ و بەرچاوم هێنابێتە بەرباس، بە تایبەتی ئەو بابەتانەی کە دۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستان شوێندانەریی

لەسەریان بووە، وەک ناکۆکیی جووتێران و گوندنشینان لەگەڵ دەرەبەگی خێوی زەوی کە لە چلەکان و پەنجاکان، واتە لە سـەردەمی دەسەڵاتی پادشایی عێراقدا بابەتێکی باو و بەرمێن بووە و گەندەڵی و گوشـار لەسـەر ژنان کە لە شەستەکاندا تێمێکی زاڵ بووە، یان خەباتی کورد بۆ ئازادی، پرسیارگەلی فەلسەفی و بۆچوونگەرایانە، ژیان لە کۆمەڵگەی مۆدێرن، ڕەگەز و زایەند[1] و کێشـە خۆکەسـییەکان کە دواجار هاتوونەتە گۆڕێ. وێڕای ئەوانە، لەسەر فۆرم و تەکنیکیش قسەم کردووە.

پێنجەم:

ئەو سیستێمی تیپگواستنەوەیەی[2] کە لەم لێکۆڵینەوەیەدا بۆ نووسینی ناوی کوردی، فارسی و عارەبی بەکارهێنراوە، لە خشتەیەکی تایبەتدا و لە سەرەتای کارەکەدا نیشان دراوە. ناو و ناونیشانە کوردییەکانی کە بە پیتی لاتین، یانی ئەوانەی سەر بە کوردستانی تورکیان، بەپێی شێوازی گۆڤاری هاوار نووسراونەتەوە، کە تا ڕادەیەکی زۆر وەک ئەو سیستێمەیە کە لە ئەلفوبێی تورکیدا بەکار دەهێنرێ.[3] ئەوەندەشـی توانیومە کورتکراوە و کورتەناوم نەهێناوە و ڕێکەوتەکانیش بەپێی ڕۆژژمێری جولیانن.[4] لە هەندێ جێگەشدا، ڕۆژژمێری کۆچی لەگەڵ ڕۆژژمێری زایینی[5] بەراورد کراوە. لەو حاڵەتانەشدا کە بەرهەمەکە گرینگیی مێژوویی هەبووە، ئاماژە بە ڕۆژ و کاتی چاپی یەکەمی کراوە.

---

1. Gender
2. Transliteration
3. لە دەقی وەرگێڕاو و ڕێنووسی کوردیدا حەوجە بەو تابلۆیە نەبووە [وەرگێڕ].
4. Julian Calendar
5. Christian

پاشخانی مێژوویی و بیبلیۆگرافی

پەخشانە بەراییەکان

تا بەر لە دەرکەوتنی پەخشـان لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدە، شێعر بۆ ماوەی سەدان ساڵ ژانرێکی باو و باڵادەستی ئەدەبی کوردی بووە. هەرچەنـدە ڕەنگە نموونەکانی پەخشانی ئـەو ڕۆژ و ڕۆژگارە زۆر کـەم بووبـێ، بـەڵام ئەم کارانە گەلـێ گرینگ و گەوهەرین بۆ بڕیاردان لەسەر دیاریکردنی ساتەوەختی لەدایکبوونی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی. جیا لەوە، دەبێ ئەم ڕاستییەش لە بەرچاو بگیرێ کە لە سۆنگەی هەستیاربوونی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لەڕاسـت دۆخی سیاسییەوە، ڕێکەوتی دەرکەوتە سەرەتاییەکانی پەخشان، شێعر و کورتەچیرۆکی کوردی بەردەوام لە ئاڵوگۆڕدایە. وەک چۆن تا دەیەی حەفتا، کەونترین پەخشـانی کوردی بە هیی شێخ حسێنی قازی (١٧٩٠-١٨٦٩) دادەنرا، کەچـی دوای بڵاوبوونەوەی وتارێکی محەممەدی مەلا کەریم لە سـاڵی ١٩٨١دا، ئەو ڕێکەوتە بۆ زەمەنێکی زووتر گوازرایەوە؛[1] جا کە وا بێ وەها ئاڵوگۆڕێک کورتەچیرۆکی کوردییش دەگرێتەوە.

---

١. وەکی محەممەدی مەلا کەریم باسی لێوە کردووە، «عەقیدەنامە»ی «مەولانا خالید» یەکەمین پەخشانی کوردییە کە بە دیالێکتی کرمانجیی خواروو نووسراوە، بەڵام شیاوی ئاماژەیە کە یەکەمین پەخشان کوردی بە دیالێکتی کرمانجیی سەروو، یان کوردیی باکوور نووسراوە و ناوی «سەرفی کوردی»، یا «تەسریفی کرمانجی»یە و «مەلا عەلی تەرماخی» (١٥٩١-١٦٥٣) لە سـەدەی ١٧دا نووسیویێتی. تەرماخی لە پێشـەکیی کتێبەکەیدا، باس لە گرینگیی کارەکەی دەکا و زانستی «سەرف» بە بنواشەی گشت زانستەکان ناو دەبا و لەم بارەوە ئاوا دێتە دوو:

«اعلم تو بزان ای مفردی مذکری مخاطب کو ژ بوی طایفا اکرادان راژی لازمه کو ب زمانی کورمانجی او ژ علمی صرفی بزانن. لورا بنا و اساسا حمو عیلمان لسر علمی صرفیە... » [وەرگێڕ].

دەقە گرینگەکانی پەخشانی کوردی

عەقیدەی کوردی[1]

لەم دەقە ئایینییەدا کە نوسەرەکەی، واتە مەولانا خالیدی نەقشبەندی شارەزوری (١٧٧٩-١٨٢٧) وەک پەڕتووکێکی فێرکاری[2] دایناوە و بە هەردوو ناوی «عەقیدەنامەی کوردی» و «عەقیدەی کوردی» ناوی هێناوە، تێیدا باس لە ئەستوندەک و کۆڵەکەکانی ئیسلام[3] دەکرێ.[4]

پێدەچێ ئەم تێکستە لەو ساتەدا نووسرابێ کە مەولانا لە کوردستان بووە و بە هەزاران قوتابی و فێرخوازی لێ هاڵاوە، نەک لەو کاتەدا کە ناوبراو چووەتە دیمەشق و لەوێ دەرسی بە خەڵکانی تر گوتووەتەوە؛ بۆیە دەبێ گریمانەی ئەوە بکرێ کە عەقیدەی کوردی لە ڕێکەوتێکی نێوان ساڵەکانی ١٨١١ - ١٨٢٣دا نووسرابێ. ئەوەش بڵێین کە ئەم کتێبە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٨١ بڵاو کراوەتەوە (مەلا کەریم، ١٩٨١، لل.١٩٩-١٢٢).

مەولوودنامەی شێخ حسێنی قازی

ئەم داستانە کە لە ساڵی ١٩٣٥دا بۆ هەوەڵ جار لە چاپ دراوە و لە مزگەوتەکانی کوردستانداوەکوو کتێبی خوێندنێ گوتراوەتەوە، لەئاستێکی بەرزی هونەری و ناسکوێژی و زمانپاراویدا دەردەکەوێ و تێیدا شێخ حسێنی قازی (١٧٩٠-١٨٦٨) لەسەر تافی جەحێڵی و ژیان و خەباتی وڵامبەری[5] ئیسلام حەزرەتی محەممەد (د.خ) دەدوێ[6] (قازی، ١٩٣٥).

---

1. Kurdish Confession of Faith
2. Textbook
3. The Foundations of Islam

٤. مەولانا خالید لە دەستنووسەکەیدا سەرەتا ناوی خودای لێ دێنێ و ئینجا دەڵێ: «ئەگەر دەپرسی ئیسلام چییە؟ ئیسلام پێنج ڕوکنی هەیە، لەسەر هەموو کەسێ موسڵمان بێ، عاقڵ و باڵغ بێ، واجیبە بیزانێ، عەمەلی پێ بکەن». ئەوجار کە ڕوکنەکانی ئیمانی شی کردەوە، دێتە سەر باسی ئیمان و دەڵێ: «ئەگەر کەسێ دەپرسێ ئیمان چییە؟ ئیمان ئەمەتە باوەڕ و یەقینت بێ بە شەش ئەسڵان لەگەڵ هەموو لک و تەفسیلان» [وەرگێڕ].

5. Prophet

٦. شێخ حسێن لەو کارەیدا، سەرەتا دێتە سەر باسی مانگی مەولوود و گرینگیی خوێندنەوەی مەولوودی. ئەوجار،

عادات و ڕوسووماتنامەی ئەکرادییە

ئەم تێکستە کە لە لایەن مەلا مەحموودی بایەزیدییەوە (١٧٩٩-١٨٦٧) پێشکەشی ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی ئەلیکساندەر ژابا[1] (١٨٠١-١٨٩٤) کراوە و دەستنووسەکەی لە سانت پیتەرسبورگ[2] -لینینگراد[3]ی پێشوو- پارێزراوە و بۆ یەکەم جاریش لە ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن م. ڕۆدینکۆ[4]ی کوردناسەوە چاپ و بڵاو کراوەتەوە،[5] وەک کتێبێکی مرۆڤناسیی ڕەنگڕێژکراو بە ئەدەبییات دەردەکەوێ و تێیدا داب‌ودەستووری کۆمەڵی کوردەواری دێتە بەرباس[6] (بایەزیدی، ١٩٦٣).

جامیع یێ ڕیسالەیان و حیکایەتان

ئەم کتێبەی مەلا مەحموودی بایەزیدی کە داگری پێنج پاژە، دەپەرژێتە سەر دۆخی هۆزە جیاوازەکانی کوردستان، ناوی باو بۆ کچان و کوڕان، پوختەیەک لەسەر شاعیرانی کورد و بەرهەمەکانیان[7] و کورتەباسێکیش لەسەر ڕێزمانی کوردی. بەشەکەی تریشی لەخۆگری چل چیرۆک و ئەفسانەی فۆلکلۆری کوردییە، کە نووسەر ناوی حیکایەتی لێ ناون. ژابا ئەم تێکستەی بۆ فرانسی وەرگێڕاوە و وشەی «recite»ی لە بەرامبەر حیکایەت

باسی ئەو کەسانە دەکا کە پەسەنی خوێندنەوەی مەولوودیان داوە. دوای ئەوانە، بە وردەڕیشاڵان چۆنێتیی لەدایکبوونی پێغەمبەر(د.خ) بۆ خوێنەر دەگێڕێتەوە [وەرگێڕ].

1. M. Alexandre
2. St. Petersburg
3. Leningrad
4. M. Rudenko

٥. بۆ خوێندنەوەی نوسخەی ئامادەکراوی ڕۆدینکۆی [وەرگێڕ]، بڕوانە:

Beyazîdî, M. Mehmut (1963). *Adetên Kurdistan.* Amadekirin: M. B. Rûdenko. Holland: Den Haag.

٦. ئەم کارە لە لایەن د. شوکریە ڕەسووڵ بۆ زاراوەی کوردیی نێوەڕاست وەرگێڕدراوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

بایەزیدی، مەلا مەحموود (٢٠١٥). *عادات و رسووماتنامەی اکرادیە (داب و نەریتی کورد)*. پێشەکی و وەرگێڕانی شوکریە ڕەسووڵ ئیبراهیم. سلێمانی: ناوەندی مێژوویی جەمیل ڕۆژبەیانی.

٧. ئەم کارە وەک یەکەمین کتێبی مێژووی ئەدەبی کورد دێتە ئەژمار و تێیدا ژیان و بەرهەمی هەشت شاعیری کورد بەسەردەکرێتەوە، کە ئەمانیش بریتین لە عەلی حەریری، مەلایێ جەزیری، فەقییێ تەیران، مەلای باتەیی، ئەحمەدێ خانی، ئیسماعیل بایەزیدی، میر شەرەفخانی هەکاری و مورادخانی بایەزیدی. شیاوی ئاماژەیە کە ئەم بەرهەمە لە کۆتاییی ١٨٥٠کاندا لە لایەن مەلا مەحموودەوە پێشکەشی ژابا کراوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

شاکەلی، فەرهاد (٢٠١٢). پێشەکی لە: هەمیشە بەهار. نووسینی عەلائەددین سەججادی. ئاراس. ل. ٢٣.

داناوە، کە لە زمانی ئینگلیزیدا واتای گێڕانەوە و چیرۆک و باسکردن دەدا (Jaba,1860).

تەواریخی قەدیمی کوردستان

ئەم پەڕتووکە وەرگێڕانێکی کورت‌وپوختی «شـەرەفنامە»ی شـەرەفخانی بتلیسییە (١٥٤٣-١٦٠٤)، کە بایەزیدی ئەم کتێبەشـی وەک ئەوانی تر ئاراسـتەی ژابا کردووە.[١] تێکستی ناوبراو بۆ هەوەڵ جار لە ساڵی ١٩٨٦دا بڵاو کراوەتەوە (بایەزیدی، ١٩٨٦).

پەیمانا نوو[٢]

ئەم تێکستە وەرگێڕانی کوردیی ئینجیلە[٣] کە ساڵی ١٨٧٢ بە ئەلفوبێی ئەرمەنی[٤] و لە شاری ئەستەمبووڵ چاپ کراوە (پەیمانا نوو، ١٨٧٢).

ڕۆژنامەگەری

لە نیوەی دوویەمی سـەدەی نۆزدەیەمدا، وێڕای مزگەوت و حوجرەی فەقێیان، کە ڕۆڵێکی بان و بەرچاویان لە پەرەپێدانی زانسـت و پەروەردەکردنی گەنجان و پاراستنی

١. مەلا مەحموود لە هەوەڵی کارەکەدا، سـەرەتا دەسـت دەکا بە سەنای خودای مەزن و سـڵاواتلێدان لە دیداری پاکی پێغەمبەری ئیسـلام (د.خ). ئینجا، باسـی شـەرەفخانێ دەکا و پاشان ئاوا دێتە سەر باسـی ژابای: «ني جاري ب ئستدعا و خواهش و هممەتا مسیۆ ژابایی، ژ زمانێ فارسیـیە عەینەن ب کورمانجي هاتیە تەرجمە کرین. خودێ تەعالا ئتمامێ راست بینە و حسن و تەوفیقێ احسان بکە. ئامین. تاریخا تەرجمەنێ د ڤێ سالا هجرەتێ واقع بوویە ١٢٧٥» [وەرگێڕ].

2. The New Tastement.

٣. دەربارەی وەرگێڕانەکانی تری ئینجیل بۆ سەر زمانی کوردی [وەرگێڕ]، بڕوانە:
ئاشتی، سەلاحەددین (١٣٩٥). *ئینجیل و زمانی کوردی*. گۆڤاری مەهاباد، (١٨٣)، ١٥-١٩.

٤. بەر لە هاتنی ماشینی چاپ بە پیتی عارەبی لە لایەن پاتریارکەکانەوە لە ساڵی ١٧٠٢ بۆ حەڵەب، کتێب و دەستنووسەکانی ئەم مەڵبەندە بە کوردیشەوە بگرە، بە پیتی ئەرمەنی و لە هەندێ جێگەش بە پیتی سریانی چاپ کراون. لە پێوەندی لەگەڵ چاپی کتێبی کوردی بە پیتی ئەرمەنی جگە لە نەبوونی ماشـێنی چاپ بە پیتی کوردی-عارەبی، هۆکاری تریشـی هەن کە ئەمانیـش بریتین لە: ١. هەوڵی موژدەگاران و ئەرمەنییە مەسـیحییەکان بۆ ڕاکێشـانی کوردان بـەرەو فەرهەنگ و فیکری ئەرمەنی و مەسـیحی و لە ئاکامدا، دوورخستنەوەیان لە ئەندیشە و هزری عارەبی-ئیسلامی، ٢. سەقامگیرکردنی ئەلفوبێی ئەرمەنی و سەرخستنی بەسەر ئەلفبای عارەبیدا و ٣. گرتنەدەستی جڵەوی بزاڤی نەتەوەخوازی کورد [وەرگێڕ]، بڕوانە:
پیربـاڵ، فەرهاد (١٩٩٩). *ئینجیل لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا ١٨٥٧-١٩٥٧*. پێداچوونەوەی مەلا محەممەدی گەزنەیی. دهۆک: بنگەهێ ئاشتی بۆ بلاڤکرنێ.

زمان و فەرهەنگی کوردیدا هەبووە، چەندین قوتابخانە لەژێر ناوی ڕوشدییە،[1] بە مەبەستی ڕاهێنانی فەرمانبەری چەکدار لە کوردستانی ژێردەسەڵاتی عوسمانیدا دەکرێنەوە. لەمەولا، ئەم ناوەندانە دەبنە پاپۆڕی پەڕینەوەی لاوانی کورد بەرەو ئەستەمبوڵ، کە ئەوساکە شوێنێکی گرینگی فەرهەنگی و ڕامیاری بووە بۆ مەردمە جیاوازەکانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بە گشتی و ڕووناکبیران و چالاکانی سیاسی بە تایبەتی[2] (ئەحمەد، ١٩٧٨)؛ بە جۆرێک کە لە ئاخروئۆخری سەدەی نۆزدەدا، ئەم شارە دەبێتە مەکۆ و جێڕاوکەی بەشێکی زۆری خوێندکاران و بەرپرسان و میرکاران.[3] ئەمەش خۆی لە خۆیدا سەرهەڵدانی بژاردەیەکی بەئاگا و بەبیری لێ دەکەوێتەوە، کە ئاشنابوون بە گەشەونەشەی فەرهەنگیی ئەستەمبوڵ و چاوهەڵاتن بە ژیاری ئەورووپا، دەبێتە کەڵکەڵەی سەر و ختۆکەی مێشکیان (هەمان، ل.٥١).

لە ماوەدای ساڵەکانی ١٨٣٠-١٨٧٠ و دوای شکستی سەرهەڵدانەکان، دەستەی دەستەبژێر و دانستەی کورد بۆ درێژەدانی خەبات دەکەونە خۆ و ڕێکاری تازە دادەڕێژن و ڕۆژنامەگەریی کوردی دەکەنە یەکێ لە مێتۆدە نوێیەکان بۆ هایداری و ڕزگاریی گەلەکەیان، بەڵام ئەم ڕۆژنامەگەرییە وا بە ئاسانی بۆی ناچێتە سەر؛ چونکە ڕژێمی سوڵتان عەبدولحەمیدی خوێنمژ و گەندەڵ کە لە ساڵی ١٨٧٦دا دێتە سەر تەختی دەسەڵات، دەڵستی دوژمنایەتی بۆ ئازادی و دێمۆکراسی درێژ دەکا و ئامبازی هەرچەشنە وردەچاکسازییەکیش دەبێتەوە. لە دۆخێکی وەهادا دەبێ کە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە ئەستەمبوڵ بواری دەرکەوتنی بۆ نارەخسێ و ناچار لە ٢١ ئاپریلی ساڵی ١٨٩٨ دا یەکەمین ژمارەی لە لایەن «میقداد میدحەت بەدرخان»ەوە لە قاهیرەی پێتەختی وڵاتی میسرێ دەردەچێ، بەڵام دوژمن لە وڵاتی عارەبانیشدا تەنگی پێ هەڵدەچنێ و وای لێ

1. Rušdīya-Schools

٢. بۆ باسی زیاتر لەسەر ئەم مژارە [وەرگێڕ]، بڕوانە:
بازان، لویی (٢٠٢٠). ژیانی ڕووناکبیری و فەرهەنگی لە ئیمپراتۆریای عوسمانیدا. وەگێڕ نەجاتی عەبدوڵڵا. سلێمانی: ئایدیا.

3. Public Officials

دێ کە ٣١ ژمارەی ئەو ڕۆژنامەیە کە لەنێوان ئاپریلی ١٨٩٨ و ئاپریلی ١٩٠٢دا دەرچووە،[١] لە چەند شاری جۆراوجۆری وەک قاهیرە، جێنێڤ، لەندەن و فۆلکستۆن[٢]دا بڵاو بێتەوە (ئەحمەد، ١٩٧٨، ل. ٦٦).

پاش ڕۆمرکانی یەکجارەکیی ئاگری شەڕی یەکەمی جیهانی و قڵپبوونەوەی ئیمپراتۆریای عوسمانی، هەڵکەوتە و هزرڤانی کورد ئەستەمبوڵی ڕووگەیان جێ دێڵن و دەگەڕێنەوە ئامێزی دایکی نیشتمان، کە لەوێ حوکمی پاشایەتیی بە شێخ مەحموودی حەفید (١٨٨٢-١٩٥٦) دەبێ و لە سایەی دەسەڵاتی سەربەخۆی ئەودا گیانێکی نوێی دەکەوێتە بەر نووسینی کوردی. جیا لەوە، دوابەدوای پێوەلکاندنی[٣] ئەم بەشە لە نیشتمانی کورد بە دەوڵەتی تازەسازکراوی عێراقەوە، دەسەڵاتی بەغدا دەروەست بە دابینکردنی مافی کەلتووری کوردان دەبێ. ئەمەش بەستێنێک ساز دەکا بۆ کرانەوەی مەودای پەروەردە بە زمانی کوردی لە چەند بەشی دیاریکراوی کوردستانی عێراقدا و سنوور و پانتاییە کەشی بە بڕیار و ڕێژەی دەسەڵاتی هەرکام لە دوو لایەنی کورد و دەسەڵاتی عارەبی بەغداوە گرێ دەدرێ. لەوانەش بترازێ، بژاردەی کورد لە سایەی ئەم دۆخە تازەیەدا چالاکیی نوێ وەگەڕ دەخەن و دەبنە بناخەدارێژی ڕۆڵی بووژێنەرەوەی خوارووی کوردستان لەمەڕ سیاسەت و فەرهەنگ و وێژەی کوردی. وێڕای ئەوانە، ڕۆژنامەگەریی کوردیش ڕوحێکی نوێی دێتەوە بەر و جێپەنجەی لەسەر هونەری گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی دادەنێ تا ڕادەیەک کە دواجار دەندووکەدان و چووزەدەرکردنی[٤] ئەم ژانرە وەک لێکەوتەیەکی ڕاستەوخۆی ڕۆژنامەگەریی کوردی لە قەڵەم دەدرێ.

---

١. هەریەک لە ژمارەکانی (١-٥) لە قاهیرە، (٦-١٩) لە جێنێڤ، (٢٠-٢٣) لە قاهیرە، (٢٤) لە لەندەن، (٢٥-٢٩) لە فۆلکستۆن، (٣٠-٣١) لە جێنێڤ چاپ کراوە [وەرگێڕ]. بڕوانە:

فوئاد، کەمال (٢٠٠٦). پێشەکی لە: کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی. چاپی سێیەم. تاران: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان.

2. Folkestone
3. Annexation
4. Emergence

گێڕانەوەی مۆدێرن

دەستپێکی ئەزموونگەرا[1] (١٩١٣-١٩٣٩)

هەموو توێژەرێک گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیی بەگوێرەی ئەو پێوەندییە سەیر دەکا کە لەگەڵ ئەدەبیاتی ئەورووپی هەیەتی. هەمان بۆچوون بۆ زۆربەی فەرهەنگەکانی تری ڕۆژهەڵاتیش، ڕێی تێ دەچێ ڕاست بێ. هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی ئەمڕۆکە کورتەچیرۆک و چیرۆک و ڕۆمانی پێ دەڵێین، لە ڕاستیدا شێوازێکی هونەریی ئەورووپین کە لە ڕێگەی وەرگێڕانەوە وەژوور دیوەخانی گەلانی ڕۆژهەڵات کەوتوون و شوێندانەریبان لەسەر تۆرە و ویژەی ئەوان داناوە.

لەمەڕ چۆنێتیی تێکەڵاویی کوردان بە ئاوەز و ئەدەبی ئەورووپییەوە دەبێ بڵێین چونکە ڕۆژنامەگەریی کوردی لە کۆتاییی ساڵەکانی سەدەی ١٨٠٠دا هاتووەتە ڕووی دنیاوە و دوو دەیە دواتریش کتێب بە زمانی کوردی چاپ کراوە (نەریمان، ١٩٧٧)؛ کە وا بوو ئاشنایەتیی نووسەرانی کورد بەر لەو ڕێکەوتانە بە ویژە و ڕۆژنامەگەریی ئەورووپییەوە لە ڕێگەی زمانەکانی تورکی و فارسی و عارەبیەوە هاتووەتە ئاراوە. لەم بارەوە عومەر مەعرووف بەرزنجی (١٩٧٨، ل. ١٠) دەڵێ:

«تەنها سەرچاوەی بیر و نووسینیان بریتی بووە لە زمان و ئەدەبی بێگانە و لەو ڕێگایەوە کەرەستە و شێوازی بابەتەکانیان هەڵبژاردووە بە تایبەتی ئەدەبی فارسی و تورکی... لەم بارەیەشەوە نموونەمان لە بەردەستایە کە هەوێنی بیری شاعیر و نووسەرە کوردەکان بووە».

دوابەدوای لە گرێژنەچوونی میرنشینی بابان، تا بڕانەوەی جەنگی یەکەمی جیهانگر و دامەزرانی دەسەڵاتی سەربەخۆی پاشایەتی، کوردستان بەشێ بووە لە خاکی ئیمپراتۆریای عوسمانی و لەو ڕووەوە ژیانی فەرهەنگیی کورد کەوتووەتە ژێر ڕکێفی

1. Tentative

زمان و ئەدەبی تورکـی. ئەوەندە پەروەردە و فێرکارییەش کــە لەو چەند قوتابخانەیەدا هەبووە، بە زمانی تورکی بووە. ئەو پۆلە نووســەر و ڕووناکبیرە کوردانەش کە دواتر پێیان ناوەتە گۆڕەپانەوە، لە ڕێگەی زمانی تورکییەوە هەگبەی زانستیان پڕ کردووە. لەو بارەوە، خەزنەدار (١٩٧٦، ل. ٧) دێتە نێو ئەو باسە و بەم جۆرە کورت دەیبڕێتەوە:

«بێگومان لەپاش جەنگی جیهانیی یەکەم کە چیرۆک لــە ئەدەبی کوردیدا پەیدا بووە، ئــەو چیرۆکنووسـانەی تاقیکردنــەوەی چیرۆکنووســینیان نەبووە، دەبێ ســەرچاوەی خوێندەوارییان بەتایبەتی لە کوردستانی خواروودائەو چیرۆکانە بووبن کە بەزمانی تورکی نووسراونەتەوە، یا ئەو چیرۆکە ئەورووپاییانە بن کە گۆڕدرابوونە سەر زمانی تورکی».

وەک پێشــتریش گوتــرا، ڕۆژنامەگەریــی کــوردی هۆکارێکــی گرینــگ و چارەنووســازی لەدایکبوونی گێڕانــەوەی مۆدێرنی کوردی بــووە. ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان لەپاڵ گێڕانی ڕۆڵی خۆیان لەمەڕ بڵاوکردنەوەی زانیاری و هزری ڕامیاری، دەســتێکی باڵاشــیان لە پەرەپێدانی چاند و فەرهەنگدا هەبووە. لەسەر ئەم بنەمایەیە کە عومەر مەعرووف بەرزنجی (١٩٧٨، ل.٩) ڕای خۆی ئاوا دەردەبڕێ:

«دەرکەوتنی چیرۆک یەکســەر دەبەستینەوە بە سەرەتای ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردییەوە کە وەک ڕاســتییەک دەورێکــی باڵایان بینیوە لــە مەیاندن و خەملاندنی ئەم بەشــە گرینگەی ئەدەبدا».

ئەم ڕاســتییە کاتێ زیاتر دەردەکەوێ کە ئێمە ســەرنج بدەینە سەر ئەوەی کە ١١٠٠ کورتەچیــرۆک لەنێوان ســاڵەکانی ١٩٢٥-١٩٧٥دا چاپ و ٨٠٠ دانەشــیان لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا بڵاو کراونەتەوە؛ بۆیەشە کە بوار نوورەدین (١٩٧٨، ل. ٣) لەو بارەوە دەڵێ:

«کورتەچیرۆکــی کــوردی و هۆیەکانی بڵاوبوونــەوەی بەند بووە بــە ڕۆژنامەگەریی کوردییەوە».

سەروساختی نێوان ڕۆژنامەگەری و گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی تەنیا بابەتێکی فەرهەنگی و مێژوویی نەبووە، بەڵکوو لە هەندێ ئاستدا گرێدراوی تەکنۆلۆژیای چاپ بووە؛ هەر لەو سۆنگەیەوە بووە کە هەڵبەست وەک ژانرێکی باڵادەست و هەڵقوڵاوی یادگەی تاکەکان زۆر بە ئاسانی گەیشتووەتە چڵەپۆپە، کەچی بە پێچەوانەوە، ژانرە مۆدێرنەکانی گێڕانەوەی کوردی لە دۆخێکی تردا بوون. ئەوەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە کورتەچیرۆک و چیرۆک و ڕۆمان بە هۆی ڕوخسار و قەوارە و درێژییان پێویستییان بە چاپکردن بووە، کەچی حەوجەیەکی ئەوها بۆ هەڵبەست و هۆنراوە لە ئارادا نەبووە.

بە خوێندنەوەی بەرهەمەکانی ئەو قۆناخە، زایەڵەی میراتی دەوڵەمەند و فۆلکلۆریکی داستانی و پاڵەوانێتی لەنێو چیرۆکی مۆدێرنی کوردیدا دێتە بەر گوێی خەیاڵ و خوێنەر بەو قەناعەتە دەگا کە داستانە نەریتی و فۆلکلۆریکەکان شوێندانەرییەکی زۆریان لەسەر زمان و پێکهاتەی کورتەچیرۆکەکان هەبووە، کە لەم بارەیەوە عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ (١٩٨٤، ل.١١٣) ئاوا بۆچوونی خۆی دەردەبڕێ:

«گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی نە بەرینکردنەوە[1] و بە تانوپۆداهاتنەوەیەکی ڕووکەشی و سادەی ئەفسانە کوردییەکانن و نە وەرگێڕانێکی[2] دەقاودەق و دەمەلاسکێی ئەدەبی ئەورووپین، بەڵکوو ئەوان تێکهەڵکێش[3] و ئاوێتەیەکی داهێنەرانەن لەنێوان میراتی زارەکی و نووسراوی کوردی و شێوازی دەربڕین و گێڕانەوەی خەڵکانی تر».

ئەزیش لەسەر ئەو بڕوایەم کە فۆلکلۆر لە دەورەی یەکەمدا بە بەراورد لەگەڵ کورتەچیرۆکی ئەورووپی، کاریگەرییەکی زۆرتری لەسەر گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی بووە. نموونەی سەلمێنەریش لەم بارەیەوە بوونی ڕێژەیەکی بەرچاوی لاساییکردنەوە و

1. Extension
2. Paraphrase
3. Synthesis

شوێنکەوتوویییە لە داستان و حیکایەتە نەریتییەکان. ئەوەش وا نیشان دەدا کە نووسەرانی کورد ئەوساکە چ بە خوێندنەوە و چ لە ڕێگەی وەرگێڕانەوە، ئاگاداری چیرۆکی ئەورووپی نەبوون؛ هەربۆیەشە کە تا دەگاتە دەیەی چل و ساتەوەختی دەرکەوتنی یەکەمین وەرگێڕانەکانی ئەم ژانرە بۆ سەر کوردی، هیچ بەرهەمێک نایەتە سەر ئەو زمانە و ئەمەش کار دەکاتە سەر بەرهەمەکانی دوای دەورەی یەکەم، واتە دەورەی دوویەم و دواتر.

قۆناخی یەکەم کە پتر لە بیستوحەوت ساڵان دەخایێنێ، وەک دەستپێکێکی دڕدۆنگانە[1] پێناسە دەکرێ، کە لەودا کارەکان بە هۆی پێشینەی سیاسی و فەرهەنگیی نووسەرەکانیانەوە، ڕوخسار و ناوەڕۆکی جیاواز بە خۆ دەگرن.

تا سەرەتای دەیەی هەشتا، هەموو لێکۆڵینەوەکان لەسەر ساڵی ١٩٢٥ وەک خاڵی دەستپێکی گێڕانەوەی نوێباوی کوردی ساخ ببوونەوە، کەچی لە کاتی لەچاپدرانەوەی ژمارەکانی گۆڤاری ڕۆژی کورد، باسوخواسەکان دەربارەی کورتەچیرۆکی کوردی گەیشتنە ئەو ئاکامە کە دەمی دەرکەوتنی ئەو ژانرە سیازدە ساڵ بەر لە ڕێکەوتەکەی پێشوویە و بەو پێیە ساڵی ١٩١٣ ساتی ڕسکانی کورتەچیرۆکی کوردییە. لە ژمارەکانی یەکەم و دوویەمی ئەو گۆڤارەدا، کورتەچیرۆکێکی فوئاد تەمۆ لەژێر سەردێڕی چیرۆک، واتە ئەو زاراوە کوردییەی بۆ حیکایەت و کورتەچیرۆک بەکار دەهێنرێ، چاپ کراوە (ڕۆژی کورد، ١٩٨١، لل. ٤١-٤٢ و ٦٧-٧٧). لە ژمارەی دوویەمی ڕۆژی کورد و لە کۆتاییی بەشی دوویەمی ئەو بەرهەمەدا، ئاماژە بەوە کراوە کە چیرۆکەکە درێژەی هەیە، بەڵام لە ژمارەکانی داهاتوودا ئەم شتە وەڕاست ناگەڕێ و پاشماوەی کارەکە بڵاو نابێتەوە.[2] شیاوی

---

1. Hesitating

٢. جگە لەو چیرۆکە، کە بەسەرهاتی «شەوێش»ی مێرمنداڵ و باوکە شوانەکەی دەگێڕێتەوە، دوو چیرۆکی تریش لە ژمارەکانی سێ و چواری گۆڤاری ڕۆژی کورددا چاپ کراون. یەکیان «چیرۆکی کرمانجا»یە بە پێنووسی «کەندو» و لە ژمارەی سێدا چاپ کراوە. ئەوی تریشیان، کورتەچیرۆکێکە لەژێر ناوی «چیرۆک» و کەسێک بە ناوی «بابێ ڕەشۆ» نووسیویێتی و لە چوارەمین ژمارەدا بڵاوی کردووەتەوە [وەرگێڕ]. بڕوانە:
ڕۆژی کورد گۆڤاری جڤاتی «هێڤی»ی خوێندکارانی کورد، ئەستەموڵ ١٩١٣ (٢٠٠٥). ئامادەکردن و لێکۆڵینەوە: عەبدوڵڵا

باسە کە لە هەرلایەکەوە تەماشای ئەو کورتەچیرۆکە سێ لاپەڕەییە بکرێ، خاڵێکی بەهێز و بەپێـزی ئەوتۆی لێ بەدی ناکرێ، بەڵام ئەوەی بردوویەتە لای سـەرەوەی هەمووان، ڕێکەوتی بڵاوبوونەوەکەیەتی کە وەک یەکەمین بەرهەم، بایەخی مێژوویی داوەتێ، دەنا ئەم بەرهەمە بە هیچ لەونێک شوێندانەریی لەسەر هونەری چیرۆکی کوردی نەبووە.[1]

دوای ئەو کورتەچیرۆکە، دەبێ تاساڵی ١٩٢٥ ڕاوەستین و بەندەواری بڵاوبوونەوەی بەرهەمێکی تر بین، کە ئەویش چیرۆکی «لە خەوما»یە لە نووسـینی «جەمیل سـائیب» (١٨٨٧-١٩٥١)؛ کەسـێک کە جێی خۆیەتـی وەک دامەزرێنـەری ئەدەبی چیرۆکی کـوردی بێتە ناسـین. ئەم بەرهەمە سـەرەتا بە شـێوەی زنجیرە لە گۆڤـاری «ژیانەوە» و پاشانەکێ لە گۆڤاری «ژیان»، لە ٢٣ بەشدا لەنێوان ١ جولای ١٩٢٥ تا ٢٩ جولای ١٩٢٦ بڵاو کراوەتەوە (عارف، ١٩٧٧، ل.١٤٠). ئەم بیستوسـێ بەشـەش، هەژدەی لە گۆڤاری ژیانەوە و پێنج بەشیشی لە ژیاندا لەچاپ دراوە، کە بە بڕوای زۆربەی توێژەران کارێکی ناتەواوە؛ چونکینێ لە دوایین بەشـیدا ئاماژە بە درێژەداربوونی کراوە. ئەگەرچی سائیب ساڵانێکی زۆر دوای ئەم کارەی ژیاوە، بەڵام نە بەرهەمێکی تری پێشکەش کردووە و نە چیرۆکەکەشی وەک کتێب لە چاپ داوە، بەڵکوو ئەوە لە ساڵی ١٩٧٥ و لە ساڵوەگەڕی پەنجا سـاڵەی بڵاوبوونەوەی ئەو بەرهەمـەدا دەبێ، کە «جەمال بابان» لەسـەر بنەمای دەستنووسی نووسەری دەق و بەبێ هیچ زیادوکەمییەک، کارەکەی لە دووتوێی کتێبدا بڵاو دەکاتەوە (سائیب، ١٩٧٥).

لەم بارەوە، لەسەر ئەو بڕوایەم کە نووسەر خۆی بواردووە لە درێژەدان بە بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکەی و هەربۆیەشە زیاتر پوخت کراوەتەوە؛ چونکە چیرۆکبێژ دەیتوانی کارەکەی بە تاقەڕستەیەکی وەکوو «ئیتر بە ئاگا هاتم» ببڕێتەوە، وەک بڵێی ئەم شتانە ڕوویان نەدابێ.

لەوانەش بترازێ، هەژەند و سەرسـووڕهێنە کـە یەکەمین چیرۆکی ئەدەبی کوردی،

زەنگەنە. سلێمانی: بنکەی ژین.

١. ئەوە ڕای نووسەرە و دەبێ بۆ ئەم مژارە لێکۆڵینەوەی زیاتر بکرێ [وەرگێڕ].

دەکەوێتە خانەی ڕەخنە لە یەکەمین پاشا و دەسەڵاتی پاشایی لە مێژووی مۆدێرنی کوردستاندا، بە چەشنێک کە جەمیل سائیب لە چیرۆکەکەیدا دادەڕسکێتە[1] سەر شێخ مەحموودی حەفید و حکوومەتەکەی بە دەسەڵاتێکی زۆردار و خوێنمژ دەشوبهێنێ و وەکوو خەونێکی ناخۆشیشی دەقەبڵێنێ. ئەم تیروتەشەرتێگرتنانەش لە شێخ مەحموودی پاشای کوردستان، هۆکاری جۆراوجۆری تاکەکەسی و سیاسی هەبووە، کە لێرەدا حەوجە بە تەتەڵە و پەڕەکردنی نییە، بەس تەنیا ئەم ڕاستییە کە چیرۆکی ناوبراو لە گۆڤاری ژیانەوەدا بڵاو کراوەتەوە، خۆی لە خۆیدا دەرخەر و ورووژێنەری گەلێک شتە، کە حسێن عارفیش بە جۆرێ لە جۆرەکان بەرەی لەسەر ئەم باسە هەڵداوەتەوە و لای وایە گۆڤاری ناوبراو، وەشاندنی پڕۆپاگاندای لە بەرژەوەندیی بەریتانیای مەزن لە ئەستۆ بووە[2] و لەو پێناوەشدا لاپەڕەکانی بە ڕیزەوتارێکی وەکوو پەسندانی بەریتانیا و باسی پشتیوانیی ئەم وڵاتە لە مافی کورد، ڕەش کردووەتەوە (عارف، ١٩٧٧، ل.١٥)

جەلادەت عالی بەدرخان (١٨٩٣-١٩٥١) وەک زمانناس و ڕۆژنامەوانێکی پڕبەرهەم، بەو پەڕی هەست و سۆزەوە ژیانی خۆی لەپێناو گەشەی بوارە جیاجیاکانی فەرهەنگیی کوردیدا تەرخان دەکا. ناوبراو گۆڤاری «هاوار» دەردەکا و لە ژمارەی چوارەمی گۆڤارەکەیدا، کورتەچیرۆکێک لەژێر ناوی «بەر تەڤنا مەحفوورێ» بڵاو دەکاتەوە. ئەم بەرهەمە سەرەڕای ئەوەی لە بواری زمان و ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە لە ئاستێکی هێندە باشدا نییە، دەخرێتە پارسەنگی یەکێ لە ئەزموونە بەراییەکانی چیرۆک لە مێژووی

1. To Attaking

٢. شیاوی ئاماژەیە کە لەو سەروبەندەدا جیا لە بەریتانیا، تورکە کەمالییەکانیش لە کوردستاندا خەریکی بەرفرەوانکردنی دەسەڵاتی خۆیان بوون، بە چەشنێک کە هاوتەریب لەگەڵ لێپرسراوانی بەریتانیا، کەسانێکی وەکوو ئۆزدەمیریش کوردستان دەکەنە قووڵاییی ستراتیجیکی ئەوسایان و دەسەڵات و ئەنجوومەنی خۆیان لە شاری «ڕەواندز»ێ دادەمەزرێنن. لە ئاکامی دۆخێکی وەهادایە کە کوردستان دەبێتە مەیدانی تەراتێ بەریتانی و تورکان و کۆمەڵگەی کوردیش بەسەر ئەو دوولایەنەدا دابەش دەکرێ. هەر لەو دەورەودووکانەدایە کە ململانێی فیکریش دێتە ئاراوە و ڕۆشنبیرانێکی وەکوو مستەفا پاشای یامولکی (١٨٨٦-١٩٣٦) و جەمال عیرفان (١٨٨١-١٩٢٢) بە جۆرێک لە جۆرەکان دەبنە قۆچی قوربانی و لە لایەن بەرەی عوسمانیخواز و نەریتپارێزەوە دەسڕێنەوە [وەرگێڕ] بڕوانە:

باوەڕ، ئەحمەد (٢٠١٧). ئۆزدەمیر و کورد: مێژووی ململانێی بەریتانیا و تورک لە باشووری کوردستان. سلێمانی: سەردەم.

ئەدەبی کوردیدا. بەدرخان لەم کارەدا دەست بە گێڕانەوەی ئەو نەهاتی و نەگبەتیانە دەکا کە پاش سەرکوتی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران لە ساڵی ١٩٢٥دا بەسەر کوردان هاتووە. ئەوەی لەم گێڕانەوەیەدا بەرچاوە، گەشبینیی سیاسی و ئەو باوەڕەیە کە زانست بەردەبازی ڕێگەی ئازادی و سەربەستییە و دەشێ نەتەوەی کورد بخرێتە بەر خوێندن و پەروەردەوە (Bedîrxan,1932).

یەکێ لە سەرکەوتووترین چیرۆکەکانی ئەو دەورەیە، «مەسەلەی ویژدان»ی «ئەحمەد موختار جاف» (١٨٩٧-١٩٣٥)، کەچی سەرەڕای ئەمە، ناتوانێ جێگەوپێگەی شیاو و ڕاستەقینەی خۆی لەنێو وێژەی کوردیدا دەستەبەر بکا. ئەوەش دەگەڕێتەوە سەر وەشانی ئەم کارە لە دووتوێی کتێبدا پاش چل‌وسێ ساڵ لە نووسینی (جاف، ١٩٧٠). جێگەی ئاماژەیە کە بەر لە بڵاوبوونەوەی دەستنووسی ئەم چیرۆکە لە قەوارەی کتێبدا، ئەحمەد موختار جاف تەنێ وەک شاعیرێکی نیشتمانپەروەر سەیری کراوە، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی ئەم کارەی وەک چیرۆکنووسێکی دووربین و زیرەکیش ناو دەردەکا. دەبێ بڵێین کە ئەم چیرۆکەش وەک کارەکەی سائیب، بنەی نەهاتووە و ناتەواوە، بەڵام پلۆت[1] و بابەتەکە وا ڕادەنێ کە گێڕانەوەکە دەیتوانی درێژتر بێ. هەرچەند گریمانەی ئەوەش دەکرێ نووسەر نەیتوانیبێ داستانەکەی بە سەرئەنجام بگەیێنێ.

بە پێچەوانەی لە خەومای سائیب، مەسەلەی ویژدان چیرۆکێکی گۆڕانخواز و ڕادیکالە، کە تێیدا نووسەر سەری هەناسەی لەڕاست دەسەڵات هەڵداوێ و بە دامودەزگای عێراقی و بەریتانیدا هەڵدەخووشێ و دەکەوێتە لەقاودان و ئیدانەکردنی ئەو سیستێمە گەندەڵ و بیرۆکراتیکەش کە دوابەدوای داڕووخانی دەوڵەتەکەی شێخ مەحموود لە لایەن ئینگلیزی داگیرکەرەوە لە کوردستان بازی دەسەڵاتی لەسەر شان دەنیشێ. لەو چیرۆکەدا، ئەحمەد موختار جاف لە ناکۆکیی نێوان مەردمی بەرێگار،

1. Plot

بێزەر، وەرزێر و جووتێر لە لایەک و گەندەڵانی نێو دەسەڵات و دەرەبەگی چاوچنۆک[1] و ستەمکار لە لایەکی تر، بەبێ هیچ دوودڵییەک لایەنی یەکەم هەڵدەبژێرێ. ئەوەشی لەگەڵدا بێ، ڕوانین و بۆچوونەکانی جاف کاتێک زیاتر خویا دەبن کە ئێمە لا دەکەین بە لای ئەو ڕاستییە کە نووسەر سەرەڕای ئەوەی کوڕی «وەسمان پاشای جاف» بووە و دەسەڵاتی ئەوسای هەڵەبجەی گێڕاوە، لە بەستێنی هەڵبەستیشدا وەک کەسێتێکی شۆڕشگێر و نیشتمانپەروەر هاتووەتە دەست و لەو مەیدانەدا سووڕی بە پێنووس داوە.

پیرەمێردی شاعیر (١٨٦٧-١٩٥٠) کە بە حاجی تۆفیقیش ناودێرەووە کوو ڕۆشنبیرێکی پێشەنگ[2] لە چەندین بواری وەک ڕۆژنامەگەری، وەرگێڕان، هەڵبەست، فۆلکلۆر و شانۆنووسیدا بە کەسێکی چالاک و شوێندانەر ناسراوە. لە کاری کورتەچیرۆکیشدا جێپەنجەی دیارە. شتێک کە لێرەدا پیرەمێرد لە نووسەرانی تر هەڵداوێرێ ئەوەیە کە ناوبراو بە گشتی چیرۆکی مێژوویی کردووەتە مژاری نووسینەکانی و لەم بارەوە «دوانزە سوارەی مەریوان» و «مەم و زین»ی بەرهەم هێناوە (پیرەمێرد، ١٩٣٥). جگە لەم دوو کارە، پیرەمێرد چەند بەرهەمی تریشی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا بڵاو کردوونەوە کە تاوەکوو ئێستا بە شێوەی کتێب چاپ نەکراون.

هەر لەو قۆناخەدا دەکرێ ئاماژە بە «محەممەد عەلی کوردی» (١٨٩٨-١٩٥٧) بکرێ وەک نووسەرێکی دیکەی بواری گێڕانەوەی مۆدێرن. ناوبراو لە ساڵی ١٩٣٤ بەرهەمێک بە ناوی «دوای سەرخۆشیی زۆر شێتییە» لە «دیاریی لاوان»دا چاپ دەکا و ساڵی ١٩٣٦ش سێ بەشی ڕۆمانی «نازدار» کە هەتا ئێستا دەستنووسەکەی نەدۆزراوەتە، لە گۆڤاری «ڕووناکی»دا بڵاو دەکاتەوە، بەڵام دوای ماوەیەکی گۆڤاری ڕووناکی ڕێگەی لێ دەبەسترێ و بەشەکانی تری ڕۆمانەکەش دەرناچێ (عارف، ١٩٧٧، ل.٤٥).

1. Greedy Lord
2. Avant-Garde

نەوەی گەلاوێژ (١٩٣٩-١٩٤٩)

لەنێوان ساڵەکانی دەیەی سی تا کوتاییی شەڕی دوویەمی جیهانی، لە لایەن بزاڤی کوردییەوە پێنگاڤی سیاسیی بەرز و مەزن داوێژرێ. حیزبی هیوا[١] و پاشان پارتی دێمۆکراتی کوردستان[کورد][٢] لە کوردستانی عێراقدا دەرسکێن و بڵێسەی شۆڕشی بارزانیش کە لە ١٩٣٣ دادەگیرسێ، هەتا ساڵەکانی ١٩٣٤، ١٩٤٣ و ١٩٤٥ لە کڵپە ناکەوێ.[٣] لە کوردستانی ئێرانیشدا، کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد[کوردستان][٤] (ژێکاف) پێک دێ و لەسەر بنەمای ئەو، حیزبی دێمۆکراتی کوردستان[٥] لە شاری مەهاباد دادەمەزرێ و کۆماری کوردستانیش لە ساڵی ١٩٤٦دا لە دایک دەبێ.

جیا لە بواری ڕامیاری، تین و گوڕ وەبەر هەناوی فەرهەنگی کوردی دەکەوێ و چەندین کۆڕ و دەزگای سیاسەتدارێژیی فەرهەنگی ئاوا دەکرێن. لە سەرەتاکانی ١٩٣٠دا، پۆلێک نووسەر و خوێندکاری کورد لە بەغدا کەشکۆلێکی ئەدەبی[٦] بە ناوەکانی «یادگاری لاوان» لە ساڵی ١٩٣٣ و «دیاریی لاوان» لە ساڵی ١٩٣٤ چاپ و بڵاو دەکەنەوە.[٧] لە مانگی دیسامبری ١٩٣٩شدا، یەکەم ژمارەی گەلاوێژ دەردەچێ و تا سێپتەمبەری ١٩٤٩ ئەم گۆڤارە لە وەشانی خۆی بەردەوام دەبێ و دەچێتە ڕیزی

---

١. حیزبی هیوا لە ساڵی ١٩٤١ لەسەر بنەمای ڕێکخراوی لاوانی «دارکەر» وەک پارتێکی ڕاستڕەوی ناسیونالیست بە سەرۆکایەتی «ڕەفیق حیلمی» دامەزراوە [وەرگێڕ]. بڕوانە:
قەرەداخی، عەتا(٢٠١٤). گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی. بەرگی ٢. سلێمانی: چوارچرا. لل.٢٩-٤١.

2. Democratic Party of Kurdistan

٣. لەسەر ئەم مژارە [وەرگێڕ]. بڕوانە:
Brzani, Mesud (2000). *Barzanî û Tevgera Azadixwazîya kurd 1931-1958*. werger.M.S. Cuma.Hewler: çapxana perwerde.

4. Union for Kurdistan's Revival
5. Kurdistan's Democratic Party
6. Literary Anthology

٧. ئەم دوو گۆڤارە لە لایەن «کۆمەڵی لاوان» بڵاو بوونەتەوە. شیاوی باسە کە ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩٣٣دا، بە مەبەستی هەڵدانەوەی کەلەپووری کوردی، شەنوکەوی ڕابردوو، خوێندنەوەی نوێ بۆ پرسی کورد و بڵاوکردنەوەی هۆشیاری لەنێو خەڵکدا، لە شاری بەغدا دامەزراوە. هەڵسووڕێنەرانی سەرەکیی ئەم ڕێکخراوەیەش بریتی بوون لە کەسانێکی وەکوو ئەمین زەکی بەگ، شاکر فەتتاح، حامد فەرەج، فازل ڕەئووف تاڵەبانی و حەسەن تاڵەبانی [وەرگێڕ]. بڕوانە:
میرزاکەریم، غەفور (١٩٧٨). *یادگاری لاوان و دیاریی لاوان*. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد. ل.٢٦.

بایەدارترین و بانترین گۆڤاری کوردی و خاوەنبانلۆرترینی ئەوان لەسەر پەرە و گەشەی ژانرە مۆدێرنەکانی گێڕانەوەی کوردی. پرسی فەرهەنگ لە ڕۆژهەڵاتی دوای دامەزرانی کۆماریشدا دەکەوێتە گەشەسەندن و پەروەردەکردنی مەردمی کورد و پەرەپێدان بە کەلتووری کوردی دەبێتە کەڵکەڵەی ئەو دەوڵەتە[1] و لە پێناویشیدا هەژمارێکی بەرچاوی ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب لە سەرەتای دەیەی چل تاکوو ڕووخانی کۆمار[2] لە دیسامبری ١٩٤٦دا چاپ و بڵاو دەکرێتەوە.[3]

جیا لەو نموونانەی سەرەوە، زلهێزان و داگیرکەرانێکی لەگوێن ئینگلیز و فرانسا بە مەبەستی کردنەوەی مەیلی کوردان بۆ لای خۆیان و بۆ بێبایەخکردنی کۆمیونیزم، حەز و هۆگریی خۆیان بە فەرهەنگی کوردی ڕادەنێن و بۆ دەربڕینی ئامانجەکانیان زمانی کوردی دەخەنە کار و پڕۆپاگاندەی پێ بڵاو دەکەنەوە. هەر لەو پێناوەدایە کە باڵوێزخانەی ئینگلیز لە عێراق وەرزنامەیەک بە ناوی «دەنگی گێتیی تازە» لەنێوان ساڵەکانی ١٩٤٣-١٩٤٧ دەردەکا[4] و لە فەلەستینیش، بەشی کوردی لە وێستگەی ڕادیۆی

---

١. لە سەرێتی دەسەڵاتی کۆماردا، بەرنامەی فەرهەنگی لە چەندین بواردا لە ئارادا بووە وەکوو: ١. بەفەرمیکردنی زمانی کوردی لە هەموو مەیدانەکانی میری، ئایینی، یاسایی، بازرگانی و سەربازی ٢. ڕاگرتنی شکۆی ئایین و مزگەوت ٣. پەرەدان بە خوێندن و خوێندەواری ٤. دامەزرانی قوتابخانەی ڕۆژانە و شەوانە ٥. دەرکردنی ڕۆژنامە و گۆڤار ٦. چاپی کتێب ٧. دامەزرانی ڕادیۆ ٨. ڕۆنانی کتێبخانەی میللی ٩. دانانی سینەمای کوردستان [وەرگێڕ]، بڕوانە:

مستەفا ئەمین، نۆشیروان (٢٠٠٧). حکوومەتی کوردستان: *کورد لە گەمەی سۆڤێتیدا ڕێبەندانی ١٣٢٤-سەرماوەزی ١٣٢٥*. چاپی سێیەم. سلێمانی: سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان. لل. ١٥١-١٧٥.

٢. لەسەر ئەم مژارە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

William Eagleton, Jun (1963). *The Fall of Mahabad in: The Kurdish Republic of Mahabad: 1946*. Oxford University Press for the Royal Institute of Internatinal Affairs. pp.112-116.

٣. ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بریتی بوون لە: نیشتمان (١٩٤٣)، دەنگی ڕاستی-لە لایەن لقی سلێمانیی ژ.ک بڵاو بووەتەوە (١٩٤٤)، هاواری کورد (١٩٤٥)، ئاوات (١٩٤٥)، گۆڤاری کوردستان (١٩٤٥)، ڕۆژنامەی کوردستان (١٩٤٦)، هەڵاڵە (١٩٤٦)، هاواری نیشتمان (١٩٤٦)، گڕوگاڵی منداڵانی کورد (١٩٤٦)، ئاگر[ی] (١٩٤٦)، زانست (١٩٤٦)، دەنگی کورد (١٩٤٦) [وەرگێڕ]، بڕوانە:

تۆفیق، جووتیار (٢٠٠٧). *بیبلیۆگرافیای ڕۆژنامەگەریی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دەرەوەیدا (١٩٠٨-١٩٨٨)*. سلێمانی: بنکەی ژین. ل. ١٨-٣٨.

٤. لە دەنگی گێتیی تازەشدا نووسەرانی کورد ئاوڕیان لە چیرۆک داوەتەوە کە بەرچاوترینی ئەوان بریتین لە حسێن حوزنی موکریانی، دڵسۆز، ئیحسان مستەفا و فایق زیوەر [وەرگێڕ]، بڕوانە:

عارف، حسێن (٢٠١١). چیرۆک و چیرۆکنووسانی دەنگی گێتیی تازە، لە: چیرۆکی هونەریی کوردی (١٩٢٥-١٩٦٠). هەولێر:

ڕۆژهەڵاتی نزیک[١] دەکرێتەوە. فرانسـاییەکانیش ئیزنی دەرچوونی هەندێ بڵاوکراوەی کوردی لە سـوریا و لوبنان دەدەن و تەنانەت لە بواریماڵیشـەوە دەسگیرۆییان دەکەن. لە بەرامبەر ئەمەدا، بەشێک لەو گۆڤارانە وەکوو هاوار (١٩٣٢-٤٣)، ڕۆناهی (١٩٤٢-٤٥)، ڕۆژا نوو (١٩٤٣-٤٥) و سـتێر (١٩٤٣-٤٥) دەسـت دەکەن بە دەفژەنی و دەهۆڵلێدان بۆ هاوپەیمانان[٢] و بە زۆرنای شەڕیان دەکەونە سەمایە و کێچیان دەکەن بە گایە.

لەو مەودا دە ساڵەیەی وا گۆڤاری گەلاوێژی تێدا بـڵاو دەبێتەوە، هێمی چیرۆکی مۆدێرنی کوردی دادەڕێژرێ و خێوی ئەم گۆڤارەش بۆ پەرە و پێشـڤەچوونی چیرۆکی مۆدێرنی کوردی تێ دەکۆشن. ئەوان بۆ ئەم مەبەستە لە لایەک، هانی نووسەرانی کورد دەدەن و کارەکانیـان بۆ چاپ دەکەن. لە لایەکی دیکـەوە، کورتەچیرۆکان وەردەگێڕنە سەر زمانی کوردی و لە گۆڤارەکەیاندا بڵاویان دەکەنەوە، بە جۆرێ کە لەو ١٥٠ ژمارەیەی لە ماوەی تەمەنی دە سـاڵەی گۆڤـاری گەلاوێژدا دەرچـووە، ١١٤ کورتەچیرۆک بڵاو کراوەتەوە، کە ٨٢ دانەیان لە زمانی بیانییەوە هاتوونەتە سەر زمانی کوردی و ٣٢ دانەکەی تریشیان لە بنەڕەتدا بە کوردی نووسراون (عارف، ١٩٧٧. ل. ٥٦-٥٧).

گی دو موپاسـان،[٣] ئۆسـکار وایلد،[٤] هۆنۆ دێ بالزاک،[٥] ئانتۆن چێخۆف،[٦] ماکسیم گۆرکی،[٧] لیۆ تۆلسـتۆی[٨] و ئیلیا ئێهرەنبورگ[٩] لە بەناوبانگترینی ئەو نووسـەرانەن کە لە گۆڤاری گەلاوێژدا کارەکانیان بە کوردی بڵاو کراونەتەوە. هەر لەو سـەروبەندەدا دەبێ کە پیرەمێردی شـاعیر ڕۆمانی «کەمانچەژەن» لە زمانی تورکییەوە دەکاتە کوردی و بەبێ هێنانی ناوی نووسـەرەکەی لە سـاڵی ١٩٤٢دا بڵاوی دەکاتەوە. گۆرانی شاعیریش کە

ئاراس. لل. ٦١-٧٢.

1. Near East Radio
2. Allies
3. Guy de Maupassant
4. Oscar Oilde
5. Honoré de Balzac
6. Anton Chekhov
7. Maxim Gorky
8. Leo Tolestoy
9. Ilya Ehrenburg

لە هەڕەمەی شـەڕدا لە وێسـتگەی ڕادیۆ لە شاری یافا[1]ی فەلەسـتین[2] دەبێ، ژمارەیەک کورتەچیرۆک وەردەگێڕێ و لە بەرنامەکانی ڕادیۆدا دەیانخوێنێتەوە و پاشـانەکێ سالّی ١٩٥٣ لـە دووتوێی گولّبژێرێکدا بلاّویان دەکاتەوە. گۆران (١٩٥٣، ل.٥) لە پێشـەکیی پەڕتووکەکەیدا کە لەخۆگری نۆ کورتەچیرۆکە، ویستی خۆی ئاوا دێنێتە زمان:

«نیازم ئـەوە بوو لە ڕێگەی بلاّوکردنـەوەی ڕادیۆوە بەپێی توانسـت هاوکاری لەگەلّ تەقـەلای گۆڤاری مانگانەی گەلاوێـژ بکەم بۆ دانانی بناغە و گەشـەپێدانی هونەری چیرۆکنووسـی لە زمانی کوردیدا. هەروەکوو نووسـەرەکانی گەلاوێژ، منیش ڕێگای هەرە کورتی گەیشتنە ئامانجم وا هاتە پێش چاو کە لە پێشا لە گۆڕینی هەندێ چیرۆکی کورتی زمانە بێگانەکانەوە دەست پێ بکرێ».

ئەگەر بێینەوە سەر ڕچەی گۆڤاری گەلاوێژ، دەبێ بلّێین کە لەو ڕەوتەدا عەلائەددین سـەججادی (١٩١٧-١٩٨٤) و ئیبراهیم ئەحمەد (١٩١٤-٢٠٠٠) و شاکر فەتتاح (١٩١٤-١٩٨٨)، لەسەر یەک مژار ڕۆیشتوون، بەلاّم لە دۆزینەوە و پێشنیاری ڕێکارەکاندا جیاواز دەرکەوتوون.

شاکر فەتتاح لە کورتەچیرۆکەکانیدا بە مەبەستی لەقاودانی کاربەدەستانی ئاوانتەچی و بەرتیلۆەرگر و دەرخسـتنی ڕووی ڕاستەقینەی گزیرانی خوا و کوێخایانی دین، کێشە جڤاکییەکان و کەموکووڕیی سـەردەمی خۆی دێنێتە بەر باس. جیا لەم مژارانە، فەتتاح بـاس لە کەسـانی بێنەنوا[3] و بێێـش دەکا، یان دێـت و نەریتی ئـەو زەماوەندانە دەباتە ژێرپرسیار کە تێیاندا ژن و پیاو تا ڕۆژی بووکگواستنەوە ڕووی یەکتر نابینن. لە دۆزینەوەی چارەسەرەکانیشـدا، فەتتاح لە سیلەنیگای ڕێفۆرمیسـتێکی ئایینییەوە سێرە لە بابەتەکان دەگرێ و لەو وایە کە لە شـەڕی نێوان چاکە و خراپەدا، هەمیشە دادی ئاسمانی نەخشی

1. Jaffa
2. Palestine
3. Destitute

خـۆی دەبینێ، بە جۆرێ کە زۆردار داری بۆ دەکـرێ و هەقداریش هەقی پێ دەدرێ. شـیاوی باسـە، ناوبراو بەدەر لەو کورتەچیرۆکانەی لە گۆڤارەکاندا بڵاوی کردوونەتەوە، خاوەنی کتێبێکە بە ناوی «شەبەنگە بە ڕۆژ» کە لە خۆگری دە چیرۆکە و لە ساڵی ١٩٤٧دا چاپ کراوە (فەتتاح،١٩٤٧).

پێوەند بە عەلائەددین سـەججادی و بەگوێرەی ئـەوەی لە کارەکانی دەردەکەوێ، دەکـرێ بڵێین کە ناوبـراو ئاگادارییەکی ئەوتۆی لەسـەر جڤاتگەی کـوردی و ژیانی ڕۆژانەی گوندنشـینان و جووتیاران هەبووە و بە لێزانییەوە پەرژاوەتە سـەر سیسـتێمی عێراقی ئەوسا و زۆر بە جوانیش ڕەوتاری ئاژان و داروغە و شارەوانی ئەوکاتی هێناوەتە بەر تیلای چاوان و لێفەی لەسەر هاوکاریی ئەوان لەتەک سەرۆکهۆز و مەزنی بەرەباب و بنەماڵان هەڵداوەتەوە. بەوانەش نەوەسـتاوە و باری چەوسانەوە و نادادپەروەرییەکانی لێک دەداتەوە و قورسایی ئەو ڕەوشەشی لەسەر شانی چینی پاڵە و سەپانی بەشمەینەتی ئـەوێ دەمێ هێناوەتە بەر باس. ئەو لە کۆتاییـی کورتەچیرۆکەکانیدا، ڕێگەچارەیەکی بەردەسـت و ئامادەکراو پێشـنیار ناکا، بەڵام لەجیاتی ڕێکار و چارەسـەر، تەڕدەستانە پلانەکـەی دەباتە پێش هەتا هاوتەریب لەگەڵ پێشـڤەچوونی گێڕانەوەکە، کەسـێکی ئاسـاییش خۆی لەنێو باس و بابەتەکاندا بدۆزێتەوە و دەرئەنجامێکی ڕوون لە کۆتاییی چیرۆکەکەدا دەستەبەر بکا. هەروەها، نەبەردی و چاونەترسیی خەڵکی کورد، جا چ ئەو کوردە پاڵەوانێکی سیاسی بێ، یان کەسێکی ڕەوشتبەرزی نێو خێڵ و بنەماڵەکەی، یەکێ بووە لەو بابەتە سـەرەکییانەی بەردەوام لە کارەکانی سـەججادیدا ڕەنگی داوەتەوە. لەو بـارەوە دەکرێ ئاماژە بە کورتەچیرۆکەکانی «لەپێناوی ئافرەتا» و «جەوهەراغا»دا بکرێ، کە لەواندا پێنووسـی سـەججادی نوقمی جەوهەری خەیاڵ دەبێ و باسی جوامێری و کەڵەمێری[1] و سـوارچاکیی[2] کوردانی پێ دەنووسرێتەوە. سەججادی خاوەنی چەندین کورتەچیرۆکە کە لە سـاڵی ١٩٦٠دا و لە دوو توێی کتێبێکدا بە ناوی «هەمیشـە بەهار»

1. Bravery
2. Skill in Horsing

چاپ و بڵاو کراونەتەوە (سەججادی، ١٩٦٠).

لەنێو نووسەرانی بەرەی گەلاوێژدا، ئیبراهیم ئەحمەد لە هەمووان ڕادیکالترە. هەرچەند بە بەراورد لەگەڵ سەججادی دەکرێ بڵێین کە بەرهەمەکانی ئەحمەدیش لەگەڵ ژیانی گوند و جووتیاراندا لە سەرەتاتکێدان، بەڵام پێدەچێ لەم بوارەدا شارەزاییەکی زۆری نەبێ. ئەو لە کارەکانیدا کە دواجار لە ١٩٥٩دا بۆ یەکەم جار چاپ بوون، پەردە لە ڕووی گەندەڵیی وردودرشتی مزدەوەران و فەرمانبەران هەڵدەماڵێ و دەربارەی دەردی ژنان دێتە دوو و هەرەوەزی بەڕێوەبەری پۆلیس و دەرەبەگەکانیش دەخاتە ڕوو. بە پێچەوانەی فەتتاح و سەججادی، ئیبراهیم ئەحمەد زۆر کەرەتان لە ڕێگەی پەیامی دواییی قارەمانی داستان، ڕێکارە ڕادیکال و ناسازشکارانەکەی خۆی لەپێش چاوی خوێنەر ڕۆ دەنێ و دەیخاتە بەردەم ئەم ڕاستییە کە سیستێم بە لاچوونی گەندەڵێکی مووچەخۆر و دانانی یەکێکی تر، یان بە هۆی چاکبوونی تاکێکەوە ئاڵوگۆڕی بە سەردا نایە، کە بۆ نموونە ناوبراو (١٩٥٩، ل. ٤٦) لە دەراوی دەمی جووتێرێکی ڕووتوڕەجاڵەوە دەڵێ:

«ئاو لە سەرچاوەوە لێڵە. خانوو لە بنەڕەتەوە وێرانە. تەقەلای هەرەوەزی ڕێکوپێک و بێوچان و بازووی بەهێز و ژیرانی دڵسۆزی ئەوێت بۆ لەسەرچاوەوە ڕوونکردنەوە و لە بنەڕەتەوەبنیاتنانەوەی».

لە نموونەیەکی تردا، ئیبراهیم ئەحمەد (هەمان، ل. ٧٩) لە ڕێگەی قارەمانی چەوسێنراو و ستەملێکراوی داستانەکەیەوە دەڵێ:

«هۆی هەموو ئەو ئازار و جەورە، ناتەبایی و بێهۆشی و گەلۆریی خۆمانە».

ئەگەر بێینە سەر باسی گۆڤاری هاواریش، دەبێ بڵێین کە ئەم بڵاوکراوەیە لەبەر دۆخی ناسەقامگیری سیاسی لە سوریا لە سێ قۆناخی جیاوازدا لە شاری دیمەشق بە شێوەی خوارەوە بڵاو بووەتەوە (Bekir,1987,r. VII):

- لەنێوان مەی ١٩٣٢ و جولای ١٩٣٣ (ژمارەکانی ١-٢٣).

- لەنێوان ئاپریلی ١٩٣٤ و ئۆگۆستی ١٩٣٥ (ژمارەکانی ٢٤-٢٦).
- لەنێوان ئاپریلی ١٩٤١ و ئۆگۆستی ١٩٤٣ (ژمارەکانی ٢٧-٥٧).

هاواریش وەکوو گۆڤاری گەلاوێژ، کاریگەرییەکی مەزنی لەسەر فەرهەنگی کوردی بووە و نووسەرانی ئەم گۆڤارە لەپێناو پەرەپێدانی پەخشانی مۆدێرنی کوردی، هاوشێوەی ستافی گەلاوێژ ڕێچکەی نووسین و وەرگێڕانی کورتەچیرۆک بە زمانی کوردییان گرتووەتە بەر. وەک ئێستاکە بۆمان دەردەکەوێ، گۆڤاری هاوار لە بواری هونەری کورتەچیرۆکدا لە قۆناخی سێیەمی (١٩٤١-١٩٤٣) بڵاوبوونەوەیدا لەچاو قۆناخەکانی پێشووی دەوڵەمەندتر بووە؛ چونکە لەو ساتەوەختەدا کەڵەنووسەرانێکی وەکوو قەدریجان، بەشاریێ سەگمان، فواد جەمیل پاشا، عوسمان سەبری و د. نوورەددین زازا لە هاواردا بەرهەمەکانیان بڵاو کردووەتەوە.

عوسمان سەبری لە کورتەچیرۆکەکانیدا مژارگەلێکی وەک بیروباوەڕی ڕۆژانەی خەڵکی کورد سەبارەت بە هەبووی ئەوپەڕسروشتی[1] دێنێتە بەر باس و توانج و پلاریان تێ دەگرێ. یەک لەو باوەڕانە حیکایەتی ئەهریمەنێکە کە دەتوانێ گیانی مردووان بێنێتەوە بەر لەشیان و بیانکاتە کەسانێکی هێندە خراپ کە زیندووان بفرێنن و زەندەقی کەسوکاریان بەرن؛ چونکە لەوان وایە گیانێکی خراپ چووە بە بەری مردووی ڕاستەوەبوویاندا. جگە لەو مژارانە، سەبری لە کارەکانی تریدا لا دەکا بە لای بابەتگەلێکی وەکوو ڕابوونی گەلی کورد لەپێناو سەربەخۆیی، یان دێت و لە نەریتی نێچیرەوانی لە کوردستاندا دەدوێ.

لەنێو ستافی گۆڤاری هاواردا، نوورەددین زازا کەسێکی پڕبەرهەم بووە کە بەوپەڕی زانایی و هۆشیارییەوە چەندین کورتەچیرۆکی نووسیوە و لەچاو ئامپا و ئاوالانیدا هەوڵی ڕەچاوکردنی ڕچەیەکی مۆدێرنی داوە. لە بواری ناوەڕۆکیشەوە، فیداکاری و پێوەندارێتیی کوردان بۆ خەبات لە ڕێی مەبەستی سەربەستی و تێکۆشان بۆ پەروەردەکردن و

1. Supernatural

بردنەسەری ڕادەی زانین بە تایبەتی بۆ جیلی نوێ، دوو جەمسەری سەرەکین کە کرۆکی کورتەچیرۆکەکانی زازا پێک دەهێنن. بۆ وێنە، لە کورتەچیرۆکی «خورشید»دا، لادێییەک دەیهەوێ کوڕەکەی هەلی خوێندنی بۆ بڕەخسێ و بە شێوازێکی مۆدێرن پەروەردە بێ کە بۆ ئەوەش، هەرچی لە ڕایەیدا بێ دەیکا. تەنانەت پاش مەرگی جگەرگۆشەکەشی بۆ ئەوەی منداڵانی گوند لە خوێندن بێبەری نەبن، داروداهات و هەستونیستی خۆی دەکا بە گاوگەردوونی ئەو مەڕام و مەبەستە (Zaza,1941,r.10).

زازا لە کورتەچیرۆکی «گولێ»دا، باس لە بەسەرهاتی کەنیشکێک دەکا کە بە زۆر و زۆردارەکی بە شـوو دەدرێ. گولێ مێردەکەی لە بەرچاو دەکەوێ و دەیکوژێ. دەچێتە جـەم پیاوێکی ئەشـقیا و یاغی و لەگەڵی وە شـاخی دەکەوێ. خەڵکـی گوندیش بە سووکیوپووکی زاری لەسـەر هەڵدەپچڕن و دەیخەنە ڕیزی کەسێکی بەدلغاو و نزم و ناوزڕاوەوە. تەنانەت «قۆچۆ»ی تازەمێردیشی ڕوومەتی ڕاناگرێ و دەستی ڕێزی لێ نانێ. کەچی بەو حاڵەشـەوە، گولێ لەگەڵی پێ ڕادەکێشێ و دادەنیشێ. چەن ساڵ بەم جۆرە دەحاوێنەوە هەتا دەگاتە ئەو ڕۆژەی کـە دوژمن پەلاماری مەڵبەندەکەیان دەدا. کابرای مێردی وەک پاڵەوانێک دەردەکەوێ و دنەی هاوڕێیانی دەدا کە سـڵ نەکەن لە نەتەوێ و نەیاران. پاش ماوەیەک و لە کاتی نیوەشـەوا دەبێ کە گولێ لە جێمۆڵگەی دوژمنەوە دەگەڕێتـەوە و خەڵکەکـەش دەیبینن و لەوان وا دەبێ کە گولێ سـیخوڕیی بە سـەردا کردوون. ئەمێستا ئۆباڵی ئەوەشی دێتە ئەستۆ و لە لایەن مێردەکەیەوە دەکوژرێ. دێ و ڕادەبڕێ و جەنگ بەردەوام دەبێ. دواجار کە کوردەکان دەست بەسەر شوێنی خەنیمدا دەگرن، ڕاستییەکان سـەبارەت بە گولێ (Zaza,1941, r.9-8) ئا بەم جۆرە لە قەپێڵکی خۆیان دەردەکەون:

«سـەرێ زابتێ دژمن ژ لەشێ وی هاتبوو بڕین و مەزەل ب خوین بوو. ل سەر نوینێ خەنجەرەک ب خوین دچرسی... قۆچۆ خەنجەر راکر؛ وی ئەو خەنجەر دابوو گولێ؟ د کولما زێبتا گوواشتی دە گورزەک پۆڕێن گولێ بێن زەر پێل ددا».

نووسەرانی بەرەو (١٩٥٠-١٩٦٩)

لە ساڵەکانی ١٩٥٠-١٩٦٩دا ئاڵوگۆڕێکی زۆری سیاسی لە کوردستان ڕوو دەدا. لە لایەک، لە ئاخرییەکانی ١٩٤٦دا کۆماری دیمۆکراتیکی کوردستان وەک ناوەندێکی گرینگ بۆ پرسی سەربەخۆیی و فەرهەنگیی کوردان، دەڕووخێ. لە لایەکی ترەوە، لە کلکەی ساڵەکانی دەیەی چلدا، بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد و هێزە بەرهەڵستکارەکانی تر لەبەرامبەر ڕۆهاتن و هەڵمەتی دڕندانەی عێراق دەکەونە حاڵەتی بەرگرییەوە. لەو دەمودەستەیەدایە کە بنەماڵەی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق ڕادەگوێزرێن و سەرکردەکانیان بەند دەکرێن. ئەفسەرانی بەشداربووی کۆماریش سەرەڕای دەرچوونی بەڵێنی لێبووردن لەمەڕ گەڕانەوەیان، بە تەپکەوە دەبن و داری سێدارەیان بۆ دەچەقێنرێ. پارتە سیاسییەکانیش نسکۆیان دێتە بەرێ و ڕێبەرانیان دەگیرێن و دەچنە بن پەتی قەنارەوە. ویڕای ئەوانە، چاپەمەنیی کوردی دەکەوێتە بەر زەبروزەنگی ڕژێم و گۆڤاری گەلاوێژیش، کە لە ماوەی دەرچوونی دە ساڵەی خۆیدا گیانێک وەبەر فەرهەنگی کوردی دەدا، لە ساڵی ١٩٤٩دا دادەخرێ. لەو دەورەیەدا، تا دەگاتە نیوەڕاستی پەنجاکان، حەوتەنامەی «ژین» دەبێتە تاقە بڵاوکراوەی ئەوسا، کە ناوبەناوەش بابەتێکی ئەدەبی تێدا چاپ دەکرێ.

پاش چەندین ساڵ تێکشکان و دابڕان، بزووتنەوی ڕزگاریخوازی کورد بۆ بەربەرەکانییەکی نوێ دەست بە ڕێکخستنەوە دەکاتەوە و لە بەغداش شەڕ لە دژی دەسەڵاتی پاشایی هاشمی چڕتر دەبێتەوە. دواجار، هێزە بەرهەڵستکارەکان لە ساڵی ١٩٥٧دا بەرەیەکی نەتەوەیی[1] بۆ ڕابوون لە ڕووی ڕژێمی ناوبراودا پێک دێنن. ئەمەش وا لە دەسەڵات دەکا کە لە بەشێ لە بڕیارەکانی خۆی پاشگەز بێتەوە و ئیزنی وەشانی سەرلەنوێی چەندین ڕۆژنامە و گۆڤاری تایبەت بداتەوە. لەنێو ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەش کە لەمابەینی ساڵانی ١٩٥٧-١٩٥٨دا دەردەچن، «هیوا» و «شەفەق»، کاریگەرییەکی

1. National Front

ئەرێنی و باش لەسەر فەرهەنگی کوردی دادەنێن. هەر لەو ساڵانەدا، چەندین وەرگێران لە ئەدەبی بێگانـەوە بڵاو دەبێتەوە، کـە لەنێو ئەواندا دەکرێ بەرهەمی نووسـەرانێکی لەگوێن ڤۆڵتێر،[1] شەکسـپیر[2] و گۆگۆڵ[3] وەکـوو کارە بەرچاوەکانی بواری وەرگێران لەو قۆناخەدا سەیر بکرێن (The Encyclopaedia of Islam,1981).

دێ و ڕادەبـڕێ و دیواری پەڕگاڵی پاشـایەتی بە هۆی خەبات و تێکۆشـان تێک دەتەپێ و ئینجا عەبدولکەریم قاسـم (١٩٠٥-١٩٦٣) لە ١٤ی جولای ١٩٥٨دا سـەری وە سـەرۆک کۆماری ڕادەگا و سـەرەپەتی دەوڵەتی عێراقیی دەکەوێتە دەستی. لەگەڵ وەرگەڕانی تەختی پاشـایەتی، حکوومەتێکی تا ڕادەیەک خەڵکپارێز و دێمۆکراتیکتر لەچاو ڕژێمی پێشـوو دێتە سـەر کار. لە سایەی ئەم دەسـەڵاتەدا، مافی وەک یەک بە عارەب و کوردان دەدرێ و لە یاسـای بنگەهیشـدا جێگەی بۆ دەکرێ. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی چاپەمەنیی کوردی ڕەهەندێکی یاسـایی بـە خۆیەوە بگرێ و قۆناخێکی نوێی ئازادی بێتە ئاراوە.

ئەگەرچـی هەنـدێ بڵاوکـراوەی نوێی کـوردی لە ماوەی سـێ سـاڵی یەکەمی هاتنەسەرکاری دەسەڵاتی تازەسەر وەدەردەنێن، لێ ئەم قۆناخە مەیلەودێمۆکراتیکە هێندە ناخایەنێ، بە جۆرێ کە پاش حەول‌ودەولێکی بێسەرئەنجام بۆ چارەسەریی ئاشتییانەی پرسـی کورد، جمشـت و جووڵانەوەی ئازادیخوازی کوردان لەساڵی ١٩٦١دا شۆڕشی پێشـمەرگانەی خۆی وەگەڕ دەخاتەوە. ئەم لڤینە[4] لەژێر پێشـبەرێتی و سـەرکردایەتیی مەلا مسـتەفای بارزانی (١٩٠٣-١٩٧٩) تا سـاڵی ١٩٧٥ بـەردەوام دەبێ و جارجارەش لە کاتی دانوسـتانەکاندا دۆخەکە تا ڕادەیـەک ڕووی تەناهی بە خۆیەوە دەبینێ. لەگەڵ هەموو ئەوانەش، ئەم بیست ساڵە دەبێتە دەرەتانێکی لەبار بۆ گێڕانەوەی نوێباوی کوردی و گەشـەیەکی بەرچاو لە ژمارەی کارەکاندا دێتە ئاراوە. هەر لەمەڕ ئەم قۆناخە، دەکرێ

1. Voltaire
2. Sakespeare
3. Gogol
4. Movement

ئاماژە بەوەش بکەین کە ئەگەر نووسەرانی هەڵکەوتوو لە سەردەمی گۆڤاری گەلاوێژدا هێندەی قامکی دەستان بوو بێتن، ئەوە لەم قۆناخە تازەیەدا لانی کەم دە نووسەری ناوازە لە کەلی ئەوێ دەمێ دەردەکەون و لە سۆنگەی بەرهەمەکانیانەوە ویژەی کوردی دەوڵەمەند دەکەن. هاوکات لەگەڵ ئەمانەش، کەسانێکی کەمترسەرکەوتوو هەبوون کە دواجار بەشێکیان بە تەواوی لە نووسین شل بوونەوە و دەستیان لێ هەڵگرتووە.

بە بەراورد لەگەڵ پێشوو، لەو قۆناخەدا بابەتەکان لە گۆڕەپانێکی بەربڵاوتردا دەستەچن دەکرێن و دەست بۆ بوار و مژاری زۆرتر ڕادەکێشرێ؛ ئەو مژار و بابەتانەی وەک چەوسانەوەی جووتیران و ژنان کە لە چلەکاندا باڵیان کێشابووە سەر کورتەچیرۆکی کوردی، وەک خۆیان دەمێننەوە. هاوتەریب لەگەڵ ئەمانە، بەرکاری نوێ دەبنە نێوئاخنی کارەکان. دەسا نووسەران چیی تر لە کەشی سوار بەسەر مژاری گوند و جووتیاریدا قەتیس نامێننەوە و پەل ڕادەکێشنە سەر بابەتگەلی گرێدراو بە بازار و ژیانی شارنشینی. لەم بوارەدا دوو بابەتی سەرەکی سەر وەدەر دەنێن کە یەکەمیان، خەباتی سیاسی و خۆڕاگرییە لەبەرامبەر ڕژێمدا و ئەوی تریشیان، زەقکردنەوەی پرسی نەتەوەییی کوردە وەک هۆکارێک بۆ بەگژداچوونەوەی زوڵم و زۆرداری. جیا لەوانە، ئاستی تەکنیکی هونەریش بە شێوەیەکی بەرچاو لەنێو چیرۆکنووساندا جیاوازیی تێ دەکەوێ. بۆ وێنە، بەرهەمی کەسانێکی وەکوو مستەفا ساڵح کەریم و جەمال نەبەز لە بەراورد لەگەڵ کاری نووسەرانی بەرەی گەلاوێژ، لە پلەیەکی بەرزتری هونەریدا جێگە دەگرن، بەڵام هەر لەم قۆناخەدا کۆمەڵێک نووسەر هەبوون کە کارەکانیان لە بارێکی سادەدا بووە و بە ئاراستەکردنی ڕاسپاردەیەک براوەتەوە.

ئەگەرچی لەگەڵ گۆڕانی ڕژێم لە عێراق و جێگیربوونی ئەو برەئازادییەی لە سالانی دواییدا هاتنە ئاراوە و ئەو کتێبە بێمۆڵەتانەی دیواری سانسۆڕیان بڕی و لە چاپخانان هاتنە دەر، پێشبینیی ڕەخسانی مەودا و ماوەیەک بۆ هەڵکشانی ئاستی چلۆنایەتیی کورتەچیرۆکی کوردی دەکرا، بەڵام ئەو چاوەڕوانییە نەهاتە دی و هیچ

گوهارتنێکیش بەسەر بابەتی کاری نووسەراندا نەبینرا. لەگەڵ ئەوەش، نووسەران لەگەڵ بای گۆڕانکارییەکان شەنیان کرد و شۆڕش و کۆمار و ڕێبەری تاقانەیان کردە سەربەند و پاشبەندی بابەتەکانیان. جیا لەوە، بەشێک لەو کارانەی لە مەودای ساڵانی سەرەتای پاش گۆڕانی ڕژێم دێنە ئاراوە، بە ڕاشـکاوی لەسەر حکوومەتی نوێ و بەهەشتی خەیاڵی و شادیهێنی خەڵک دەئاخێون. زۆر جاریش، قارەمانی داستانەکان بە کوڵوکۆوە دێنە دوو و خەڵکی دنە دەدەن بۆ ئەوەی بە خوێن داکۆکی لە کۆماری تازەدامەزراو بکەن، بەڵام سەرەڕای ئەمانەش بەرهەمی بەپێز لە دڵی ئەم تێمە تازانەدا هەڵناقوڵێ.

موحـــەڕەم محەممەد ئەمین (١٩٢١-١٩٨٠) چیرۆکەکانـــی پاوانی گێڕانەوەی ژیانی خەڵکی کەمداهاتی شـــار دەکا. ئەگەرچی لە هەندێ جێگەدا بۆ وێنە پرسیاری خوێنەر لەمەڕ هۆکاری لە ناکاو مردنی ژن و پیاوێک، بەبێ وڵام دەهێڵێتەوە و ئەم شێوەنووسینەی دەکاتە کەمایەســییەک بۆ کارەکانی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــا ناکرێ چـــاو لە کارە پڕپێز و پڕهێزەکانـــی بچوقێنرێ (ئەمین،١٩٥٩). یەک لـــەوان بەرهەمێکە کە لەودا ئەمین ژیانی دوو مرۆڤی کورد و قەرەج بەسەر دەکاتەوە و لەسەر دەرد و دەغەز و دڵەڕاوکێی ئەم دوو کەسە وەک نوێنەری دوو نەتەوەی بێدەوڵەت دەسووڕێتەوە (ئەمین،١٩٦٩).

محەممەد مەولـــود (١٩٢٧-١٩٨٧) کە لەژێر ناوی خوازراوی (مەم)دا پێنووســـی خۆی' بزواندووە، ئاشـــنای ژیـــان و ژیواری خەڵکی باژار و گوند بـــووە. ئەو تێکەڵی و هەڤبەندییەش بووەتە بناغەیەکی بەپێشت و بتەو و لەسەر بنەمای ئەودا توانیویەتی گەلێک ڕەهەنـــدی نێـــو کۆمەڵگەی کوردی وێنا بـــکا. هەروەها، جگە لە خەڵکی شـــار و دێ، خوێنـــدکاران و قوتابییان وەکوو چینێکی تری کۆمەڵگەی کوردەواری لە بەرهەمەکانی مەمدا دەروویان بۆ ئاوەڵە کراوە و هاتوونەتە ڕیزەی قارەمانانی سیاسییەوە. وێڕای ئەوانەش، مەم نە تەنیا پرسی نەتەوایەتی و تەڤگەری ڕزگاریخوازی کوردی هەڵنەبواردووە، بەڵکوو لەسەر ئەم بابەتە چڕبووەتەوە و کردوویەتە هەوێن و ئامیانی چیرۆکەکانی.

مســـتەفا ســـاڵح کەریم (١٩٣١-٢٠١٨)، کە لەچـــاو هەموو نووســـەرانی ئەم گرۆیە

هونەرمەندانەتر قەڵەمی گەڕاندووە، سەرەتا خۆی لە باسی ژیانی گوند دەگلێنێ، بەڵام دەردەکەوێ کە لە ڕاستیدا ناسیاوی بەو شێوەژیانە نییە. ناوبراو لە زۆربەی چیرۆکەکانیدا وێنەی ڕووداوی تراژیدیک دەکێشێ، کە ڕەنگە هیچ شتێکی بنیاتنەر نەخاتە سەر ناوەڕۆک، بەڵام لەو ڕووەوە کە ئەم مێتۆدە دەبێتە هۆی ڕاکێشانی زیاتری خوێنەر، گەلێ جار پەنا دەباتە بەر دووپاتکردنەوەی. شیاوی باسە کە تێکهەڵکێشکردنی ئەم جۆرە بابەتانە ڕەنگە بۆ خوێنەری دەیەی پەنجا سەرنجڕاکێش بووبێ. ناوبراو لە چیرۆکی درێژی «شەهیدانی قەڵای دمدم»دا بە مەبەستی ئاشناکردنی نەوەی نوێ لەگەڵ هێما مێژووییەکان، ئازایەتی و گیانبازیی باوانی کورد لەپێناو گرتنەدەستی گوڵی سەربەستی، دێنێتە بەر تیلای چاوان و دەیانژێنێتەوە (کەریم، ١٩٦٠).

جەمال نەبەز (١٩٢٩-٢٠١٩) کە زیاتر وەک زمانناس و شرۆڤەکاری سیاسی ناوی دەرکردووە، لە هەرێمی ئەدەبیشدا جێدەستی دیارە. ئەو چیرۆکێکی بە ناوی «لالۆ کەریم» نووسیوە، کە لەودا لەسەر ژیانی جووتیارانی دیلی دەستی دەرەبەگان لەنگەر دەگرێ و دەڕواتەوە سەر ڕچە و بازی نووسەرانی بەرەی بەرێ. لێ جیاوازیی کاری نەبەز لەتەک ئەوانی دیکە لە بەرزیی ئاست و زمانی ڕەسەن و پاراویدایە، هەرچەند کە ناوبراو بەو جۆرەی پێویستە نەتوانیوە بە دەراوی زاری کۆمەڵی لادێیی بدوێ (نەبەز، ١٩٥٦).

جەمال بابانیش یەکێکی تر لەو چیرۆکنووسانەیە کە ڕێچکەی ئەوانی دی دەگرێتە بەر و بەرهەمەکانی وەک هەوڵێکی دەستکرد بۆ هێنانە بەر باسی باری ژیانی وەرزیاران و جووتیاران، دێنە پێناسەکردن. جگە لەو باسە، بابان دەچێتە سەر پرسی چەوساندنەوەی ژنانیش و لەم بارەوە یەکەمین کاری بە ناوی «خانزاد» تەرخانی ئەم مژارە دەکا (بابان، ١٩٥٧). ئەوانەشی لەگەڵ بێ، بەرهەمەکانی بابان لە بواری هونەری و ئاسکۆیژییەوە لەڕ و لاوازن و زمانەکەشی گرێوگۆڵی لێ نەڕەویوەتەوە.

گۆڤاری شەفەق کە سەرەتا لە ژانویەی ١٩٥٨ دەردەکەوێ، لە دوویەمین ژمارەی خۆیدا بە دانانی کێبەرکێ و خەڵاتکردنی باشترین نووسەری کورتەچیرۆکان، دەبێتە

دەستپێکێکی باش کە لەودا پتر لە سێ بەرهەمی بۆ هەناردە دەکرێ. خەڵاتی یەکەم دەدرێتە حسێن عارف لەبەر نووسینی چیرۆکی «چای شیرین». لەو ملە و پێشبڕکێیەدا دەبێ کە ئەم نووسەرە بەهرەمەند و ئافرێنەرە دێتە ناسین. دوای ئەم کورتەچیرۆکەی کە عارف بۆ پێشبڕکێیە کە دەینێرێ، ساڵانێکی زۆری پێ دەچێ تا چیرۆکێکی باشی دیکەی لێ بڵاو بێتەوە. کەچی بەم حاڵەشەوە، لە دەیەی حەفتاوە تا دەگاتە نێوەڕاستی هەشتاکان، حسێن عارف سەرتۆپی چیرۆکنووسانی کورد و سەرقافڵەی کاروانیان بووە.

لە سەرەتای دەیەی شەستدا، ناوبانگی حەسەنی قزڵجی (١٩١٣-١٩٨٤) و ڕەحیمی قازی چوارقوڕنەی وڵات دەتەنێتەوە. حەسەنی قزڵجی کە یەکێ بووە لە نووسەرە چالاکەکانی سەردەمی کۆماری کوردستان، پاش نەمانی ئەو دەوڵەتە، وەکوو زۆربەی نووسەران و شۆڕشگێڕانی ئەوسا بە ناچاری پەڕیوەی دیوی باشوور دەبێ. لەوێش وەک زۆربەی هەرەزۆری کوردان لە گەڕ و گێچەڵ و گوشاران قوتار نابێ و دەکەوێتە نێو ژیانێکی پڕ لە چەت و چەتوونییەوە. سەرئەنجام لە ترسی پۆلیسی عێراق ناچار بە هەڵبژاردنی ناوێک جیا لە ناوی خۆی، واتە ناوی خوازراو دەبێ، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، ئەم خانەبەکۆڵی و نێز[1] و برسێتییە دەبنە ئەزموون و هۆی دەوڵەمەندیی کارەکانی. لە بواری شێواز و زمان و ڕوخساری ئەدەبیشەوە، دەکرێ بڵێین قزڵجی گۆی گرەوی لەنووسەرانی سەردەمی خۆی بردووەتەوە. ئەو چیرۆکەکانی بە فشە و گاڵتە و جەفەنگ ڕازاندووەتەوە و لە هەڵبژاردنی بابەتەکانیشیدا وریایی و وردبینییەکی زۆری دەکار کردووە (قزڵجی، ١٩٧٢)؛ بۆیە لەم بارەوە دەکرێ بێتە بەراوردکێی عەلائەددین سەججادی، هەرچەند کە ژمارەی کارەکانی سەججادی ناگەنە بەرهەمەکانی وی.

ڕەحیمی قازییش ڕۆمانێک بە ناوی «پێشمەرگە»[2] بڵاو دەکاتەوە و لەوێدا وەک

1. Hungry

٢. چاپی یەکەمی ئەو ڕۆمانە ساڵی ١٩٦٠ لە ئیرەوانێ بڵاو بووەتەوە و ساڵی ١٩٦٢ش لە بەغدا بۆ جاری دوویەم چاپ کراوە. شایانی باسی کە ئەم ڕۆمانە لە لایەن «زیا ئاوجی»یەوە بۆ سەر زاراوەی کوردیی باکوور وەرگێڕدراوە و لە وڵاتی سوێد چاپ کراوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

شایەدێکی زیندوو دێتە سەر باسی ڕووداوی مێژوویی ساڵەکانی ۱۹٤۰-۱۹٤٦، کە دامەزرانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد ترۆپک و لوتکەی ئەم پێشهاتە دیرۆکییە بووە (قازی، ۱۹٦۲).

لەنێو نووسەرانی ئەو قۆناخەدا کاووس قەفتان (۱۹۳۳-۲۰۰۷)، محەممەد ساڵح سەعید و مارف بەرزنجی (۱۹۲۱-۱۹٦۳) سێ کەسی دیکەن کە لەنێو ناواندا دەردەکەون. لەمەڕ بەرزنجییەوە دەبێ بڵێین کە ناوبراو سەرەڕای کەمیی کارەکانی، بە هێنانە بەرباسی بابەتە نوێیەکان و نووسینەوەیان بە شێوازێکی داهێنەرانە دەموجێ سەرنجی خوێنەر بۆ لێزانی و توانایی خۆی ڕادەکێشێ. هەروەها، سەرەڕای ئەوە کە خۆی دەستپەروەردەی ماڵباتێکی ئایینی بووە، بە نەرینێکی نەرێنییەوە نواڕیویەتە مەزهەب و پەڕگاڵی شێخ و شێخایەتی. هاوکات لەگەڵ ئەوانە، مرۆڤێکی شۆڕشگێڕ و چالاکێکی سیاسیش بووە، کە ساڵی ۱۹٦۳ لە لایەن ڕژێمی عێراقەوە لە دار دراوە. کۆبەرهەمەکەی بەرزنجی هەڵگری حەوت کورتەچیرۆک، چەندین وتار، هەڵبەست، شانۆنامە و وەرگێڕانە کە لە ساڵی ۱۹۹۳دا منداڵەکانی بۆیان چاپ کردووە (بەرزنجی، ۱۹۹۳).

لە سێپتەمبەری ۱۹٦۱دا، پاش ئازار و دەستبەسەرکرانی چالاکانی سیاسی کورد و بەربەستبوونی پارتی دیمۆکراتی کوردستان و ڕاگرتنی ئۆرگانی ئەو حیزبە و دوای ئەوەی ڕژێم بەڵێنەکانی خۆی لەمەڕ دەستەبەرکردنی مافی گەلی کورد جێبەجێ ناکا، پێکدادانی چەکداری لە کوردستان هەڵدایسێتەوە. لەو دۆخەدا، گوڵزاری ئەدەبی کوردی شەختە لێی دەدا و بەرەورووی چەندین بەندوبەس و هەڕەشەوگوڕەشە دەبێتەوە؛ زۆربەی ڕۆژنامە و بڵاوکراوە کوردییەکان بەریان پێ دەگیرێ و لە ۱۹٦۲-۱۹٦٦ هیچ ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆ لە چاپ دەرناچێ. لەو حاڵەشدا، تەنیا دوو سێ بڵاوکراوە، ئەویش ساڵێ جارێک لە دواناوەندیی سلێمانی، یان لە ئەنجومەنی شاری هەولێر دێنە دەر و یەکێک لەوان گۆڤاری «شووتن» دەبێ، کە بە سێ زمانی عارەبی، ئینگلیزی و کوردی بڵاو دەبێتەوە. لە

Qazî, Rehîmê (1997). Pêşmerge. Kurmanciya wê Ziya Avcî. Stockholm: Weşanên Nûdem.

هەشت لاپەڕەی ڕۆژنامەی «الاخبار»یشدا، لاپەڕەیەک بۆ زمانی کوردی تەرخان دەکرێ (ئەحمەد، ١٩٧٨). لەو دۆخەدا، ژمارەی کتێبان، بە شێوەیەکی بەرچاو ڕوو لە داکشان دەکا بە چەشنێک کە لەو پێنج ساڵەدا، تەنیا سی‌ونۆ کتێب بە زمانی کوردی بڵاو دەبێتەوە (نەریمان، ١٩٧٧، ل. ٥). لە نیوەی ١٩٦١یش تا دەگاتە نێوەڕاستی ١٩٦٧، هیچ چەشنە چیرۆک و کورتەچیرۆکێک چاپ نابێ؛ بۆیە بەپێی ئەوەی گوترا دەکرێ نازناوی ساڵە ڕەشەکانی مێژووی مۆدێرنی فەرهەنگی کوردی، وەپاڵ ئەو سەردەمە بدرێ.

نەوەیەکی نوێ

لە نێوەڕاستی حەفتاکانی سەدەی بیستەمدا، شۆڕشی ڕزگاریخوازی کورد لە بواری ڕامیاری و چەکدارییەوە هێندە هێزدار دەبێ، کە دەسەڵاتی ناوەندی عێراق ناتوانێ بە ڕێی نەپێوێ و بە هەندی نەگرێ. سەرەڕای ئەو دابڕانەش کە لە ساڵی ١٩٦٤دا تێی دەکەوێ، خەڵکی کورد بە گشتی ڕەگی دڵیان بۆ هێڵی بەرخۆدان لێ دەدا. ئیدی ئەو تەڤگەرە دەبێتە جەمسەرێکی بەنهێم لە گۆڕەپانی سیاسیی عێراقدا، بە جۆرێ کە ئاوڕدانەوە لە خەباتی ئازادیخوازی کورد، دەبێتە ئاتاجێکی بنەڕەتی بۆ هەموو ئەو حکوومەتانەی عەودالی تەناهی و ئارامیی عێراق بوویێتن. هەر لەم سۆنگەیەشەوە بووە کە بە درێژاییی دەیەی ١٩٦٠، ڕژێمە جۆربەجۆرەکانی عێراق خاوتر قسەیان کردووە و بە لای وتووێژ لەگەڵ کورداندا خوار بوونەوە، هەتا لە لایەک، بڕشتی خۆیانی پێ زیاد بکەن و لە لایەکی دی، دەرفەت لە بەرامبەریان بستێنن. بۆ ئەم مەبەستەش، لە ساڵەکانی ١٩٦٣ و ١٩٦٤ و ١٩٦٦دا لەگەڵ کوردان کەوتوونەتە دانوستانێ و بەیاننامەی ٦٦ی ژۆئەنیان دەرکردووە. دواجاریش ناچار بە گرتنەبەری هەندێ سیاسەتی نوێ وەکوو پەژراندنی بەشێ لە ویستی کوردان و دانی بڕێ لە ئیمتیازات بوون، کە ئەمەش لە سۆنگە و سەدەمی شریخەی چەکی پێشمەرگە و وەگەڕکەوتنی میدیای کورد لە ناوچە ئازادکراوەکاندا بووە.

لەو قۆناخە و لەگەڵ دەستپێکی ١٩٦٧دا، ژمارەیەک گۆڤار و ڕۆژنامە وەکوو

«برایەتی»، «ڕووناکـی»، «ڕزگاری» و «بەیان» ئیزنی دەرچوونیـان دەدرێتێ، کە لەواندا مشـوور لـە کورتەچیرۆکی کوردی دەخـورێ و ڕەنگێ تاکوتـووک ژمارەیەکیان لێ دەرچووبێ، کورتەچیرۆکێکی تێدا بڵاو نەکرابێتەوە. جگە لەوە، بەشێک لە نووسەرانی گۆڕەپانی ئەدەبی مۆدێرنی کوردی وەک ئەحمەد محەممەد ئیسماعیل، ڕەئووف حەسەن و سـەدرەدین عارف یەکەمین کارەکانیان لەو گۆڤار و ڕۆژنامانەدا دەنووسـن. چەندین کۆمەڵەچیرۆکیـش چـاپ و بڵاو دەبنەوە کە لـە بواری ڕوخسـار و ناوەڕۆکەوە دەچنە خانەی وێژەی پەنجاکان و شەستەکانەوە. لەوانەش بترازێ، سەرەڕای سەرکەوتوونەبوونی کردوکۆشـی مۆدێرنکردنەوەی بەشێ لە بەرهەمەکان و مانەوەیان بە شلکی و ساوایی و سـنوورداری، لەو قۆناخەدا تۆوی ئەو تەقینەوە فەرهەنگییـە دادەچێنرێ، کە دواجار لە سەرەتای حەفتاکانی کوردستانی عێراقدا دێتە ئاراوە.

ئەو ڕژێمەی کە لە جولای ١٩٦٨دا جەغزی دەسەڵاتی عێراق وەدەست دێنێ، وەکوو پێشینانی خۆی، حەوجەی بە کڕینەوەی کات دەبێ و بۆ ئەم مەبەستە لە نێوەڕاستەکانی سـاڵی ١٩٦٩ دەسـت بە وتوویژ دەکا لەگەڵ سـەرانی بزووتنەوەی کوردی، کە دواجار ڕێکەوتنامەی ئاشـتیی ١١ی مارسـی لێ دەکەوێتـەوە. ئەمەش لە هـەردوو ڕەهەندی سیاسـی و فەرهەنگییـەوە گرینگیی خۆی دەبێ و دەبێتە دەسـتپێکێکی نوێ لە بواری فەرهەنگییەوە. لەوێ دەمێدا، لە دوو سـۆنگەوە فەرهەنگی کوردی دەگاتە چڵەپۆپە، کە ئەوانیش بریتین لە:

- بووژانەوە و دامەزرانی ناوەندگەلی ئەدەبیی کوردی وەکوو یەکێتیی نووسەرانی کورد، کۆڕی زانیاریی کورد، کۆڕی پەروەردە، کۆمەڵەی ڕۆشنبیریی کوردی، ئێستگەی کوردی تەلەڤیزیۆنی کەرکووک و بەشی کوردیی زانکۆکانی بەغدا و سلێمانی.
- چاپ و بڵاوبوونەوەی بەلێشـاوی گۆڤار و ڕۆژنامەی جۆراوجۆری کوردی، ڕێپێدان بە ناوەندە مەدەنییەکانی وەکوو یەکێتیی قوتابیان بۆ نواندنی چالاکی، دەرچوونی هەژمارێکـی زۆر لە بەرهەمـی نووسـەران و هاتنەکایەی گەنجانی هەڵبەسـتنووس و

پێنووسبەدەست لەم قۆناخەدا.

لــە بەهــاری ١٩٧٠دا، خوێنەرانــی کورد بــەرەوڕووی تەوژمێکی تــازە و تینداری تازەگەری لە هەردوو بواری هۆنراو و پەخشاندا دەبنەوە، کە ئەم بزاڤە لە کۆتاییدا مەیدان بۆ هەڵایســانی چەقەوهەرا و شــەڕەدەنووکەی نێو ڕۆژنامە و کۆڕگە ئەدەبییەکان فرت و فرەوانــتر دەکا، بە جــۆرێ کە بەر لەوە دەمەتەقەیەکی وەهــا لەنێو گۆڕەپانی فەرهەنگی کوردیدا نەبینراوە و نەبیســتراوە. دەمەتەقە و گەنگەشەیەک کە زیاتر لەسەر پرسیارگەلی بنەڕەتیی ئەدەبی و بیردۆزگەلی[1] بەستراوە بە وێژە سووڕاونەتەوە وەکوو چۆنێتیی ڕوانین لە فۆلکلۆر و میراتی ئەدەبی ڕابردوو، لاســاییکردنەوە، ئیلهاموەرگرتن لە ئەدەبی بێگانە، سیمبۆلیزم و ڕیالیزم و هتد. بێجگە لەوانە، گفتوگۆ و باس و لێکدانەوەی زیندوو و چڕوپڕ و بەردەوام لەبابــەت دەقە تازە لەچاپدراوەکان لەنێوان داکۆکیکەران و توانجدەرانیانەوە هاتووەتــە ئاراوە و لــە لایەن نەوەی نوێوە پێشــوازییەکی بەربڵاوی لێ کــراوە. هەر لە ســاڵی ١٩٧٠دا، ســەرەڕای کەمیی ژمارەی نووســەرانی تازەکار، بزاڤی نوێی ئەدەبی لە بوارەکانی شــێواز و بابەتەوە دێتە ئاراوە و نووسەرانی بەرەی پێشووش بە بڕستێکی نوێ و شێوازێکی تازەوە بەپیر ئەم بزووتنەوەیە دەچن. لەنێو ئەو نووسەرە چالاکانەشدا کە لە ڕیزی نوێنەرانی نەوەی نوێ دانراون، پێنج شــەش کەسیان تا پێش ساڵی ١٩٧٠، ناویان لەسەر هیچ بەرهەمێک نەبینراوە. لەو ساڵانەدا، بە هۆی چەندقاتبوونی هەژماری گۆڤار و ڕۆژنامەکان و ڕەخسانی هەلی وەشانی کتێب، ڕێژەی بەرهەمە چاپکراوەکان هەڵکشانی خێرایان بە خۆوە بینیوە و جیلێکی لەگوێن نەوەی حەفتاکانیش سەری هەڵداوە و ڕۆڵی پێشەنگانەی خۆی نواندووە.

مەودای نێوان ســاڵەکانی ١٩٧٥-١٩٧٨، یەکێ لەو قۆناخانەیە کە فەرهەنگی کوردی نسکۆی بە ســەردا دێ و دەبێتە گاوگەردوونی گوشار و سانســۆری ڕژێم؛ هەرچەند کە چەت و چۆرتم نایەتە سەر ڕێی کاری چاپەمەنییەکانەوە، بەڵام نووسەرانی کورد بە هۆی

1. Theories

زەخت و زۆرییەوە، لایان لێ دەبڕدرێتەوە و دەرەتانی دەرکەوتنی ئازادانەیان بۆ نارەخسێ. ئیتر وای لێ دێ کە ئایدیۆلۆژیای بەعس دەبێتە ناوئاخنی وتار و وەرگێڕانەکان و ئەم چوار ساڵەش دەبێتە قۆناخێکی لێوانلێو لە نەهامەتی بۆ پرسی فەرهەنگ لە کوردستانی عێراق.

شیاوی گوتنە کە ژمارەیەک لە نووسەرانی ئەم نەوە نوێیە بەشێ لە کارە بەراییەکانیان جا چ بە کتێب، یان لەنێو ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بێ، بەر لە ساڵی ١٩٧٠ بڵاو دەکەنەوە. ئەگەرچی ئەوان لە بواری تەمەن، مژار و شێوازی کارەکانیان ناخرێنە نێو قاڵبێکەوە، بەڵام دەکرێ بێژین وەباوخستنەوەی کورتەچیرۆک لە ڕێگەی تاقیکردنەوەی شێواز و ناوەڕۆکی تازەوە، خاڵی هاوبەشی ئەم گرووپە جۆراوجۆرانە بووە. شانبەشانی جیلی نوێ، نووسەرانی بەرەکانی پێشوو، واتە بەرەی گەلاوێژ و نەوەی پەنجاکانیش، نە تەنیا دەست هەڵناگرن، بەڵکوو بەشێکیان دەکەونە خۆنوێکردنەوە و ناویان دەکەوێتە سەر زار و زمانان کە لەم بارەوە دەکرێ ناوی مستەفا ساڵح کەریم وەک نموونە بهێنرێ.

لەوسادا، کارتێکەرییەکانی مۆدێرنیزاسیۆن لەسەر ئەدەبی کوردی بە جۆرێ بووە کە لە لایەک، بووەتە هۆی بازرەقەکردنی گەلێک کاری باش و سەردەقنەشکاو و لە لایەکی تریشەوە، چاولێکەری و دەمەلاسکێی نووسەرانی لە ئەدەبی سوواو و مۆرەبەسەرچووی[1] ئەوکاتی ئەورووپای لێ کەوتووەتەوە. هەر بەم هۆیەشەوە ئەدەبیاتی ناوبراو لە کن خوێنەری کورد بووەتە شتێکی نامۆ، هەستنەبزوێن و سەرنجلادەر. کەچی زۆری پێ ناچێ نووسەرانی کورد بە دانانی بەرهەمی باش و نوێ، ڕۆدەنیشنە سەر جێگە و پێگەی ئەدەبیی خۆیان.

لەو سەروبەندەدا، حسێن عارف کتێبێکی لەخۆگری چوار کورتەچیرۆک لەژێر ناوی «لە کۆڕی خەباتا» چاپ دەکا و تێیدا چەشنی بەرهەمێکی سیاسی بە شان‌وباڵای دەسەڵاتی تازەی کۆماری عێراقدا پەسنان دەرێسێ[2] (عارف، ١٩٥٩). بێجگە لەوانە، تا

---

1. Passé
2. praise for

دەسپێکی ساڵەکانی دەیەی ١٩٧٠، لەنێو گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا چەندین کورتەچیرۆک لە لایـەن ناوبراوەوە بڵاو دەکرێتەوە. لەوانەش بترازێ، ئەگەرچی عارف تا پێش دەیەی حەفتا وەکوو چیرۆکنووسێکی بەهرەدار نەناسرابوو، بەڵام نکۆڵی لەوە ناکرێ کە ناوبراو هەر لە سەرەتاوە لەنێو باسوخواسەکانی پێوەندیدار بە تازەگەرییەوە سەری لەنێو سەراندا دیار بووە و بە هۆی کارەکانییەوە بووەتە هۆی وروورژاندنی گەلێ باس و دەمەتەقە لەنێو بەردەنگانیدا. جیا لەوانە، عارف لە دوای حەفتاکانەوە، سێ کۆمەڵەچیرۆک، سێ ڕۆمان و کتێبێک لەسـەر هونەری گێڕانەوەی کوردی، بیبلیۆگرافیایـەک و ژمارەیەک وتار و وەرگێڕان پێشکەش دەکا.[١]

لە بواری جیاوازیی کارەکانی عارف لە بەراورد لەگەڵ بەرهەمی نووسەرانی بەرەکانی پێشووشدا، دەبێ بگوترێ کە ئەم شـتە لە چەندین بواردا خۆی دەردەخا. بۆ وێنە، بازار دەبێتە مژاری چیرۆکەکانی و کەسـانی سەربە چینە جۆربەجۆرەکانی کۆمەڵگەش دەبنە کاراکتەریان، کە ئەم تایبەتمەندییانەش دەبنە گاڤ و هەنگاوی یەکەمی عارف بۆ دابڕان لە بابەتە زاڵ و کۆنباوەکانی کورتەچیرۆکی چلەکان و پەنجاکان و شەستەکان. جیا لەمانە، عـارف زۆرکەڕەتان لە کارەکانیـدا بەرگی قارەمانێتی لەبـەر ڕووناکبیرێکی کورد دەکا و بە هەڵبژاردنی ئەو وەک کاراکتەری سـەرەکی، ئەو دەرەتانە بە دانەری داسـتان دەدا تـا لە لایەک، خـەم و دڵەڕاوکێی خۆی هەڵڕێژێ و لە لایەکـی ترەوە، خودێکی دیکە بە خۆی بیەخشـێ هەتا لە ڕێگەی ئەوەوە بتوانێ پرسیارە فەلسەفییەکان بخاتە بەر باس. ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی نووسـەر دەتوانێ بیر و باوەڕەکانی خۆی لە سۆنگەی کاراکتەری نێو چیرۆکەکانییەوە هەڵڕێژێ. ئەوانەشی لەگەڵ بێ، عارف لە کارەکانیدا خۆ لە باسی سێکس نابوێرێ و ئەم مژارە وەکوو بەشێک لە ژیانی کاراکتەرەکانی دێنێتە بەر باس، بە جۆرێ کە لە هەندێ جێگەدا دەبێتە تێمی داسـتان و وەک وزەیەکی سروشتی و پاڵنەری کردەوەکانی مرۆڤ پێناسـە دەکرێ (عارف، ١٩٦٧، لـل. ٣-٦). بەدەر لەوانە،

١. بۆ دیتنی سەردێڕی کارەکانی حسێن عارف، سەردانی بەشی کتێبنامە بکەن.

بۆ عارف و نووسەرانی تری سەر بەو جیله، تێکۆشەری ئازادی هەمان ئەو کاراکتەره نییه کە لە چیرۆکەکانی دەیەکانی چل و پەنجادا بووه، واته کەسێک کە لە دژی ئاغا و دەرەبەگ –وەک هێماکانی داگیرکاری و دەسەڵاتداری و کۆلۆنیالیزم –تێ بکۆشێ و چارەنووسیشی ببێته بەندیخانە وەک ئەوەی لە بەرهەمەکانی ئیبراهیم ئەحمەد و مستەفا ساڵح کەریمدا هەیە، یان هاوشێوەی ئەوەی وا لەنێو داستانەکەی مارف خەزنەداردا هاتووە، قارەمانی چیرۆک باڵشەتەکدراوێکی پاڵنراوی ڕووەو چاڵەڕەشەکان بێ، بەڵکوو لە دەیەی شەستدا، ئەو تابلۆیه لە مرۆڤی سیاسی و خەباتکار بۆ کەسێکی بیرمەندی تامەزرۆی ڕێکخستن و ڕوونکردنەوەی خەڵک دەگۆڕێ. لە بەرهەمەکانی دەیەی حەفتاشدا، وریایی و هایداریی قارەمانی داستان هەڵدەکشێ و ئەمەش دەرگای مێتۆدی تازەی بۆ ئاوەڵە دەکا. ئەم وێنایە لە قارەمانی چیرۆک لە بەرهەمەکانی ڕەئووف بێگەرد (١٩٤٢)، حسێن عارف و محەممەد موکری (١٩٤٣-٢٠١٢) و ئەوانی تردا دەدۆزرێتەوە، کە تێیاندا شەڕی چەکداری دەبێتە یەکێ لەو مێتۆدە نوێیانەی وا کاراکتەریی سەرەکی لە ڕێگەی هێز و وزەی لەبڕانەهاتووی خۆی، لەبەرامبەر داگیرکەراندا بەڕێوەی دەبا؛ وای لێ دێ کە لە چیرۆکی حەفتاکاندا، بەڕێوەبەرێکی پۆلیسی قامچیوەشێن و تاسەمەندی بەندکردن، وەک نەیاری کوردان نایەتە ئەژمار، بەڵکە ئەمێستا ناکۆکییەکان بەرگێکی ئاڵۆز و پڕپێچ‌وقەمچتر دەکەنە بەر و ململانییەکان لە خانەی داگیرکەر و داگیرکراودا هەڵدەخرێن. جۆری سزا و سەرکوتەکانیش ئاڵوگۆڕیان بە سەردا دێ و هەندێ بابەتی نوێ وەکوو گەمارۆی ئابووری، ئەشکەنجە، قەنارە، زیندەبەچاڵکردن دێنە بەر باس. جگە لەوانەی باسیان لێوە کرا، کەسانێکی تر هەن وەکوو عەبدوڵڵا سیراج (١٩٣٧)، محەممەد ڕەشید فەتتاح (١٩٤١)، کاکەمەم بۆتانی (١٩٣٧)، محەممەد فەریق حەسەن (١٩٤١)، سەلام مەنمی (١٩٣٧-٢٠١٤)، تاهیر ساڵح سەعید (١٩٤١-٢٠١٦) و عەبدوڵڵا ئاگرین (١٩٤٢) کە لە قۆناخی باسکراو لە کار و چالاکیی نووسیندا بوون.

بە پێچەوانەی هەلومەرجی کورد لە عێراق، ڕەوشی کوردانی باکوور لەنێوان

ساڵەکانی ١٩٨٠-١٩٧٥ جۆرێک کراوەیی بە خۆیەوە دەبینێ بە چەشنێک کە سەرەڕای بوونی مادەگەلێکی یاسای بنەڕەتی لەمەڕ قەدەغەبوونی زمانی کوردی، ڕژێمی تورکیا کەموزۆر ڕێگـە بە پەرەپێدانی ویێژەی کوردی دەدا. لە ماوەدای ئەم قۆناخە ئاماڵئارام و مەیلەوهێمنەدایە کە چەندین گۆڤاری دووزمانـەی تورکی-کوردی وەکوو «ڕزگاری»، «ڕێـگای ئـازادی»،[1] «ڕۆژا وڵات» و «تیرێژ» بـڵاو دەکرێنەوە. کتێبی تـازەی کوردی دەردەچێ. ئەوانەشی وا پێشتر لە تاراوگە بڵاوکرابوونەوە، دیسانەکێ لە نێوخۆی وڵات و لە نوسخەی نوێدا لەچاپ دەدرێنەوە. کەچی زۆری پێ ناچێ، ئەم قۆناخە کوتوپڕ لەگەڵ کوودەتای نیزامیی سێپتەمبەری ساڵی ١٩٨٠دا، تیژ تێ دەپەڕێ و لە کەل ئاوا دەبێ.

لەو مەڵبەندەدا، محەممەد ئەمین بوزئەرسەلان (١٩٣٥) و فلیت تۆتانی (١٩٤٥)، وەک دوو نووسەری ناوداری کورتەچیرۆکی ئەوسا دەبینرێن. کارەکانی بوزئەرسەلان لە بواری شێواز و ناوەڕۆکەوە نەریتین و دەکرێ هاوشێوەیان لەنێو بەرهەمی نووسەرانی دەیەکانی چل و پەنجای کوردســتانی عێراقدا بدۆزرێتەوە. پاشخانی گێڕانەوەی چیرۆکیش لای بوزئەرســەلان ژیانی لادێ و گوندنشـینانە و تێیدا جەخت لەسەر دیاردەگەلێکی وەک گەشەنەسەندوویی، نەخوێندەواری، بێداروماڵی، لارەملی و لەشبەباری و باوەڕ بە خەرافە و ئەفســانەکان دەکرێتەوە. لەگەڵ ئەوانەشدا، بە شـێوەیەکی سەرسووڕهێنەر دەرگە بۆ پرسی ناکۆکیی نێوان جووتیاران و دەرەبەگان لەنێو بەرهەمەکانیدا ناکرێتەوە، هەرچەند کە ئەم باسە تا کۆتاییی سەدەی ڕابردوو مژارێکی باوی کۆمەڵگەی کوردستانی تورکیا بووە و تەنانەت لەنێو برێ لە چیرۆکەکانی بوزئەرسەلاندا چەوسانەوەی کوردان و دڕندایەتیی پۆلیس و جاندرمەی تورک هاتووەتە بەر باس. لە بواری شێوازیشــەوە، نووسەر بە هیچ جـۆرێ بۆ دەکارکردنی تەکنیک و ڕوخســاری نوێ تێ نەکۆشـاوە و لەجیاتی ئەوە لە شێوازی وەسفی نەریتی کەڵکی وەرگرتووە (Bozarslan,1979).

فلیت تۆتانی کارەکانی بە تارای تانە و گاڵتەوە دادەپۆشـێ، کە ئەمەش تا ڕادەیەک

1. Özgürlük Yolu

لەنێو چیرۆکنووسانی کورددا بێهاوتا و بێمیناکە. جیا لـەوە، کاراکتەرەکانی بە تێکڕایی شـارەکین و چەمکـی بازاڕیش لـە چیرۆکەکانیـدا تەنیـا بابەتێکـی جیۆگرافیاییە و شارۆمەندانیش هەمان ئەو وەرزێرانەن کە دابونەریت و ڕیوڕەسمی دەشتەکییان بە کۆڵدا داوە و لەگەڵ خۆیان هێناویانە بۆ شـار. بەشێکیشیان کەسانێکن کە دەستی دژایەتی بۆ دەوڵەت درێژ دەکەن و دەوڵەتیش لێرەدا وەکوو دامەزراوەیەکی تازە دەردەکەوێ، کە لە هەمان کاتدا بەرهەمهێنەرەوەی عەقڵییەتی خێڵ و ڕەچاوکەری ڕێوشوێنێکی شۆڤینیستی و هێرشکارانەیە و هۆکارێکیشە بۆ جەزرەبەدانی خەڵکی (Barnas,1997).[1]

ئاواڵدوانەی تۆتانی لە کوردستانی ئێران ئەحمەدی قازییە (١٩٣٦-٢٠١٥). ناوبراو پاش سـەرکەوتنی شۆڕشـی ١٩٧٩،[2] یەکەمیـن کۆچیرۆکی خۆی بـڵاو دەکاتەوە کە هەڵگری شـەش کورتەچیرۆکی لێک گرێدراوە و تێیدا بە زمانێکی پاراو ژیانی جڤاکی دەداتە بەر تیری تەوس و توانجەوە (قازی، ١٩٨١). لە بواری ڕوخسارەوە، پێدەچێ قازی ئاشنای ئەزموونی چیرۆکنووسانی کوردی پێش خۆی نەبووبێ و توێشووی نووسینی لە ئەدەبی فارسی وەرگرتبێ. لە ڕەهەندی شێوازیشەوە دەبێ بڵێین کە ڕسکاندنی ئەم چەشنە بەرهەمە کـە هەڵگری چەند کورتەچیرۆکی پێکەوەبەسـتراوەیە، لەنێو وێژەی کوردیدا شتێکی تاق و دەگمەنە.[3]

---

١. تۆتانی کورتەچیرۆکەکانی خۆی لەنێو وەرزنامە کەمتەمەنەکەی «تیرێژ» چاپ کردووە کە لەنێوان ساڵەکانی (١٩٨١-١٩٨٠)دا چوار ژمارەی لێ بڵاو کراوەتەوە.

٢. لەو سەروبەندەدا، واتە لە ساڵی ١٩٧٩، چیرۆکی «ئاشەوان»یش لە لایەن مستەفا ئیلخانیزادە (بۆکان-١٩٤٦) چاپ بووە، کە تێیدا نووسـەر لە ڕێگەی کورتەچیرۆکەکانییەوە چەندین مژاری کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی زاڵی ئەوسـاکەی هێناوەتە بەرباس و ڕەخنەوە [وەرگێڕ].

٣. دوای بەرهەمەکەی د. ڕەحیمی قازی، دوویەمین ڕۆمانی کوردی لە کوردسـتانی ئێران، لە سـاڵی ١٩٨١؛ (١٣٦٠/٨/٢٠ هـ) و لەژێر ناوی «کارمامز» بە پێنووسی عەلی حەسەنیانی (هاوار) (١٩٣٩ مەهاباد-١٩٩٢ کۆپێنهاگ)، دێتە سەر ڕووپەڕی بەڕاوێ، بەڵام ئەم بەرهەمەش نەقڵی «لە خەوما» و «مەسەلەی ویژدان»ی لێ بەسەر دێ و چەند ساڵ دوای نووسین دەدرێتە چاپ و ساڵی ١٩٩٩ لە وڵاتی هۆلەند بڵاو دەبێتەوە [وەرگێڕ]. بڕوانە:

حەسەنیانی، عەلی (١٩٩٩). کارمامز. ڕۆتێردام: گلاڕا. لل. ٣-٤.

حوسێنپوور، جەعفەر (١٩٩١). کێ ڕچەی کوتا: کورتەمێژووی شێعری نوێ لە کوردستانی ئێراندا. گۆڤاری خەرمانە (٣).

ناوەڕۆکی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی

لــە گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیــدا چەندین بابەتی جۆراوجۆر ســەر هەڵدەبڕن، کە هەرکامیان بە گشتی ڕەنگدەرەوەی ژیواری کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانن و نووسەرانی کورد بە درێژاییی شەست تا حەفتا ساڵ مامەڵەیان لەگەڵ ئەم ڕووبەرە بەربڵاوە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سیاسییەدا کردووە، کە لەو پێوەندییەدا دەکرێ لە پێنج پۆلی خوارەوەدا خەستیان کەینەوە:

١. مێژووی کورد.

٢. کێشەی چینایەتی.

٣. خەباتی نەتەوایەتی.

٤. پرسی ژنان.

٥. دواکەوتوویی.

جگە لەو پێنج باسە سەرەکییە، چەندین بابەتی دیکەی وەکوو ئەوینی ئەفلاتوونی،[1] ژیانی زایەندی،[2] پرسیارگەلی فەلسەفی و داستانی زانستی-خەیاڵی تاکوتەرا هاتوونەتە بەر باس. دەبێ ئەوەشی لێ زیاد کەین کە ئەم بابەتانە بە سەرەکی و لاوەکییەوە، بەردەوام لە

---

1. Platonic Love
2. Sex Life

گـۆڕان و جێگۆڕکێدا بوون. بۆ نموونە، سـەرهەڵدانی جووتیاران و ڕاپەڕینی چینایەتی لەبەرامبەر پەرگالی دەرەبەگایەتی تا بنەبانی دەیەی پەنجا باڵ بەسـەر بابەتەکانی ئەوێ سەردەمێدا دەکێشێ، کەچی هەمان مژار لە ئاکامی هاتنەئارای نەختێ ئاڵوگۆڕ لە قەوارەی سیاسـیی عێراق و کوردستاندا، وەلا دەنرێ. بەدوای ئەودا، بابەتی خەباتی ئازادیخوازی کورد دەست بەسەر ئەدەبیاتی پەنجاکاندا دەگرێ و جۆری دەربڕینەکەشی هاوتەریب لەگەڵ گۆڕانی شـێوازی خەبات، وەردەسـووڕێ و هەڵدەخولێ. جگـە لەوانە، گۆڕانە جڤاکییەکان لە دەیەکانی حەفتا و هەشتا هاوشێوەی چلەکان و پەنجاکان نابێ و ئەوەش بە نۆرەی خۆی کار دەکاتە سەر گێڕانەوەی کوردی، کە دواتر لەم پاژەدا بۆی بادەدەینەوە. پـاش خوێندنەوەیەکی خورد لەسـەر جنچک و کرۆکـی کارەکان، بـڕێ دەرئەنجام دەردەکەون کە بریتین لە:

- ناوەڕۆکی بەرهەمەکان بە دڵی مێژووی کورددا شـەتەک دراون و نووسەرانی کورد لە هەر چەرخ و سـەردەمێکدا کەوتوونەتە ژێر باندۆری ڕەوشی ڕامیاری و کۆمەڵایەتیی کوردسـتانەوە، بەڵام ئەمە گوزاریشـت لەوە ناکا کە چیرۆک و ڕۆمانی کوردی بابەتێکی سیاسەتاوی بێ، یان بە واتایەکی تر یەکلایەنە چووبێتە ژێر ڕکێفی ڕامیارییەوە. لە ڕاستیدا، هەڵبژاردنی بابەتەکان جۆرێ لە دەربڕینی هەسـت و سۆزی نووسـەر بووە بۆ خەڵک و خاکەکەی و شێوازێکیش بووە لە ڕەنگدانەوەی هۆشـیاریی هونەریی نقیسکار لەڕاست کۆمەڵگە دواکەوتوو و داگیرکراوەکەی. لەو پێناوەشدا، نووسەران کەوتوونە کەفتولەفتەوە بۆ ئەوەی لە ڕێگـەی هونەرەکەیانەوە ڕا و ڕوانگەیان بێننە زمـان، هەرچەند زۆر چەلان نەیانتوانیوە پارسەنگ لەنێوان ئەم ئامانجانەدا ڕاگرن.
- کورتەچیرۆک و چیرۆک و ڕۆمانە کوردییەکان شـێواز[1] و پێوانە و کێشـانەی خۆیان هەیە، تەنانەت ئەگەر تخونی بابەتە گشـتی و جیهانییەکانیش کەوتبن،

1. Style

دیسانەوە شەقڵی کوردانەی خۆیان پاراستووە.

- پۆلێنکردنی ناوەڕۆکی کارەکان وەک ئەوەی پێشتر ڕیزبەندی کراوە، دەرخەری ئـەوە نییە کە هەر دەقێک تەنیا لەخۆگری یەکێ لەم مژارانە بێ. بە پێچەوانەوە، چ لە ڕۆمان و چ لە چیرۆکدا، نووسەر دوو، یا سێ بابەت و تەنانەت زیاتریشی بەسەر کردووەتەوە، کەچی هەشبووە لەسەر تاقە تەوەرێک گەڕی خواردووە.

مێژووی کورد

پیرەمێردی شـاعیر و ڕۆژنامەنـووس یەکەم کەس بـووە کە لـە ڕووی ئاگاییەوە، چیرۆکەکانـی بە مێژووی گەلی کورد ئامێزەن کـردووە. ئەگەرچی لەم بوارەدا چەندین شتی لێ بڵاو بووەتەوە، بەڵام لە بەرهەمەکانیدا دەردەکەوێ ناوبراو دەسەڵاتێکی خشتی بەسـەر ئەم مژارانەدا نەبووە. لەبەرامبەر ئەم لاوازییەدا، مـرۆڤ دەتوانێ زمانی ئەدەبیی پیرەمێرد کە لە کورتەچیرۆک و هەڵبەسـت و وەرگێڕانەکانیدا بەکار هاتووە، وەک خاڵی بەهێزی ئەو دەستنیشان بکا. پێویسـتە ئەوەش بگوترێ کە پیرەمێرد لە ڕێگەی چیرۆکە مێژووییەکانیەوە بە شوێن مەبەستی ئەخلاقی و سیاسی و فێرکارییەوە بووە و لەو پێناوەدا، دوو چیرۆکی مێژوویی نووسیوە بە ناوەکانی «دوانزە سوارەی مەریوان» و «مەم و زین». مەم و زینیان کە حیسابی شانۆنامەشی بۆ دەکرێ، جگە لە ئامۆژگارییەکانی بەشی هەوەڵیی، کە تێیدا پەردەیەک هەڵدەدرێتەوە و دادرێتەوە، هیچ کەرەستە و پێداویستییەکی شانۆ و شانۆگەریی تێدا نابینرێ.

لە دوانزە سوارەی مەریواندا، پیرەمێرد هێمی چیرۆکەکەی لەسەر ڕووداوێکی سەدەی ١٨ هەڵدەبەستێ کە لەودا دوانزە شۆڕەسواری شامبۆز[1] و شێرای میرنشینی بابان ئانگژای[2] دوانزەهەزار سەربازی ئێرانی دەبنەوە. لە شەوێکدا تەپ دەدەنە سەریان و خوانی زینیان

1. Brave
2. Battle against

بەتاڵ دەکەن. دەیانگلێنن و دەیانبەزێنن و بەم جۆرە سەری سەربەخۆی میرنشینی بابان ڕادەگرن. وێڕای ئەوانە، دەچێتە سەر باسی هەندێ نەریتی ئەوێ سەردەمێ وەکوو تەلاری پاشا، شێوازی ڕاو و شکار، میوانداریتی و هونەری دەهۆڵلێدانێ. بەڵام ئەوەی لەوانەش بایەدارترە، گێڕانەوەی فەند و تاکتیکی شەڕ و شۆڕی ئەوسایە. ئەو بۆ وەسفی کەڵەمێری و کەلەشیی چاکەسوارانی کورد، شێوازەکەی فیردۆسی (٩٣٥-١٠٢٠) ڕەچاو دەکا کە لە شانامەدا هێناویێتی. پیرەمێرد (١٩٥٩، ل.١٩) سەرەتا بەم جۆرە پەسنێکی زۆری قۆشەن و لەشکری فارسان دەدا:

«سەلیم‌بەگ وای زانی کە تیی هەڵکردن وره بەر ئەدەن و ئەشکێن... بە ڕاستی بە لێبوردووانە شەڕێکی ئازایانەیان کرد».

پێویستە بگوترێ ئەم جۆرە هەڵسەنگاندنەی خەنیم، شێوازێکی سادەیە بۆ هەڵنان و سەنگلێنانی واقیعی لە سوارخاسانی کورد، کە سەرئەنجام ئەوانن ئاوقای لەشکری قوورس و گرانی دوژمن دەبن و وەکوو پاڵەوانیپاڵەوانان گۆی گۆڕەپانی شەڕ و شەرەف دەبەنەوە.

ئەگەر بێینە سەر باسی مەم و زینەکەی، دەشێ بڵێین ئەم بەرهەمە لەسەر بنەمای ئێپیکێکی فۆلکلۆری هەڵچنراوە، کە لە چەندین نوسخەی جیاوازدا هەیە و هەمان ئەو حیکایەتەشە کە ئەحمەدێ خانی شاعیر (١٦٥١-١٧٠٧) بەرهەمە بەناوبانگەکەی لەسەر ڕۆناوە. پیرەمێردیش هەر ئەو چیرۆکەی هێناوە و تەرخانی قۆناخێکی دیکەی مێژووی کوردی کردووە. بۆ ئەم مەبەستە، کراسی کوڕی میری «شارەزور»ێی کردووەتە قۆڵی «مەم»ی و ڕۆڵی خوشکی میری «ئامێد»ێشی ئەسپاردووەتە «زین»ێ.

ئەم کارەی پیرەمێرد نزیک بە ٢٥٠ ساڵ دوای بەرهەمەکەی خانی نووسراوە، کە بە هەڵسەنگاندنێکی ساکار و سەرپێیی لەنێوان ئەم دوو ئافراندنەدا، دەردەکەوێ چیرۆکەکەی پیرەمێرد لە هەرسێک بواری ڕوخسار و ناوەڕۆک و شێوازەوە لە کەمیدایە

و بەرەو سنووری شلی و شێواوییەوە دادەکشێ. جیا لەوە، میر لە مەم و زینی خانیدا خونکارێکی دەستدار و ژیر و ژیهاتییە، بەڵام میری داستانی پیرەمێردی، کەسێکی بێباڵ و کورتبین و دڵ لە هەرایە. ئەوانەش هیچ، دڵخەراپ و دەستنەڕۆیشتووشە. جیا لەوە، زین لە گێڕانەوەی خانیدا لەگەڵ ئەوەی وا کەنیشکێکی پێگەیشتوویە، شاکچ و دۆتمیرێکی[1] دوورەنوارِ و دڵدۆڕاوێکی[2] بەئەمەگیشە، کەچی هەمان کەسێتی لە چیرۆکی پیرەمێرددا دەچێتە نێو کڵێشەی کچۆڵەیەکی تەنگەتیلکە، بزۆز، سەرشێت و کورتبیرەوە، کە جاروبار دەست بۆ پرسە جیدی و سیاسییەکان دەبا بە شێوەیەک کە لەتەک کەسێتی و جێگەوپێگەی ئەودا ناگونجێ. زین لە دڵداریشدا هێندە ساویلکەیە[3] (پیرەمێرد،١٩٦٨، ل.١٨)، کە لە یەکەم ژوانی مەمدا دەڵێ:

«ئەگەر خوا کردی و مام و بووم بە هاوسەرت، پەیمانم وایە تەنها یەک نەسلی نێرینەت بۆ کوردەواری پێ بگەیێنم و هیچی ترم ناوێ».

بە هەمان شێوە، وتووێژی نێوان زین و پەریزادی قەرەواشی[4] لە بواری شێوازەوە کز و کەنەفت و دەستکرد و بێتامە، بە جۆرێ کە زین لە گێڕانەوەی سەربردەی باوان و مێژووی ماڵە میران، ئەستووران دەڕێسێ و بەردەنگان دادەهێزێنێ. سەرباری ئەوەش، ڕاوێژی پەریزاد لەگەڵ مەمی میرزادە، پڕاوپڕە لە بێڕێزی، کە ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو چاوەڕوانییانەیە کە لە کۆمەڵی کوردەواریدا لە کارەکەرێک دەکرێ. هەروەها، ئەو وردەکارییەی لە کارەکەی خانیدا هەیە، چ لە ڕووی داڕێشتنی چیرۆکەکە و پێشخستنی ڕووداوەکانەوە و چ لە ڕووی باسە قووڵەکانی فەلسەفە و سیاسەتەوە، لە هیچ شوێنێکی بەرهەمەکەی پیرەمێرددا نابینرێ.

بە پێچەوانەی پیرەمێرد، عەلائەددین سەججادی مێژوو وەک ماتریالێکی

1. Princess
2. Lover
3. Gullible
4. Servant

سەرنجڕاکێش، بەژیان گرێ دەداتەوە و لە ڕوخسارێکی خەیاڵی و هونەریدا دەیگێڕێتەوە. ئەو لە کورتەچیرۆکی «جەوهەرئاغا»دا. دێتە سەر باسی گیانبەختکردنی ڕێبەری نیشتمانپەروەری کورد، جەوهەرئاغای سەرۆکهۆزی شکاک لە لایەن ئێرانییەکانەوە لە ساڵی ١٩٠٦دا، کەلەم بارەوە مارتین ڤان برونەسێن،[1] کوردناسی هۆلەندییش شۆپاندوویەتی و چۆنێتیی بانگێشتن و تیرۆرەکەی گێڕاوەتەوە (Van Bruinessen,1983). سەججادی ئەم کورتەچیرۆکەی لەسەر داروپەردووی گێڕانەوەی باوکی ڕۆناوە، کە لە کاتی تیرۆرەکەدا لە تەوریز بووە. نووسەر لەم بەرهەمەیدا، بە پێچەوانەی پیرەمێرد، کارەکەی بە ڕاسپاردە و مۆژ و ئامۆژگاریی ئەخلاقییەوە نائاخنێ، وەلێ وەک دەرهێنەرێکی باشی فیلم دێتە دەست و یادەوەرییەکان بە پێشهاتە دیرۆکییەکانەوە جۆش دەدا. لەوانەش بترازێ، بە وردی پەنجە دەخاتە سەر ژیانی سەوداگەرانەی ئەوێ دەمێ و ڕۆشناییش دەهاوێژێتە سەر حیزەڵەیی و خوێڕیلەییی[2] بکوژانی جەوهەرئاغای. هاوکات، بەزیخی[3] و بەجەرگیی ئەو دوو پیاوەی وا لەو ڕەشەکوژییە دەرباز دەبن، دێنێتەوە بەر پەردەی بیری مرۆڤ.

جیا لەوانە، هەریەک لە مستەفا ساڵح کەریم و ڕەحیمی قازی دوو قۆناخی جیاوازی مێژووی کوردیان بڕ داوە و کردوویانەتە بنەڕەخ و بناخەی کارە ئەدەبییەکانیان، کە بە دووی یەکدیدا لە ساڵانی ١٩٦٠ و ١٩٦١ بڵاو کراونەتەوە. مستەفا ساڵح کەریم لە «شەهیدانی قەڵای دمدم»دا، ڕووداوی بەرخۆدانی ساڵی ١٦٠٨ی ئەمیرخانی برادۆستێ لە دژی شا عەبباسی دوویەم (١٥٨٥-١٦٢٨)، لە قاڵبی ئەدەبی زارەکی دەردێنێ[4] و دەیکاتە ناوەڕۆکی

1. Martin van Bruinessen
2. Cowardice
3. Courage

٤. حەماسەی دمدم ڕووداوێکی گرینگی مێژووی کوردستانە، کە لە مەڵبەندی «ورمێ» هاتووەتە ئاراوە. ئەم ڕووداوە مێژووییە جیا لەوەی بووەتە هەوێنی گەلێ بەستە و بەیت و حەیرانان، بە هەردوو زاراوەی کرمانجیی ژووروو و خواروو، چووەتە نێو قاڵبی ئەدەبی نووسراوی کلاسیک و مۆدێرنیشەوە. لەم بارەوە وەک دەستەبژێر دەکرێ ئاماژە بە «دمدمنامە»ی مەلا عەبدولکەریمی هونەرمەند (فیدایی) و «کەلا دمدمێ»ی جان دۆست وەک هەڵبەست بکرێ و «قەڵای دمدم»ی عەرەبێ شەمۆ، «شەهیدانی قەڵای دمدم»ی «مستەفا ساڵح کەریم» و «بڵیند و نەوی»ی «ئەسرینی جەعفەری»یش وەک نموونەکانی ڕۆمان و چیرۆک لەسەر ئەم مژارە بێنە ئەژمار [وەرگێڕ].

تێکستەکەی (کەریم، ۱۹۶۰، ل.۵۷). ئەگەرچی ئەو گەلێ لە وردوباریکیی خۆڕاگری و قەڵادارییی قارەمانانەی عەگیدان و خۆشمێرانی میرنشینی «برادۆستێ»ی لە کارەکەدا جێ کردووتەوە و ئەم بابەتە وەک هێڵێک بە سەرتاسەری چیرۆکەکەدا دەڕوا، بەڵام هێڵێکی سەرەکیی دیکە دڵداریی نێوان عەودال بەگی کوڕی ئەمیرخان و ڤیانی گراوی[1] و دەزگیرانێتی. دواجار، ئەم دوو بابەتە لەگەڵ بەردەستکردانی قەڵای دمدم و شکستی کوردان کۆتاییان پێ دێ.

بە بڕوای دانەری ئەم دێڕانە، خاڵێکی خەوشداری ئەم کارە ئەوەیە کە نووسەر ئیزن دەدا مەیل و خواستی سیاسیی کاراکتێرەکان هێندە جیلدی و بەبڕشت بێ کە قارەمانانی داستان بەبێ هیچ دوودڵی و ڕاڕاییەک دڵ بدەنە سەر سەربەختکردن. وەک ئەوەی ڤیان لە کاتی ئاویلکەدانا و ئەو ساتەی وا خوێن لە برینانی دەچۆڕێ و جواناو لە لاجانگی لووزەو دەبەستێ و زەنگوڵزەنگوڵ بەرەو گۆنای دێتە خوار، چاوەکانی هەڵدەبڕێ و ڕووی دەمی لە عەودالبەگ دەکا (هەمان، ل.۷۵) و دەڵێ:

«... من وا چرام بەرەو کوژانەوە ئەچێ... بەڵام تۆ بچۆ بە لای قەڵاکەتەوە... شەڕ بکەن، یا هەمووتان ئەکوژرێن، یان سەر ئەکەون... تۆڵە ئەسێنن...».

هەرچەند،کە ڕەحیمی قازی ڕۆمانی «پێشمەرگە»ی وەکوو چیرۆک ناوزەد کردووە، بەڵام ئەم کارە نموونەیەکی گرینگی ڕۆمانە لە مێژووی وێژەی کوردیدا، کە لەودا نووسەر بە نیازی گێڕانەوەی مەودایەکی پێنج شەش ساڵەی مێژووی کورد لە ئێران بووە. لەگەڵ ئەوەشدا کە ستایلی قازی لەم ڕۆمانەدا ڕیالیستانەی سادەیە و ئەمەش بووەتە هۆکارێک بۆ کالکوگوێکردنی دەربڕینی هونەری و خەیاڵی نووسەر، ناوبراو لە بەرەوپێشبردنی ڕووداوەکاندا لە کەسانی پێش خۆی تێپەڕاندووە و بە باشیش توانیوێتی کاراکتەرەکان تێکهەڵکێشی پلۆت و ناوەڕۆکەوە بکا. هەروەها، جیاوازییەکی بەرچاو لەنێوان ئەم کارە

1. Fiancée

و کورتەچیرۆکە مێژووییەکانی تردا ئەوەیە کە نووسەر مل لە دارشتنەوەی کارەکەی دەنێ لەسەر بنەمای نوختەنیگایەکی مارکسیستی کلاسیکییەوە و بابەتە مێژووییەکان دەترنجێنێتە نێو ئەم تێنواڕینەوە. بۆ نموونە، لە بەراورد لەگەڵ چیرۆکی شەهیدانی قەڵای دمدم، لە ڕۆمانی پێشمەرگەدا، ئاغا وەکوو خائینێکی مارز[1] و ستەمکار وێنا دەکرێ و کوڕەجووتیاریش وەکوو کەسانی شۆڕشگێر، نیشتمانپەروەر، جوامێر و دڵشێر لە بەرچاوی خوێنەر ڕادەنرێن. کەچی کەریم لە چیرۆکەکەیدا، پاش ئەوەی بە دووروودرێژی لەسەر باسی میرعەوداڵ و ڤیانی گراویدا دەڕوا، «ڤیان»ی ئەڤینی میر لە لایەک و «مەحموودی کێهاکانی» خائینیش لە لایەکی تر وەک دوو کەسی سەربە بنیچەی نزار و هەژارانی کۆمەڵگە دەداتە ناساندن، بەڵام لە ئاخردا ئەوە خەڵکە کە میداڵیای پاڵەوانێتیی نەبەردەکەی لە سینگی دەدرێ.

هەر دەربارەی ڕۆمانەکەی قازی دەبێ بڵێین کە ناوبراو لە چەند جێگەدا سنووری نێوان چیرۆکێکی مێژوویی وەک کارێکی ئەدەبی و گێڕانەوەیەکی تەواومێژوویی هەڵبواردووە، بە جۆرێ کە نووسەر چووەتە سەر وردەکاریی ڕۆژ و ڕێکەوتی ڕووداوەکان و ئینجا تێکەڵ بە پلۆتی کارەکەی کردوون، کە ئەمەش هەودای هزری خوێنەر دەشێوێنێ. بۆ وێنە، قازی لەسەر هەلومەرجی دەرچوونی گۆڤاری نیشتمان دەدوێ، یان دەچێتە سەر ڕۆڵی هەڵبەستی هێمنی موکریانی لە سەردەمی کۆماردا (قازی، ١٩٦١، لل. ١٠١-١٠٨).

کێشەی چینایەتی

کوردەواری لە دەیەی ١٩١٠، واتە ئەو ساتەی چەخماخەی گێڕانەوەی مۆدێرنی تێدا لێ دراوە، تا دەگاتە ساڵەکانی دەیەی ١٩٥٠، جڤاتێکی چینەکی و کشتوکاڵی بووە؛ بۆیە ئەگەر ئەوساکە ناکۆکییەکیش هەبووبێ، تەنیا لەنێوان ئاغا و جووتێردا ڕووی داوە.

1. Ruthless

ئەوبەرتر لەو دوو بەرەیە، چینێکی شارنشـین هەبووە کە زیاتر سەرجەنجاڵی پیشەسازی و بازرگانی بوون. جگە لەوانە، چەندین دەسـتەی جیـاوازی تریش هەبوون، کە لێرەدا وەک نموونە دەکرێ ئاماژە بە مەلا و فەقێ و خوێندەواری شـار لە لایەک و ڕەشـاییی گوند و خەڵکی بێکاری بازار بکرێ. لە سەرووی هەرەمی ئەم دەستە جۆراوجۆرانەشدا، دەسـەڵاتێکی کۆنبـاو و بیرۆکراتیک ئامادەیـی هەبووە، کە لە ڕێگـەی گەندەپیاوی بەوەزەند و بێسەنگوڕەنگ و بە یارمەتیی دارۆغە و بەندیخانە و شێوازە جۆراوجۆرەکانی ئازار و ئەشکەنجەوە بەڕێوە چووە. خرابتر لەوانەش، گەلێ یاسای سەدەی نێوەڕاستی لە جڤاتگەدا جێبەجێ کراوە. لێرەشدا دەستداران و ڕاژووران کەڵکیان لەم ڕست و ڕێساگەلە وەرگرتـووە و بە لای قازانج و بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا شـکاندوویاننەوە. کاتێکیش کار کەوتووەتە سەرخستن و سـەرکزکردن، خۆیان یەکەمین سەرپێچیکەرانی ئەم یاسا و ڕێسـایانە بوون. ڕانواندنی ئەم بارودۆخە، هەڵوێستگرتن لەسەر بویەر و ڕووداوەکانی کۆمەڵگە، دەرخسـتنی دەنگوڕەنگی چەوسـاوەکان و هاندانی خەڵک بۆ شـۆڕش و گۆڕانکاری لە ژیانیاندا، بوونەتە تێمی سەرەکیی بەرهەمی نووسەرانی سێ قۆناخی یەکەم کە بڵێسـەی ئاگرەکەی لە سەرەتای شەستەکان دادەمرکێ؛ بۆیە بە دەگمەن دەبینرێ کە نووسـەرێک سـەرلەبەری کتێبەکەی، یا هەرنەبێ کورتەچیرۆکێکی خۆی بۆ ئەم مژارە تەرخان نەکردبێ.

ئەگـەر ئێمە هەوڵ بدەیـن بۆ نواندنی ئەم دووفاقایەتی و شـەڕە چینایەتییەی لەنێو گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا ئامادەیی بووە، بەرەوڕووی سێ خاڵی سەرەکیی خوارەوە دەبینەوە:

- ناکۆکیی نێوان وەرزێر و دەرەبەگ.
- ناکۆکیی نێوان وەرزێر و دەوڵەت.
- ناکۆکیی نێوان وەرزێر و بازرگان.

تایبەتمەندییەکی گشتی و هاوبەش لەنێو هەموو ئەو بەرهەمانەی بەزمی چینچینی و هەڵاوێرییان هێناوەتە بەر باس ئەوەیە کە سەرپاکیان هەڵوێستێکی ڕوون و ئاشکرایان لەم بارەوە گرتووەتە بەر و بە تێکڕایی کەوتوونەتە بەرەی چینی جووتیار و وەرزیارەوە و ڕووی خۆیان لە هێڵی دەرەبەگ و پۆلیس و دەسەڵات وەرگێڕاوە. بە واتایەکی تر، ئەوان لەبەرامبەر چەوسێنەراندا، پشتی چەوساوانیان گرتووە و بۆ ئەم مەبەستەش گۆشەنیگای جیاوازیان ڕاناوە.

یەک لەو نووسەرانە ئەحمەد موختار جافە، کە لە مەسەلەی ویژداندا، پەردە لەسەر وردەکارییەکانی ژیانی وەرزێران و ڕەنجدەرانی خاکەسەر هەڵدەداتەوە و لەوێدا دێتە سەر ئەو باسە کە چۆن و بە چ شێوەیەک گەنجێکی دوورەچارە و هەژارۆکە و بێەستێرە لەگەڵ برینی پەیژەکانی پێگەی کۆمەڵایەتی و گەیشتنی بە پلەوپایەی بەڕێوەبەری شار، ئاخوڕی لێ تێک دەچێ و دەچێتە قاوخی کەسێکی نەباش و ناپەسندەوە.

ڕەوتی چیرۆکەکە بەم جۆرەیە کە «زۆراب»ی لاو دەست بۆ چەندین ئیش و کاری وەکوو شاگردی، دارتاشی، پێڵاودروویی،[1] بەردەستی لە دووکان، پشکێنەری، باجەوانی[2] و سیاسەتکاری دەبا. سەرەتا دەستی زۆراب دەکەوێتە بن باری ئەم و ئەو و مەسینەیان لە دوو هەڵدەگرێ، بەڵام لەگەڵ تێپەڕیتی کات، دەبێتە ئاغا و کوێخای خۆی و گۆڕانی بە سەردا دێ و ئیتر ئەوجارەکانێ خۆی دار دەدا لە ڕوحی خەڵکی.

لەو چیرۆکەدا، نەقڵکەری داستان تابلۆیەک دەخاتە بەرچاوی خوێنەر، کە لەودا لە لایەک، وەرزێری گوند و پیشەکاری شار و لە لایەکی دیکەوە، دەسەڵاتدارانی گەندەڵ و دەرەبەگ و بازرگانی سەربە دەوڵەت خویا دەبن؛ کاتێک تووتنەوان لە دێهاتی دەوروپشتەوە دێن و گەرەکیانە کارانەی ئەو تووتنەی وا وەختی خۆی شکاندوویانەتەوە و بۆ فرۆشتنیان ناردووە، لە تووتنکڕی شاری وەرگرن، جگە لە گەف و گڕژی و

1. Shoemaker
2. Tax Collector

چاودەرپەڕاندنی تووتننووسان چ مز و هەقدەستێکیان وەگیر ناکەوێ. لە چیرۆکەکەدا کە گێڕەرەوە (جاف، ١٩٧٠، ل.٢٤) وەک ژمێریار و ڕاگری حیسابان ئیش دەکا، ئا بەم جۆرە بەسەر وەرزێراندا دەخوڕێ و چاوترسێنیان دەکا:

«لەوە زیاتر قسە مەکەن. وە ئیللا ئەڵێم بە پۆلیس. دەرتان بکات! بڕۆن شکاتم لێ بکەن، ئەوسا چاوتان بە خۆتان ئەکەوێت. ئەوانەی ئێوە شکاتی لە لا ئەکەن، هەموو شەو لە دیوەخانی منا قاوە و چایی ئەخۆنەوە!»

بەپێی ڕوانینی نووسەری چیرۆک، لە عێراق و کوردستانی سەردەمی بیستەکاندا، پارە و بێئەخلاقی و بێویژدانی بەردەبازی بازدانی مرۆڤەکان بەرەو سەرکەوتن بوون. ئەم تێڕوانینە لە چیرۆکەکەدا هێندە بەرهەستە کە تەنانەت خەڵکی ئاساییش دەتوانێ بە سانایی بۆی بچێ و لێی تێ بگا. لەو کارەدا، زۆراب (هەمان، لل.٣٢-٣٣) دوای تاقیکردنەوە و خۆخەریککردن بە چەندین پیشە، خەیاڵی گەیشتن بە پلەی بەرزی بەڕێوەبەرێتی هەڵیدەگرێ و ئەم شتە لای برادەرێکی خۆی ئاوا دێنێتە بەر باس:

- عەزیزم! ئەوەڵەن پێم بڵێ پارەت هەیە یان نا؟

- مەبلەغێکی کافیم هەیە.

- کە وابێ ئیتر هەموو شتێ سەهلە. ئەمما بەعزێ مەسلەک هەیە ئەبێ قەبووڵی بکەیت!

- وەکوو چی؟

- مەزەڕەت بۆ هاوجینسی خۆت، درۆزنی و خیانەت!

بە گوێرەی نووسەر، ڕاوەستان لە پێی ئەم پێشمەرجانە لەپێناو پێشکەوتنی تاکەکەسی و هاوێرکردنی ژیانی شەرافەتمەندانە لە ژیانی دەغەڵکارانە، پرسیارگەلێکن کە دەکەونە خانەی مەسەلەی ویژدانەوە. هەر بەم پێیەشە کە بەرهەمەکەی ئەحمەد موختار، دەتوانێ بەرکارێکی باش بێ بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر نوختەنیگا فەلسەفی و ئایدیۆلۆژییەکانی

نووسەر.

هەر لەم بارەوە، دەشێ بگوترێ کە زۆربەی نووسەرانی جیلی گەلاوێژ وەکوو شاکر فەتتـاح و عەلائەددین سـەججادی و ئیبراهیم ئەحمەد، هەرکەسـە و بە نۆرەی خۆی، خۆی لە مـژاری جووتیاران وەرداوە، کە لەم بارەوە عارف (١٩٧٦،ص.١١٦) ئاوا کورت دەیبڕێتەوە:

«لەنێو بەرهەمە بەرز و بەناوبانگەکانیاندا، ئەوان تەرکیزیان خستووەتە سەر ئەو سەرکوت و مێتۆدانـەی لە لایـەن دەرەبەگ و دەوڵەتـە دواکەوتووەکانەوە جێبەجـێ کراوە، بە چەشـنێک کە ئەم دوو لایەنەی ناوبراو، هەرەوەزیان کـردووە بۆ ئەوەی نیری تیرۆر، چەوسـاندنەوە و کۆیلەتی بخەنە ئەستۆی خەڵک بە گشـتی و وەرزێران و جووتێران بە تایبەتی. سـەرەڕای ئەو ڕاسـتییەی وا ئەوان پەرژاونەتە سـەر بابەتگەلێکی وەکوو چەوسانەوەی ژنان، پرسە جڤاکییەکان و پێشنەکەوتوویی، دیسانەوە کێشەی چینایەتی و پرسی جووتیاران لای وان جێگەی لە سەرەوەی بابەتەکانی دیکەیە، بەڵام هەرچییەک بـێ، ئەم مژارانـە هەرکامیان بە جۆرێ لـە جۆرەکان هەلومەرجـی هەنووکەیی ئەوێ سەردەمێ دەدەنە بەر تیری ڕەخنە و پەتی تاوانی لە مل دەکەن».

جێگە و پێگەی کۆمەڵایەتیی نووسەران و ئاشنایەتییان لەتەک ژین و ژیواری کشتیار و زەویکێڵان،[1] گرینگ بووە بۆ ئەو شێوازەی وا ئەوان بابەتی تێکۆشانی جووتیارانیان پێ هێناوەتە گۆڕێ. ئەم هەڵوێستەشـیان دەربڕینێکی دیارە لە خاوەنداری و پشتەڤانییان لە پاڵە و دروێنەوانی گوند، کەچی کاتێ کار دەگاتە سـەر خسـتنەڕووی ڕێکارەکان، هەر نووسـەرە و بە گوێرەی بیر و باوەڕ و ئایدیۆلۆژیی خۆی ئاراسـتەی جیاواز دەگرێتە بەر. بۆ نموونە، شاکر فەتتاح لە یەکێ لە کورتەچیرۆکەکانیدا کەسێک بە ناوی «مودیربەگ» وەک کاراکتەری سـەرەکی هەڵدەبژێرێ و ئەوجار دەچێتە سەر ئەوەی کە مودیربەگ

1. Peasant

چلۆن لە پلەوپایەی خۆی بۆ چەوساندنەوە و پووڕدانی وەرزێران کەڵک وەردەگرێ و لەپڕێکەوە دەبێتە کوڕێکی تێر و تەیار و دراودار (فەتتاح،۱۹٤۳،لل.٦٤-۷۱).

یەکێکی تر لە سێ نووسەرە سەرەکییەکەی بەرەی گەلاوێژ سەجادییە، کە ئاشنایەتییەکی باشتری لەگەڵ باری ژینی جووتبەندە و جووتێراندا هەیە و بە دەم‌ودووانی وان دێتەدوو و ڕەوشی ژیانیان بە شێوازێکی سروشتی دێنێتەڕوو. ئەو جگە لە باسی شێوازە کۆنباوەکانی دەرەبەگ و دەوڵەتان بۆ چرووساندنەوەی[1] جووتیاران، هەندێ شتی بچووک و لە هەمان کاتدا گرینگی نێو ئەم پێوەندییانە دەبینێ، کە لە لایەن هاوکارەکانیەوە چاویان لێ نوقێنراوە. بۆ وێنە، لە کورتەچیرۆکی «شاییەکەی ڕەشەی خەجەلاو»دا، ئاغای بلەوەز و بێڕەحم دەچێتە نێو پێستی کەسێکی ئاساییەوە. ئەو بۆ سەلماندنی دۆستایەتی و نواندنی خزمایەتیی خوی، ڕەشۆک و ڕەشاییی[2] دێنشین بەسەر دەکاتەوە و دەکەوێتە کۆڕی شایی و لۆغانیان و دەستی دیلان و گەڕی ڕەشبەڵەکیان بەرنادا، بەڵام پاش قەدەرێکی، پەتەی دەکەوێتە سەر ئاوێ و تەمای ڕۆنیشتنی لەسەر کورسیی پارلەمان بۆ خەڵکی دەردەکەوێ. تەمایەک کە هانی دەدا بۆ ئەوەی بەڵێنیی پارچەزەوی و قوتابخانە و ڕێگەوبان بە جووتێران بدا، یان ئەوەی کە بە شان و باڵی خۆیدا هەڵبڵێ و ئاوەدانی و وێرانیی هۆبە و هەوار و شار و بازار بە بوون و نەبوونی خۆی وەک ئەندام پارلەمان گرێ بدا.

لە هەمان کاتدا، سەجادی پەردە لەسەر بیرکورتیی دێهاتی و دەشتەکیان هەڵدەداتەوە. ئەو باس لەوە دەکا کە چلۆن پاڵە و فەلەی گوند بە چەند قسەی خۆش دێنە بەربار و تاو دەکرێن، ڕابردوو لەبیر دەکەن و دەگەنە قەناعەتێک کە تێکڕا هاوار بکەن و بڵێن: «خوا لە ئێمەت نەستێنێ» (سەجادی، ۱۹٦۰، ل. ٤۹). لە ئاخری چیرۆکەکەدا، سەجادی لا دەکاتەوە لە لایەنێکی تری کەسێتیی ئاغا و لەودا پارلەمانتارێک وێنا دەکا

---

1. Exploiting
2. Simple Peasant

کە لەبەر نەزانینی زمانی فەرمی، واتە عارەبی، قڕوقپ و خپ و خەمۆش لێی دادەنیشێ و بەڵێگۆیی بە بڕیارەکانی مەجلیس دەبێتە کار و هونەری ئەو.

ئیبراهیم ئەحمەدیش بە مەبەستی لەبەردداني شووشەی ئابڕوو و ئاکاری خێچ‌وخواری بەڕێوەبەرێتیی گشتی و خوێندنەوەی دەستی دەستبڕی پۆلیس و هێزە چەکدارەکان، کەڵک لە داستانی دزرانی کەرەکەی مەنوچەر وەردەگرێ و لەوێدا نیشان دەدا کە حکوومەتەکان قەت لاگیری خەڵک نەبوون و کاریان بۆ تێهەڵێنانەوەی[1] زیانلێکەوتووان[2] نەکردووە، کەچی لەجیاتی ئەوە و لەسەر بنەمای ئەو باوەڕە کە متمانەبەخۆییی خەڵک بۆیان مەترسیسازە، لەسەر خۆیان زانیوە ئەوەندەی بۆیان بکرێ لە ڕووتاندنەوە و سەرکوتکردنی خەڵکی دەست نەپارێزن و ئەوەندەشی بۆیان بلوێ لە تاریکستانی ئەنگوستەچاوی بەجێماوی و بێئاوەزیدا بیانهێڵنەوە؛ چونکە ئاشکرایە لەگەڵکوو گوێی گەل زرینگایەوە و تۆزی خەو لە چاوی خەڵک سڕایەوە، ترس و خورپە بە دەماری دەسەڵاتیاندا دەگەڕێ.

بابەت و تەوەری کورتەچیرۆکی «کوێرەوەری»ش هەر بەم جۆرەیە، بەڵام لێرەدا ئیبراهیم ئەحمەد ڕۆڵێکی تایبەت دەداتە گەنجێک بە ناوی «سۆفی حەسەن» کە لە هەوڵدایە بۆ تاراندنی خەو لە چاوی بەرەی جووتیاران و دنەدانیان بۆ ڕابوون و ڕاپەڕین. کاراکتەرێ ناوبراو دەگیرێ و ئەشکەنجە دەکرێ. ئەو بە زمانێکی تژی لە ڕق و تووڕەییەوە بەگژ بەگ و ئەفسەر و جاندرمەدا دێتەوە و دیسانەوە تووشی تێهەڵدان دەبێتەوە. لە ئاکامدا، ئەم ئازار و ئەشکەنجانە دەبنە هۆی ئاڵوگۆڕ لە هۆشیاری و بەرزبوونەوەی پلەی بیرکردنەوەی سۆفی حەسەن و خوێنەریش لە دێڕەکانی دواییني داستانەکەدا هەستی پێ دەکا (ئەحمەد، ١٩٥٩، ل. ٧٧).

مژاری جووتیاران لە جیلی دواییشدا دیسانەکێ دەبێتە ناوئاخنی بەرهەمی

---
1. Redress
2. Wronged

نووسەرانێکی لەگوێن جەمال نەبەز،[1] ڕەحیمی قازی، مەعرووف بەرزنجی و حەسەنی قزڵجی.

قزڵجی کورتەچیرۆکەکانی لەسەر پایەی کاراکتەری ژمارەیەک کرێکار و خەڵکی بەربێگار و بەختکەوتوو ڕۆدەنێ. ناوبراو لە دەستپێکی «پێکەنینی گەدا»دا، «حەمەڕەش» ناوێک دەکاتە کاراکتەری سەرەکیی داستانەکە؛ کەسێک کە بە هۆی برسێتی[2] و بێگیرفانی،[3] ماڵومنداڵی بەجێ دێڵێ و ڕووەو شار هەڵدێ و دەست دەداتە داری سواڵێ. قزڵجیش لە ڕێگەی ئەوەوە، دێت و چۆنێتیی ژیانکردن و ژانکێشانی بەشێکی تری نێو کۆمەڵگە پێشانی خوێنەر دەدا (قزڵجی، ١٩٧٢، ل. ١٦).

لەنێو تازەنووسەرانی کورتەچیرۆک و چیرۆکدا، حسێن عارف بەشێ لە کارەکانی تەرخانی ژیانی خەڵکی نەدار و کڵۆڵی شارەکان دەکا. ئەو لە کورتەچیرۆکی «خوویەکی پووچ»دا تەرکیز دەخاتە سەر سواڵکەرێک و شاگرد قاوەچییەک و جیا لەو دووانە، خوێندەوارێکیشیان لەحاند دادەنێ. کابرای خوێندەوار کە پێی لە قاوەخانەکە نابڕێتەوە، گاڵتە بە کابرای پارسەک[4] دەکا و بە فشە لە پرسیاری فەلسەفیی وەردەدا. کەچی لەبەرامبەر وەبەرلێدانکەوتنی شاگرد قاوەچییەکە لە لایەن کابرای ئەفەندییەوە، خۆی بۆ ڕاناگیرێ و هەڵوێستەکەی خۆی وەک خوویەکی پووچ لە قەڵەم دەدا (عارف، ١٩٧١، ل. ٥٩)، یان لە کورتەچیرۆکی «نان و کەوەری خوێناوی»دا، کەسێک بە ناوی «مارفی کۆڵهەڵگر» دەکاتە کاراکتەری سەرەکی و هەنگاو بە هەنگاو ڕۆژانی ڕەنج و کوێرەوەریی ئەو وێنا

---

١. نەبەز لە پێشەکیی «لالۆ کەریم»دا، بەرە لەسەر پرسێکی گرینگ هەڵدەداتەوە، کە ئەوەیش بریتییە لە بێبەریبوونی ئەم بەرهەمەی لە ئایدیۆلۆژیی چینەکی و مارکسییەوە، واتە جەمال نەبەز وەک خۆی دەڵێ کتێبەکەی لەژێر باڵەپەستۆی بیرگەری چەپگەرییەوە نەنووسیوە. جیا لەمانە، ئەو لای وابووە کە کێشەی نێوان چینەکانی ئەوساکە جیا لە پرسی ئابووری، گەلێ جاران وەک ئەم داستانەی، ناکۆکییەکی ئایینی و ویژدانی بووە و کەسێکی وەک لالۆ کەریم سوێندی بەدرۆی بۆ «کاکەڵا ئاغا»ی دەرەبەگ نەخواردووە و زمانی بە هەق گەڕاوە و لەو پێناوەشدا تووشی ئازار و گوندبەدەری بووەتەوە، نەک لەسەر پرسی فیکری و ئایدیۆلۆژیکی چەپ و سۆسیالیستییەوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:
نەبەز، جەمال (١٩٨٦). لالۆ کەریم. چاپی دوویەم. ستۆکهۆڵم: بنکەی چاپەمەنیی ئازاد.

2. Hunger
3. Poverty
4. Beggar

دەکا و نیشان دەدا کە چلۆن ئەو کەسە بۆ کارانەیەکی کەم و لەبۆ دابینکردنی بژێوی ژیانی ماڵومنداڵەکەی، شـان دەداتە بەر بار و کاری قورس و گران، کەچی دواجار دەکەوێتە بەر گولـلـەیەکی وێڵی چەکدارانی حکوومەت؛ پێشـهاتێک کە لە زۆربەی شارەکانی کوردستاندا قەوماوە و بووەتە هۆی گیانلەدەسـتدانی خەڵکی. لێرەش، عارف (هەمان، ل.٦٦) ئـازاری دەروونی دەردئاژنی کابرا دەخاتە قاڵبێکی فەلسـەفییەوە و کافکائاسـا دوایین بەشەکانی کورتەچیرۆکەکە بەم جۆرە دوایی پێ دێنێ:

«... ڕۆژ داخزایە پشـتی کەلەوە... مەلا بانگی ئێوارەی دا... دنیا تاریک داهات و باوکە هەر دیار نەبوو! باوکە لە مەیتخانەی خەستەخانەی سەرەوە. لاشەیەکی بێگیانی خەڵتانی خوێنێکی وشکەوەبوو بوو، کە بە کەمتەرخەمییەوە لەو ناوەدا فڕێ درابوو».

خەباتی نەتەوایەتی

ئەگەرچی تێمای تێکۆشـانی ڕزگاریخوازی گەلی کورد لـە دەقی بەرهەمهاتووی نووسەرانی بەرەی گەلاوێژدا زۆر بە دەگمەن دێتە بەرچاو، بەڵام دەبێ بگوترێ ئەم بابەتە لە دەیەی پەنجاوە تا وەکوو ئێستا باسێکی هەرەگرینگی نێو گێڕانەوەی نوێباوی کوردی بووە و گەشـە و گۆڕانیش لە ستایل و شـێوازی ئاراستەکردنی ئەم مژارە هاوتەریب بووە لەگەڵ ئاڵوگۆڕ و پێشکەوتنی خەباتی گەلی کورد بۆ سەربەستی. بۆ ئەنگاوتنی ئەم ئامانجە دوو شێوازی جیاواز لەئارادا بووە کە دەکرێ بە شێوەی خوارەوە ڕیزبەندی بکرێن:

- گێڕانەوەی ئەو زوڵم و زۆرییەی کە داگیرکەرانی کوردستان لەڕاست خەڵکی کورد بردوویانەتە سەر؛ هەر لە ئینکار و نکۆڵی و ئەستاندنەوەی مافی مرۆڤ و فەرهەنگییەوە بگرە تا دەگاتە وڵامدانەوەی هەر هەوڵ و هاوار و هەڵسووڕانێکی ئازادیخوازانە بە زمانی زیندان و ئەشکەنجە و بۆردومان.
- هەڵبژاردنی خەباتکارێکی سیاسـی وەک کەسـێک کـە عەوداڵی ڕزگاریی گەلەکەیەتی و بۆی لە کەندوکۆدایە.

بەگشتی لەنێو ئەو توێژینەوانەی لەسەر گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی کراون، لێکۆڵینەوەیەکی کەم لەسەر خەباتی ڕزگاریخوازی کورد وەک مژارێکی ئەدەبی کراوە. ئەمەش لە ڕاستیدا دەگەڕێتەوە سەر گرینگیی باسەکە و ئەوەی کە دەزگای سانسۆری دەسەڵاتە ناوەندییەکان نەیانتوانیوە تەنانەت لە قەوارەی توێژینەوەیەکی ئەدەبیشدا لەگەڵ ئەو بابەتە هەڵکەن.

قارەمانی سیاسی لە کارەکانی مستەفا ساڵح کەریم و مارف خەزنەداردا، گەنجانی خوێندەوارن کە ئاگاییەکی ئەوتۆی سیاسییان لە باراندایە. لە یەکێ لە چیرۆکەکانی ساڵح کەریمدا، لاوێک بە ناوی «ئامانج» لە بەغدا خوێنی خۆی بە کچۆڵەیەکی «پڕشەنگ» ناو دەبەخشێ و لەوێ لەگەڵیا ئاشنا دەبێ. دواجار، ئامانج و پڕشەنگ لە کروکاشی ڕامیاریدا دەبنە هاوڕێ و وێکڕا دەست بە بڵاوکردنەوەی بڵاڤۆکی سیاسی و بەڕێکخستنکردنی خوێندکاران دەکەن. ئەم هاوکارییەشیان سێ ساڵی بە سەردا تێپەڕ دەبێ و لەو مەودایەدا، بەشداریی سەرجەم ئەو مەش و خۆپیشاندانانە دەکەن، کە لەودا پۆلیسی ڕژێم بە گازی ڕۆندکرێژ[1] و سەیارەی ئاوپڕژێن[2] و تەقە و دەستڕێژ، بەرپەرچی خەڵکی داوەتەوە. پڕشەنگ لە یەکێ لەو خۆپیشاندانانەدا لەسەر پاسێک دێتەگۆ و خەڵکیش چەپڵەبارانی دەکەن، بەڵام هێندەی پێ ناچێ کە بە گوللەی دوژمن شەهید دەبێ، ئامانجیش بە شانازییەوە دەچێتە ژوور سەری و سۆزی بۆ دەکا (کەریم، ١٩٨٤، ل.٩٦).

لە کورتەچیرۆکەکانی خەزنەداردا، بەردەوام وێنەی ئەفسەری پۆلیس و گەنجی باڵبەستەی کورد لە زیندانی بەغدادا دەبینرێ. ئەو لە کورتەچیرۆکی «بە ئامانج گەیشت»دا دێتە سەر باسی بەسەرهاتی خوێندکارێک بە ناوی «دڵسۆز» کە بە جۆش وخرۆشەوە تەقلی چالاکیی سیاسی دەبێ، بەڵام لە ئاکامدا لە لایەن پۆلیسەوە دەگیرێ و هەناردەی بەندیخانەی بەغدا دەکرێ (خەزنەدار، ١٩٦٩، ل.٨٢)، یان لە چیرۆکی «سەرینەبۆر»دا،

1. Tear Gas
2. Water Cannon

خوێندکارێکی کورد لە سەفەرێکی خۆیدا بەتانی و باڵنجێکی پڕ لە بڵاڤۆک و نامیلکەی سیاسـی لە بەغداوە دێنێتەوە کوردسـتان و ئـەم باڵنجەش دەورێکـی گرینگ لەوێدا دەگێڕێ (هەمان، لل.١٠٧-١١١).

خەبات لە کوردسـتانی عێراقی دەیەی پەنجادا ڕەهەندێکی تەواوسیاسیی هەبووە، کە ئەمـەش زۆرتر بریتی بووە لە ڕێکخسـتنی خوێندکاران و قوتابییـان و ڕووناکبیران و فەرمانبـەران، بڵاوکردنـەوەی ڕاگەیەنـدراو لـە ڕۆژە نەتەوەییەکانـدا، سـەقادان[١] و ڕێکخسـتنی خۆپیشاندان لە دژی دەسەڵاتی پاشـایەتیی گرێدراوی ئینگلیز لە عێراق. لەم سـۆنگەیەوە، پۆلیس چاو دەبڕێتە سەر خوێندکاران و لەگوێن کەسانی ئاژاوەگێڕی بێسـەرەوبەرەخواز[٢] دەیانهێنێتە ئەژمار و ڕاویان دەنێ و ڕەوانەی چاڵەڕەشەکانیان دەکا. شیاوی باسە کە ئەم پاشخان و تایبەتمەندییانە بەو شێوەی کە لە کورتەچیرۆکی پەنجاکاندا وێنا کراون، نموونەی ئاساییِن لە خەباتی ڕزگاریخوازانە.

محەممـەد ئەمین بوزئەرسـەلان لـە چیرۆکی «کومـێ تفتـک»دا جۆرێکی تری چەوسـاندنەوە لە کوردستانی تورکیادا لە بەردەم خوێنەر ڕادەنێ. لەم چیرۆکەدا، «باران» ناوێک بە دەم گۆرانیچڕین و کەیفخۆشـییەوە ڕووەو شـار شەقاوی توند دەکا، کەچی کاتێ پێی دەگاتە وێ، جاندرمە بۆ داسەپاندنی یاسای یاساخبوونی جلوبەرگی کوردی،[٣] دەگەنە سەری و سەری پێ ڕووت و کڵاوە کوردییەکەی بە چەقۆیان ونجڕونجڕ دەکەن (Bozarslan,1979, r.15).

1. Organize
2. Anarchists

٣. ئەو یاسـایە وەک واقیعێکی مێژوویی، لەپێناو سەرخسـتنی پرۆژەی «مۆدێرنیزاسیۆنی فەرماندەرانە» و «ئەستوونی»، لە تورکیـای سـەردەمی ئەتاتورک و ئێرانی سـەردەمی ڕەزا پەهلەویدا جێبەجـێ کراوە، کە دواجـار وەک دژکردەوەیەک لەهەمبەر ئەم سیاسەتەدا، سەرهەڵدانی «مەلاخەلیلی گۆڕەمەری» (١٣٠٧هـ/١٩٢٨ز) لە مەڵبەندی «سەردەشت»، و «مەهاباد» و هەروەها، سەرهەڵدانی «ئیبراهیم ئاغای جەلالی» لە ناوچەی «ماکۆ» هاتووەتە ئاراوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

افخمی، ابراهیم (١٣٦٨). قیام ملاخلیل و رد فرمان رضاخان. سقز: انتشارات محمدی.

داودی، محمـد رضا (١٣٧٣). مهاباد در فاصله دو جنگ بین‌الملل اول و دوم (١٩٣٩-١٩١٨). ب. ش: ناشر-مؤلف. ص. ٣٣.

حەسەنی قزڵجی پاش ئەوەی لە نێوەڕاستی چلەکاندا بۆکانێ جێ دێڵێ و ئاودیوی دیوی گەرمێنێ[1] دەبێ، ئەو دەرفەتەی بۆ دەڕەخسێ تالەسەر دۆخی سیاسی و جڤاکیی ئەم دوو بەشە لە نیشتمانەکەی کەندوکۆژ بکا. ئەو لە «تاج و تەختی کوێخا هۆمەر»دا پلۆتی چیرۆکەکە لە دەوری جەغزی سەرهەڵدانێک دەسووڕێنێتەوە کە لە کلکەی ساڵەکانی دەیەی سـی و لەبەرامبەر پۆلیس و جاندرمەی شۆڤینیست و ملهۆڕی ڕژێمی پەهلەوی و دەسـەڵاتدارانی ئەوێ سەردەمێدا لە ناوچەی سەردەشت ڕووی داوە.[2] لە ئاکامی ئەو ڕەوشەدا، «کوێخا هۆمەری سوێسنی» مل دانانوێنێ و شان هەڵدەتەکێنێ. لە دژی دەوڵەت ڕادەسێ، سەری سەربازی سەرکوتکەر دەهەنجنێ و قۆشەنی دوژمن تێک دەشکێنێ. ئیدی دەوڵەت دەکەوێتە خاک و پایەوە و لەوێ دەکشێتەوە و بەڕێوەبەرێتیکی مەدەنی لەژێر ناوی «دایرەی ئاسایشـی عەشایری» دادەمەزرێنێ. کەچی بە پێچەوانەی وەعد و بەڵێنییەکانیان، دوو ساڵی تێ وەرناسووڕێ کە هەمدیسان جاندرمەی بندەستی سەرهەنگ پزشکیان زاڵەی خەڵکی دێنن و دەیانهارووژێنن. لەگرەولا، جەماوەر کلک بە سەرهەنگ و سـەربازان هەڵدەگرن و بە تۆی جلی ژێرەوەیانەوە لە مەهابادەوە دەیانڕەوێننەوە بەرەو تارانی پێتەختی پاشای (قزڵجی، ١٩٧٢، ل.٥١).

ئەزموونێکی تر کە دەکرێ بە «نێوان کوردی»[3] ناوزەد بکرێ، لە چیرۆکی «شەهیدی زوڵمە و کفنی و شـۆردنی ناوێ»ی قزڵجیدا بەدی دەکرێ؛ چیرۆکێک کە تێیدا ڕەوشی خراپـی ئابووریی ئێرانـی دەیەکانی پەنجا و دۆخی ناهەمواری کـوردان دێتە بەرباس؛ دۆخێـک کە لەودا بەشـێک لەوان بۆ دۆزینـەوەی کار و کاسـبییەکی گونجاو پەڕی

---

١. لە قاموسی گشتیی خەڵکدا، گەرمێن بریتییە لە کوردستانی عێراق [وەرگێڕ].

٢. ئەم سەرهەڵدانە لە ساڵی ١٣١٧ هەتاوی (١٩٣٨-١٩٣٩ز)دا، لە ناوچەی سوێسنایەتیی سەردەشت وەک دژکردەوەیەک لەبەرامبەر یاسـای سەربازگیری زۆرەملی لەسەردەمی ڕەزاخانی پەهلەوی، لەژێر سەرکردایەتی «ئەمەرپاشای قەلەڕەشێ»، ڕێک خراوە و بە سەدان سوار و چەکداری هۆزەکانی ناوچەی موکریان وەک سوێسنی، مڵکاری، بریاجی و گەورک تێیدا بەشدار بوون [وەرگێڕ]، بڕوانە:

حەکیمزادە، فەرەیدون (١٣٨٨). من پاشام و پاشای تارانێ... گۆڤاری مەهاباد، (١٠٥)،٨-١٠.

3. Interkurdish

خۆیان هەڵداوێن و ڕوو لە دیوی گەرمێنێ دەکەن، بەڵام لەو دیوی سنووریش لە لایەن پۆلیسەوە شـوێنپێیان هەڵدەگیرێ، دەستبەسەر دەکرێن و پاش ئەشکەنجەیەکی زۆر و ڕاگیرانیان، ڕادەسـت دەکرێنەوە و ئەوجـار داویان دەکەوێتە داوی پۆلیسـی ئێرانەوە. وەک چۆن «هەباس» لـەو چیرۆکەدا پاش چەندین ڕۆژ ڕێگەبڕین، دەگاتە شـارێکی کوردستانی گەرمێنێ و ڕاستەڕێ دەچێتە مزگەوتێ بۆ ئەوەی پشوویەک بداتەوە، کەچێ لەوێ بەگوێی هەڵدێننەوە کە مەترسـیی دەستبەسەربوونی لەسەرە و دەشێ دەستبەجێ هەڵێ. ناچار بەبێ ویسـتی خۆی دەڕوا و دواجار هەمان ڕۆژ بە مردوویی لە ئاقاری شار دەبینرێتەوە. مجێوری مزگەوتێ تەرمی هەباسی لەسەر تاتەشۆرێ دادەنێ و دەیهەوێ لە جامەمەرگییەوە بیپێچێ، بەڵام کەس بە دەمییەوە ناچێ و کەس دەست بە باڵییەوە ناگرێ. هەرچۆنێک بێ کابرای پێشخزمەت کەلاکی مردووەکە هەڵدەگرێ و هەر بە جلوبەرگی بەرییەوە بە گڵی دەسپێرێ و بەردانی پێدا ڕایەڵ دەکا (هەمان، ل.١٠١) و دەڵێ:

«شەهیدی زوڵمە. کفن و شۆردنی ناوێ».

پێوەنـد بەم مژارە، محەممەد مەولوود (مـەم) و کاووس قەفتان چیرۆکێکی خۆیان لەسەر دۆخی کوردسـتانی تورکیا دادەڕێژن. مەم لە «ئەگەڕێمەوە وڵاتم»دا، شوێنێکی تەریک لە کوردستان وەک گۆڕەپانی چیرۆکە کە هەڵدەبژێرێ. لەو داستانەدا، «گەنجۆ»ی لاو و تازەخـەت لـە کوێرەدێیەکەی خۆیان وەبەر ڕەشـبگیریی سـەربازی دەکەوێ و ڕەوانەی شەڕی سـاڵی ١٩٥١ی کۆریا دەکرێ. لە جەرگەی شەڕێدا ون دەبێ و سەر لە وڵاتی چین دەردێنێ. لەوێ ناوی خۆی بیر دەچێتەوە و زمانی خەڵکی ئەوێندەرێشی بۆ نامۆ دەبێ. ناچار بە دەم و بە دەست و قاچ دەیەوێ جووتیارە چینییەکان تێ بگەیێنێ هەتا ڕێگەی گەڕانەوەی کوردستانێی پێشان بدەن (مەولوود، ١٩٧٠، ل.١١٤).

کاووس قەفتانیـش لـە سـاڵی ١٩٦٠دا کورتەچیرۆکی «بەڵام کوردم» لە مۆسـکۆ دەنووسێ. ئەو لەوێدا «بەرلین» دەکاتە گۆڕەپانی ڕووداو و «شۆڕشی ئاگری»یش (١٩٢٨-

١٩٣٠) دەکاتە ئامیانی گێڕانەوەی چیرۆکەکە. گێڕەرەوەی داستان کە تورکێکی پەنابەری ئاڵمانیایە، بیرەوەرییەکانی خۆی لەو سەردەمە دێنێتە زمان. ناوبراو وێڕای باسی قەڵتوبڕی منداڵانی کورد لە لایەن سوپای تورکەوە، ئاماژە بە دڕندەیی یەکێ لە سەربازەکان دەدا کە چلۆن لەمەڕ کوشتنی زارۆکی کوردان و ڕفاندیان لەسەر لانکێ، فرمێسکی شادیی هەڵوەراندووە (قەفتان، ١٩٧٠، ل.٨١) و گوتوویە:

«... بیانکوژن! تا سبەینێ گەورە نەبن و سەرشاخمان لێ بگرن... لە ناویان بەرن... بە ڕەچەڵەکیانا بچنە خوارێ، تۆویان مەهێڵن...!».

لە ساڵی ١٩٦١، بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد لە عێراق پێ دەخاتە وارێکی نوێ، واتە قۆناخی شەڕی چەکداری و ڕژێمە جۆربەجۆرەکانی ناوەندیش چەندین شێواز بۆ سەرکوتی بزووتنەوەی کورد و وێرانکاریی کوردستان دەگرنەبەر وەکوو ئازار و ئەشکەنجە، ئابلۆقەی ئابووری، کۆکوژی، بۆردومان و خاپوورکردنی شار و گوندەکان، کۆچی زۆرەملێ، گرتنەوەی سەرچاوەی ئاوەکان، بڕینەوەی دارستانان و کیمیابارانکردنی خەڵکی ئاسایی. لێرەدا، کاتێک بمانەوێ وێنەیەکی گشتگیری ئەم دۆخە لەنێو دەقە ئەدەبییەکاندا بێنینە بەرچاو، تەمی تاریکی بەرمان پێ دەگرێ و دەکەوینە نێو هەڵدێری ناهومێدییەوە، بەڵام ڕاستیی ئەم ڕەنگنەدانەوەیە لە کارە ئەدەبییەکاندا نابێ بە واتای بێتوانایی و بێبەهرەیی نووسەرانی ئەوساکە لێک بدرێتەوە؛ چونکە کێشەکە دەگەڕێتەوە سەر گەورەیی و کارەساتباریی ڕووداوەکان و ئاسانەبوونی ڕانواندنیان لەنێو بەرهەمی وێژەییدا. وێڕای ئەوەش، بێتوو کورتەچیرۆکێکیش ئارەزووی جووڵانی بۆ گێڕانەوەی کۆمەڵکوژیی کوردان، لە هیچ کام لە بەشەکانی کوردستاندا بواری بڵاوکردنەوەی بۆ نەڕەخساوە. بەو حاڵەشەوە، ئەم قۆناخە کەموزۆر لە بەرهەمی چیرۆکنووساندا ئامادەییی هەبووە و نووسەرانیش هەرچەشنە هەلێکیان قۆستووەتەوە بۆ گێڕانەوەی ستەمکاریی دوژمن و خەباتی ئازادیخوازانەی گەل و ئاراستەکردنی سیلەی بینین و نوختەنیگاکانی

خۆیان. ئەوان گەلێک جاران بۆ پاراستنی خۆیان لەبەرامبەر دێوی دزێوی دەمبێنکەر، چارناچار دەستەوداوێنی هێماکان بوونەوە. ئەمەش زۆر کەڕەتان بووەتە هۆی ئەوەی کە خوێنەر بە ئاسانی سەرەدەریان لێ دەرنەکا.

ڕۆمانی «ژانی گەل»[1]ی ئیبراهیم ئەحمەد یەکێکە لەو بەرهەمە ویژەییانەی کە بە شێوازێکی بەربڵاو چەندین لایەنی ساڵەکانی دەسپێکی ئەم قۆناخە دەگێڕێتەوە. ئەم ڕۆمانە بە ناخی قۆناخێکی ١١-١٢ ساڵەدا شۆڕ دەبێتەوە، بەڵام بەشە گرینگەکەی جەخت دەکاتە سەر ساڵەکانی نێوان ١٩٦١-١٩٦٣. کاراکتەری سەرەکیی ژانی گەل، کەسێکە بە ناوی «جوامێر» کە لە ماڵەوە وەدەردەکەوێ بۆ ئەوەی مامانێک بێنێ بۆ «کاڵێ»ی خێزانی کە وا لەسەر زانێیە، بەڵام بە ڕێکەوت دەکەوێتە نێو خۆپێشاندانێکەوە و بریندار دەبێ. بە دوای ئەوەدا، دەستبەسەر و لە لایەن دادگای سەربازییەوە بە دە ساڵ بەندکردن سزا دەدرێ. کاتێک پاش دە ساڵان لە بەندیخانە بەردەدرێ، بۆ دیتنەوەی خێزان و «هیوا»ی کوڕی وەباژوور دەکەوێ،[2] کەچی لەگەڵکوو دەبیسێ گوندی «گوڵان»، واتە ئەو دێیەی کاڵێ و هیوا لێی بوون، کەوتووەتە بەر شاڵاوی چەکی دووڕئەنگێو و جوقەواری لێ براوە، ئەژنۆی دەشکێ. لەگەڵ ئەوەشدا، دوند و دهاری ڕۆمانەکە لە دوایین پەڕەکانیدا دەردەکەوێ کە لەوێدا پاش ئەوەی جوامێر چەکی پێشمەرگاتی دەکاتە شانی، نامەیەکی لە لایەنُ «لاوە»ی خوشکەزایەوە پێ دەگا، کە لەوێدا ڕازەکەی بۆ دەدرکێنێ (ئەحمەد، ١٩٧٢، ل.٢٤٨) و دەڵێ:

«هات بە بیرما لە شەوەزەنگی ژیانتا مۆمێ داگیرسێنم تروسکایی بخاتە تاریکستانی زیندانەکەتەوە، هیوایەکت بدەمە دەست بە درێژایی ساڵانی بەندیخانە کاوێژی پێوە بکەیت و خەوی پێوە ببینیت، هیوایەکت بۆ بمێنێ و خۆتی بۆ هەڵگری».

---

١. ڕۆمانی ژانی گەل، بۆ یەکەم جار لە لایەنُ «عەلی شێر»ەوە کراوەتە کوردیی باکوور و لە وڵاتی سوێد بڵاو کراوەتەوە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

Ehmed, Îbrahim (1992). Jana Gel. Wergêr: Elîşêr. Stockholm: Çap û Wêşanxana APEC.

2. Hopes to

ئەوجار پاش چەند دێڕی تر، بۆی دەنووسێ:

«بەڵێ کاکە جوامێر... کاڵێ مرد، بەڵام بەسەر منالەوە، خۆی و کوڕەکەی هەر ئەو ڕۆژە مردن کە تۆی تێدا بریندار کرایت».

ئاشـکرایە کە ئەم بەرهەمەی ئیبراهیم ئەحمەد لەچاو کارەکانی پێشوویدا، لە باری هونەر و زمان و قەوارەوە لە هەڵکشـاندا بووە. جگە لەوە، نووسـەری ڕۆمان لە ڕێگەی کەسایەتییەکی وەکوو جوامێرەوە، ڕۆشنایی خستووەتە سەر بابەتگەلێکی وەکوو شەڕی نێو شارەکان، ژیان لە ڕەوشی ڕیزپەڕ و ئەزموونی بەندیخانە. لە هەمان کاتدا، لە سۆنگەی کاراکتەری ناوبراوەوە هەندێ شت وێنا کراوە وەکوو بارودۆخی گوندەکانی کوردستان لە هەڕەمەی شـەڕ، خەباتی چەکـداری و چۆنێتیی ڕێکخسـتن و بەڕێوەبردنی ناوچە ئازادکراوەکان لە لایەن ڕێبەرانی شۆڕشەوە.

دۆرپێچـی ئابـووری[1] یەکێ لەو مێتۆدانە بـووە کە لە لایەن ڕژێمەوە بە گشـتی لە کوردستان و بە تایبەتی لەو گوندانەی کە ڕۆژانە لە دەست حکوومەتدا بوون و شەوانەش چوونەتـەوە بن باڵی پێشـمەرگەوە، جێبەجێ کـراوە، کەوابوو لـە دۆخێکی ڕیزپەڕی ئەوهادا سـەرەتاییترین پێداویستییەکانی ژیان بە یاسایی لە شارەکانەوە نەچووەتە دەرێ و تەواوی ئەو سـەیارانەش کە بەرەو شـارۆچکە و گوندەکان چـوون، چەندین جار بە موسافیرەکانیشیانەوە پشـکێنراون. ئەم ڕەوشە لە چیرۆکی کوردیشدا ڕەنگی داوەتەوە و بووەتە مژاری سـەرەکیی دوو کورتەچیرۆکی مەم و حسێن عارف، بە جۆرێک کە ئەم دوو نووسـەرە لێنووس و دەفتەریان پڕ دەکەن لە باسـی سـوتمانی گوندان، بۆردومان، خاشەکێشانی ژنان و منداڵان و شێوازەکانی تری تیرۆر و تۆقاندن لە لایەن داگیرکەرانەوە. لەبەرامبەر ئەم دۆخەشدا، بەرگری و تۆڵەسەندنەوە و کرداری پاڵەوانانەی جەنگاوەرانی کورد دێنە بەرباس و دەیکەنە لایەنی پێویست و تەواوکەری هاوکێشەکە.

1. Economic Blockade

لە چیرۆکێکی مەمدا بە ناوی «مۆمەکەی شەماشە دنحە»، مجێوری کڵێسا دوو بەستە مۆمی ڕەنگاوڕەنگ دەکڕێ، بۆ ئەوەی «شیرین»ی دەستگیرانی بیانبا و لەسەر گڵکۆی «سوورەحمان» هەڵیانبکا. لە ڕێگەدا، کابرای لێخوڕ (مەولوود، ١٩٧٠، ل. ٣٥) داوا لە موسافیران دەکا بەر لە ڕێگەبڕینێکی زۆرتر، هەر جۆرە شتومەک و کەلوپەلێکی قەدەغەکراو توورهەڵبدەن:

«ئەوەی قەدەغە و ترسناکە شەکرە، چایە، گەنمە، نانە، دەرمانە، قەڵەمە، کاغەزە، نەوتە، ڕووناکییە... هەر پیاوکوشتن و سووتاندن و ماڵ وێران کردن... قەدەغە نەبێت...

شەماشە دنحە کە ناوی نەوت و ڕووناکیی بیست دڵی کەوتە خورپە و ترس:

-خۆ مۆمیش قەدەغە نییە؟!

شۆفیر لەگەڵ پرسیارەکە ڕاچڵەکی و قیژاندی بەسەر خۆیدا:

-مۆم... مۆم ئەدی هەی هاوار نەمگوت... ڕووناکی قەدەغەیە، مۆم، نەوت، ڕووناکی، چاکە، پیاوەتی، شەرەف، غیرەت، ناموس، بەزەیی، ئینسانییەت، هەموو ئەم شتانە قەدەغەن، لەم ڕێگایەدا هەتا ناو چیا... ئەتانەوێت ماڵم وێران بکەن؟!!»

حسێن عارفیش (١٩٧١، ل.٥) لە کورتەچیرۆکی «ڕووی کردەوە شاخ» دەپەرژێتە سەر هەمان مژار و ئاقار و لە زمان کاراکتەرێکی کارەکەیەوە دەڵێ:

«شەکر... چا... ڕۆن... برنج... گشتی قەدەغەیە!... ئێمەش و خۆشتان تووشی گێچەڵ مەکەن!... یەک بە یەکتان ئەگەڕێم.... سێ خەتی ڕەشی باریکی سەرقۆڵ... کەڵاشینکۆفێکی کوڵی ناوشان، سامی مردنیان ئەخستە دڵەوە».

شیاوی باسە، ئەگەر ئەم دوو بەرهەمە لە دەیەی پەنجای کوردستاندا نووسرابان، ڕەنگبێ داستانەکە بە گیرانی چەند موسافیرێک برابایەوە، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێ، بە هۆی جیاوازیی ڕەوشی شەستەکان، هۆشیاریی سیاسی لەو سەردەمەدا دەگاتە قۆناخێکی

نوێ و خەباتەکەش ڕووخسارێکی تازە بە خۆیەوە دەگرێ؛ سابۆیە ئەگەر کوردێک بەرەنگاری ڕژێم بووبایەوە، تەنیا دەروازەکانی بەندیخانەی بەرەوڕووی خۆی نەدەدی، بەڵکوو ئامێزی ئاوەڵە و پەنادەری شاخیشی لە بەردەم خۆی دەبینی و دەیتوانی لەوێ تێکەڵ بە کاروانی خەبات بۆ ئازادی گەلەکەی بێ. ئەمەش ڕێک هەمان ئەم شتەیە کە قارەمانانی چیرۆکەکانی مەم دەیگرنە بەر و «دنحا» و گەنجەکەی نێو کورتەچیرۆکەکەی عارفیش دوای ئەوەی چیی تر دۆخەکەیان بۆ هەڵناگیرێ، بڕیارێکی هاوشێوە دەدەن و ڕوو دەکەنە چیا.

لە دەستپێکی دەیەی شەستدا، پێشمەرگە دەبێتە هێمای بەجەرگی،[1] مزگێنیدەری شادی[2] و شانازیی نەتەوەیی[3] و ئازادی.[4] هاوکات لەگەڵ ڕەگاژۆتربوونی ئەم چەمک و وێنایە، شەهادەتەکەشی[5] ڕەهەندی ئایینی و ئەفسانەیی بە خۆ دەگرێ و بەگوێرەی ئەم دەرئەنجامەش پێشمەرگە دەبێتە کەسێک کە بە مەرگی خۆی سنوور و تخووبی کۆچی ئاسایی دەبەزێنێ و بەرگی مرۆڤێکی پیرۆز[6] دەکاتە بەر. لەو پێوەندییەدا، کاکەمەم بۆتانی (١٩٧٣، ل. ٤٠) لە «سێبەری سەرەمەرگ»دا، دیمەنی دیالۆگی نێوان دوژمن و پێشمەرگەیەکی زامدار ئاوا دەخاتە ڕوو:

- بۆ دواجار پێت دەڵێین، ئیتر تەقە بەسە... چەکەکەت تووڕهەڵدە و خۆت بە دەستەوە بدە... ژیانت ئەپارێزین!

- چاوەڕوان مەبن. من و ئێوە و دوا فیشەک و باوەشی تاکە ڕاستییەک کە تاکوو ئێستا پێی گەیشتووم.

جگە لەوە، لە کۆتاییی کورتەچیرۆکی «لە ڕۆژژمێری دێیەکی ئەم خوارەدا»،

1. Symbol for Bravery
2. A Messenger of Happiness
3. National Pride
4. Liberation
5. Martyrdom
6. Saint

ئەحمەد محەممەد ئیسماعیل باس لە گڵکۆی پێشمەرگەیەک و دایکی دەکا. داستانەکە بەو جۆرەیە کە پاش ئەوەی پێشمەرگەیەک لە بۆسەی[1] دوژمندا شەهید دەبێ، پوور «ئایشێ»ی دایکیشی دوو ڕۆژ دواتر لە حەژمەتان دڵی دەتۆقێ. بە دوای ئەوەدا نووسەر (١٩٨١،ل.٢٦) دیمەنێک لە نێوەڕاستی لەیلانەدەشتێکدا وێنا دەکا، کە تێیدا گۆڕی پێشمەرگە و دایکی شەهید دەبنە تاکە چێنکە[2] و سەوزەڵانی ئەو چۆڵەوارە:

«دەست بۆ چاوت بکە چەتر، تا چاو بڕ دەکات کەسەکڵ و خۆڵەسوور. هەر گەردەلوولی باریک باریکە و بەرەو ئاسمان بەرز دەبێتەوە، بۆ دوورتر هەڵڕوانە، نە گردێک نە سەوزاییەک نابینیت، لەپڕ ڕوانینەکەت لەنگەر دەگرێ. پاشماوەی کۆمەڵە خانوویەکی گڵین ئاوا نزیکەی بیست سێماڵێک، لە لای ڕۆژهەڵاتی برە ماڵەکەوە بەسەر گردەکەوە قامیشەڵانێک نزیکەی چوار پێنج بنجێک دڕژانگەیان بەسەر دوو گۆڕدا داداوە و سێبەری تەنکیان بۆ کردوون».

ڕەئووف بێگەردیش لە ڕۆچنەیەکی ترەوە پەردە لە ڕووی ئەم باسە هەڵدەماڵێ. ئەو کە هاوکات شەڕ بە هۆکاری مەرگەساتان پێناسە دەکا، پێی وایە جگە لە چەوساوەکان، چەوسێنەرانیش لێی دەرناچن. بەڵام جیاوازییەکە لەوەدایە کە لایەنێک خەباتەکەی ڕەوایە،[3] بەڵام هیی لایەنەکەی تر ناڕەوایە.[4] بۆ وێنە، لە داستانی «ڕێگا و هەوار»دا، لاوێکی کورد بە ناوی «فەرهاد» و عارەبێک بە ناوی «حسێن»، کە لە شەڕی کوردانداا دەستێکی پەڕیوە و یەکی دەستکردی داناوە، لە پاسێکی بەغدا بۆ کوردستاندا هاوسەفەر دەبن. ڕۆژپەڕی ئێوارێ و کاتێ دەگەنە جێ، فەرهاد کابرای عارەب بە میوانی دەباتەوە ماڵێ. لەوێ خانەخوێ بە پێشاندانی لاقی پەڕیو و دەستکردی، حسێن تووشی سەرسووڕمان دەکا (بێگەرد، ١٩٨١، ل.١٠٣) و پێی دەڵێ:

1. Ambush
2. Green Spot
3. Righteous
4. Unjust

- منیش وەک تۆ.... لە شەڕدا وام لێ هات.

- ...!

- منیش زۆرم لا ناخۆشە بەشێکی لەشم بێگیانە و کراوەتە داری دەستکرد. تەنیا ئەوەم دەگەڵ تۆدا جیایە کە من دەزانم بۆ وام لێ هاتووە، لێشی پەشیمان نیم.

پرسی ژنان

باسکردنی بە دانستەی پرسی ژنان لە کۆمەڵگەیەکی داگیرکراو و دواکەوتوودا خۆی لە خۆیدا شتێکی باو نییە و مشتومڕی لە دوویە. لە جیاتی ئەوە، توێژینەوە مرۆیی و ڕامیارییەکان بەر لە هەر پرسێک تەرخانی باسگەلێکی وەکوو نەداری،[1] نەخوێندەواری[2] و لەشبەباری[3] دەکرێن. لەم بەستێنەدایە کە کۆڵنەدان لەبەرامبەر داگیرکەر و هێزی سەربازی و ئابوورییەکەی، یان خەبات لەهەمبەر ڕووخسار و پاشماوەکانی داگیرکاری و دەرەبەگیتی دەبێتە تێکۆشانی سەرەکیی ژنان و پیاوانی وڵات؛ هەر بەم هۆکارەشە کە پرسی ژنان وەک باسێکی تاقانە و شیاوی ئاوڕلێدانەوەی جیدی تا کاتی دامەزراندن و دابینکردنی پێداویستییەکانی دەوڵەت، بێدەنگەی لێ ڕادەکێشرێ و لە دواجاردا، باسەکان دێن و بە دەوری ئەوەدا دەسووڕێنەوە کە ئایا دەشێ ژنان لە کۆمەڵگەی تازەدا مافی یەکسانیان هەبێ و ڕێگەی بەشدارییان لە هەموو ڕەهەندەکانی ژیاندا بدرێتێ؟ یا ئەوەی کە ئاخۆ مافی ژنان دەبێ لە یاسای بنەڕەتی وڵاتدا بگونجێترێ، یان نا؟

بەگوێرەی ئەوەی وا لە سەرەوە گوترا، نابێ ئەمە بەوە لێک بدرێتەوە کە لە قۆناخی پێش ڕزگاریدا، مەسەلەی ژنان لە لایەن پارتە سیاسییەکانەوە سەرپۆشی لەسەر نراوە و پووشبەسەر کراوە، بەڵکوو دەبێ ئەو ڕاستییە بزانرێ کە سەرەڕای قۆرغبوونی ڕابەرایەتیی

1. Poverty
2. Illiteracy
3. Disease

پارتەکان لە لایەن پیاوان و مژوولبوونی حیزبەکان بە پرسێکی گەورەتر، واتە خەباتی نەتەوەیی، دیسانەوە لەمەڕ کێشەی ژنان هەڵوێست گیراوە و زانیاری و هۆشیاری بڵاو کراوەتەوە.

ئەگەرچی لە وڵاتێکی جیهانی سێیەمی، کۆلۆنیکراو و ستەمچێشتووی چەشنی کوردەواری، پرسی ژنان تاقولۆقە توانیویتی ڕەهەندێکی دادپەروەرانە بە خۆیەوە بگرێ. بەو حاڵەشەوە، پارت و ڕێکخراوە ڕامیارییەکان هەرکام بە جۆرێ لە جۆرەکان سەریان لێ هەڵێناوەتەوە و پێنووسبەدەست و پڕبیری کوردیش نەک تەنیا پاشقولیان نەداوە، بەڵکوو کەموزۆر گۆشەیەکی چاویان داوەتێ. بەدەر لەوانەش، ئافرەتی کورد لەچاو دەستەخوشکەکانی خۆی لەنێو نەتەوەکانی تری وەک عارەب، فارس و تورکدا، پلەوپێگەیەکی بەهێز و ئازادییەکی زۆرتری بووە و ئەم ڕاستییەش لە لایەن زۆربەی ئەو گەڕیدە و ڕۆژهەڵاتناسانەوە کە پێیان لە خاکی کوردستان ناوە ئۆباڵی بۆ کێشراوە.[١]

هەر لەم بارەوە دەبێ بڵێین کە لە سەرەتاکانی دەیەی چل و هاوتەریب لەگەڵ گۆڕانکارییە جڤاتییەکان، پرسی ژنان باوخۆش بووە و هاتووەتە گۆڕێ. لەگرەودوا، لە لایەن چیرۆکنووسانی کوردەوە ورووژێنراوە و لە دەلاقەی جوارجۆرەوە سەری لەبەر نراوە و چەندین وێنا و واتاشی لێ بار کراوە، کە ئەوانیش بریتین لە:

- ژن وەک قوربانیی چەوسانەوە.
- ژن وەک هاوژین و دڵەستێن.
- ژن وەک شەڕڤانی ئازادی.

هەندێ ڕۆڵی تریش لەنێو گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا بە ژنان دراوە، بەڵام لە هیچ کامیاندا وەک چینێکی خاوەن دۆزی تایبەت نیشان نەدراون. نموونەی ئەوە دەکرێ

١. بۆ باس لەسەر ئەم مژارە و ئاگاداربوون لە بۆچوونی هەندێ لە ڕۆژهەڵاتناسە بەناوبانگەکان لەمەڕ ڕەوشی ژن لە کوردەواریدا و بەراوردی لەگەڵ گەلانی تر [وەرگێڕ]، بڕوانە:
خەلیقی، حسێن (١٩٩٢). کۆمەڵناسیی کوردەواری. بەرگی ٢. بەغدا: الحوادث. لل. ١٢٠-١٣٣.

لە باسی کێشـەی نەریتیی نەحاوانەوەی بووک و خەسوودا ببینرێ کە بووەتە نێوئاخنی هەندێ لە حیکایەتە فۆلکلۆریکەکانیش.

عەلائەددین سـەججادی لە کورتەچیرۆکـی «لەپێناوی ئافرەتا»، دەپەرژێتە سـەر وێناکردنی چۆنێتیی ژیان و ڕێوشوێنی خێڵەساتان و لەو بوارەوە دابونەریتی پێوەندیدار بە پەرگاڵی هۆز و عەشیرەت وەک بەربەستێک لەبەرامبەر ئازادیی ئافرەتاندا دێنێتە بەر باس. «گوڵئەندام» لەوێدا دەبێتە قوربانیی بەرچاوتەنگیی باوکی و لەم سۆنگەشەوەیە کە هەر حەوت برا و باوک و خۆشەویستەکەی، واتە «سەمسام» لەدەست دەدا. سەججادی لێرەدا وەک شـارەزایێکی باشـی کۆمەڵگەی کوردی دەردەکـەوێ و چەندین نەریتی عەشیرەتی لەمەڕ ژنان دەخاتە ڕوو، کە ئەمانیش بریتین لە:

- زەماوەندی زۆرەملێ و پێشەمیی[1] کوڕەمام بۆ داواکردنی کچەمامی.[2]
- مارەیی و شیربایی زۆر، کە لە توانای کابرای داواکار بەدەر بووە.
- دیـاردەی ڕەدووکەوتن، کـە لەوێدا پاش حەولودەولێکی زۆر بۆ هێنانەسـەر ڕەدای مامی، سەمسام ناچار دەبێ گوڵئەندامی ئامۆزای هەڵگرێ.
- تۆڵەسـەندنەوە بۆ گەڕاندنەوەی شـەرەفی لەدەسـتچوو و شـکاندنی شەقڵی بێئابڕوویـی لەسـەر تەوێڵـی بنەماڵـە، لـە ڕێگەی کوشـتنی گوڵئەنـدام و خۆشەویستەکەی.
- بەینەتداریی کچ و سووربوونی لەسەر شەرتوشۆنی دڵداری.

ئەگەرچـی سـەججادی بە هێنانەتێـوی ئەم هەمـووە نەریتانە پـێ دەنێتە خانەی زێدەخوازییەوە، بەڵام هێندە وەسـتایانە دێتە دەسـت، کە داستانەکە پرژی تێ ناکەوێ.

1. Priority

۲. لەنێو فۆلکلۆری کوردیدا ئەم شتە وەک یاسایەکی ڕەها و نەگۆڕ سەیری کراوە. لە یەکێ لە پەندەکاندا دەگوترێ: «ئێژن ئامۆزا و ئامۆزا لەیەک/ مارەبڕاوان لە ئاسمانی یەک» [وەرگێڕ]. بڕوانە:
دەباغی، مەلا غەفوور (۱۳۹٤). پەندی پێشـینان: ئامادەکردن: کەژاڵ دەباغی. سـەقز: فەرهەنگسـەرای هونەر و ئەندیشە. ل.۲۱۹.

جگە لەوە، نووسەر وێڕای وێناکردنی دیمەن و سروشتی ناوچەکە، دەچێتە سەر باسی ئەسپسواری و هەندێ بابەتی تر بە چەشنێک کە سەروبنی بەرهەمەکەی وەک فیلمێکی سینەمایی دێتە بەر پەردەی مێشکی خوێنەر. دواجار، سەججادی (١٩٦٠، ل.٣٢) لە زمان تاقە شایەدێکەوە، دەرئەنجامە تراژیدیک و خوێناوییەکەی داستانەکە ئاوا دەگێڕێتەوە:

«... من تا ئێستا خۆمم بۆ سەمسام دانابوو، بەڵام باوکم بۆ پارە ئەم کەتنەی گێڕا. ئیتر لە ئێستە بەدواوە خۆمم بۆ گڵ دانا. شیرەکەی باوکی -ئەو شیرەی کە سەمسامی پێ کوژرا- هەڵیگرت، تا وتم کچێ چی ئەکەی؟ لەسەر لەشەکەی سەمساما هێنای بە ملی خۆیا و بەسەر لەشەکەدا لار بووەوە و بۆ هەتاهەتایی باوەشیان کرد بە یەکا».

بەگشتی، وێنای ژن وەک مرۆڤێکی ژێرچەپۆکە و چەوساوە، جا ئەم ستەمەی دەرهەقی کراوە چ لە لایەن ڕەگەزی بەرامبەری بووبێ، یان لە سۆنگەی دابونەریتی کۆمەڵگەوە هاتبێتە ئاراوە، لە بەرهەمی نووسەراندا ورووژاوە و لە زۆربەی حاڵەتەکانیشدا بەگوێرەی زەوینە و قەوارەی جڤاکی، سیاسی و ئابووری و هەروەها بە سەرنجدانە سەر ئاستی تەشەنەی بەرەودواخزیوی و پاشکەوتوویی لە کۆمەڵگەدا، وەڕووخراوە.

بەشوودانی زۆرەکی کاکڵی زۆربەی بەرهەمەکانی پێوەندیدار بە پرسی ژنان لە دەیەکانی چل و پەنجادا بووە، کە تێیدا دراو[1] دەورێکی باڵای بینیوە. باوترینی ئەوان حاڵەتێک بووە کە لەودا کچ سەرەڕای ئەوەی کە دڵی لەسەر کوڕێکی تر بووە، لە لایەن باوکییەوە لە دەستی پیاوێکی دی نراوە. جاری وا بووە ئەم پیاوە لە کەوڵی کەسێکی زەنگینی بەداروماڵدا[2] دەرکەوتووە، یان ئاغا و ئیختیارێک[3] بووە. تەنانەت هەڵکەوتووە کوڕێکی جوان و جحێڵیش ڕۆڵی ئەم پیاوە نەخوازراوە بگێڕێ. جگە لەو شێوازە زەماوەندە نابەدڵییە، چەشنێکی تر لە بەشوودانی ناچارەکیی کچ هەیە کە وەک ساتوسەودا

1. Money
2. Rich
3. Older Man

دێتە بەرچاوان و ئەویش ژن‌بەژنەیە، کە لەودا هەرکەسە و خوشکی خۆی، یا کچێکی خزمی نزیکی دەدا بە ئەوی تر. پێشهاتووە کە لایەنێکی ئەم کارە وێکیان هەڵنەکردووە و بوونەتە هۆی لێکترازانی تانوپۆی ژیانی لایەنەکەی تریش. جگە لە باسی بتپشک و بەژندان و بەژنچوون، فرەژنی مژارێکی تری نێو کورتەچیرۆک و چیرۆکی کوردی بووە.

خاڵێک کە دەبێ لێرەدا لە بەرچاو بگیرێ ئەوەیە کە ئەم چیرۆکانە لە هەلومەرجی دەسەڵاتی دەرەبەگیتیدا نووسراون و پرسی ژنانیش لە هەمان قەبارەی ئاماژەپێکراودا هاتووەتە بەر باس. بەڵام لە ئاکامی ئەو گۆڕانە کۆمەڵایەتییەی لە حەفتاکان و هەشتاکاندا هاتووەتە ئاراوە وەکوو داکۆکی لە ژنان لە یاسای فەرمیدا، دانپێدانان بە مافەکانیان و ڕووەوهەڵکشانی ژمارە ئافرەتی خوێندەوار و هتد، پرسی ژنان و مامەڵەکردن لەگەڵ ئەم چەمکە ئاڵوگۆڕی بە سەردا هاتووە.

ئیبراهیم ئەحمەد وەک نووسەرێکی دەیەی چل، کاتێ داستانی «خازێ» دەگێڕێتەوە، لە چوارچێوەی باسکراودا ئەم مژارە بەسەر دەکاتەوە. لەو چیرۆکەدا، باوکێک کچەکەی بە کۆنەساڵێکی دراودار دەفرۆشێ و هەر لە یەکەم ڕۆژی مارەبڕینەوە نەهامەتی بەرۆکی کچەکە دەگرێ. خازێ خۆی لە ماڵی پیرەمێردەکەی دەرباز دەکا و دەچێتە بەر داڵدەی ماڵە [بایز] ئاغای، کەچی لەوێ دەبێتە دیاریی دەستی ئاغا بۆ پیاوێکی تر و پێشکەشی «ن. بەگ» دەکرێ. دواجار کە بەگ خازێ بەڕەڵڵا دەکا، براکانی سوێندی لێ دەخۆن و بە ڕەوەزەبەردانیدا دەدەن و دەیدەنە بەر خەنجەران (ئەحمەد، ١٩٥٩، لل. ٤٧-٥٦)، کە ئەم نیشانەگەلە گشتیان دەرخەری دەرئەنجامێکی لۆژیکین لەمەڕ پرسێکی بنەمەکی و بنەڕەتی.

جیا لەوانە، محەممەد ئەمین بوزئەرسەلان سێ لە کورتەچیرۆکەکانی خۆی بۆ باسی ژنان و جێگەوپێگەی ئەوان لە کوردستانی تورکیا تەرخان کردووە، کە لەو بەرهەمانەدا ژنان بریتین لە ئافرەتی کارەکەر و زەحمەتکێشی گوند، واتە کەسانێک کە بێجگە لە بەجێگەیاندنی ئەرکی دایکێتی و بەخێوکردنی زارۆکان، لە مووچە و مەزرادا ڕۆڵی

هاوکار و یاریدەدەری پیاوەکانیشیان دەگێڕن. ئەو لە کورتەچیرۆکی «زاڤایێ دەهسالی»دا، هاوشێوەی نووسەرانی کوردستانی عێراق پرسی ژنان دێنێتە بەر باس، کە لەوێدا پیاوێکی دەوڵەمەند، شەنگەکچی ئاوایی کە دڵی لەلای کەسێکی تر جێماوە، بۆ کوڕە دە ساڵانەکەی دەخوازێ و بە زەبری پووڵ و پارە و چەکمەڕەقیی باوکی بووکێ و ئیزنی مەلای مێزەریەسەر، کچەکە بە نابەدڵی دەخرێتە باخەڵی کوڕەی باوک زەنگینەوە. بەڵام سەرئەنجام، تازەبووک ماڵ و مێردی نەخوازراوی جێ دەهێڵێ و بۆ هەتیوحەیرانێی دەکا حەشایە (Bozarslan,1979, r.53).

ئەگەرچی وێنەی ژنی غەدرلێکراو لەنێو گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا مژارێکی برەودار بووە، بەڵام پێچەوانەکەشی هەبووە کە ژن وەک بوونەوەرێکی دڵڕەقی زۆردار و غەدار پێناسەکراوە. لەو بوارەدا، شاکر فەتتاح بناغەی یەکێ لە چیرۆکەکانی خۆی لەسەر پێوەندیی نێوان بووکێکی دەهۆباز و دڵبەرد لە لایەک و خەسوویەکی گردەنشینی کەنەفت لە لایەکی ترەوە دادەڕێژێ (فەتتاح، ١٩٤٤، لـل. ١٨-٢١). جەمال بابانیش لە کورتەچیرۆکی «ببووم بە دڕکی مەم و زین»دا دڕندەیی باوەژنێک لەڕاست زڕکچەکەی[1] ڕادەنوێنێ (بابان،١٩٦٩،ل.١٨). دەبێ ئەوەش بڵێین کە لە هەردوو چیرۆکەکەدا لەحاند ژنی زۆرزان و ڕووهەڵماڵراو، گێلەپیاوێکی حۆل و حەپۆل[2] دانراوە، کە بێ یەکودوو چاوبەستە دەکرێ و دەکەوێتە داوی چاووڕاو و فێڵ و فەرەجانەوە.

جیا لەو نموونانە، محەممەد فەریق حەسەن لە کورتەچیرۆکی «خاچ»دا، بە جۆشدانی مژاری ئایین و پرسی ژن، دەست دەکا بە گێڕانەوەی داستانێک کە لەودا گوڵی ئەوینی کەنیشکێکی خاچپەرەست بە دڵی کوڕێکی موسڵمانەوە دەلکێ، بەڵام ئایین لێیان دەبێتە لەمپەر و بەر بە بەخت و خۆشەویستییان دەگرێ. لە دوایین دێڕەکاندا نووسەر (١٩٧٨،ل.٣٩) لە زمانی سیروانەوە دێتەدوو و هەڵوێستی خۆی لەم بارەوە بە

1. Stepdaughter
2. Foolish Men

ڕوونی دەردەبڕێ:

«دەبێ ئەم ئێوارەیە چاوم پێی بکەوێ و تێی بگەیێنم... مرۆڤ خۆی سنوورەکان دەکێشێ. دەبێ هەر خۆیشی بیانڕووخێنێ».

وێنەیەکی تری ژن لە گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا ئەوەیە کە وەکوو تێکۆشەرێک شانبەشانی پیاوان هەڵدەسووڕێ و لەپێناو ئازادیدا دەجەنگێ. ڕۆڵی ئەم جۆرە ژنانە لە زۆربەی بەرهەمەکانی مستەفا ساڵح کەریمدا دەبینرێ. وەکی لە پێشوودا باسی لێوە کرا، ئەو لە یەکێ لە کارەکانی ١٩٥٨ی خۆیدا، باس لە کچێک بە ناوی پرشەنگ دەکا کە لە ڕێکخراوەی قوتابیانـدا چالاکی دەنوێنێ، نامیلکە و ڕاگەیاندراوەکان بڵاو دەکاتەوە. سەرەنجام، دوای بەشداری لە خۆپێشاندانێکی سیاسیدا، بە تەقەی سەربازانی حکوومەت دەپێکرێ (کەریم، ١٩٥٨، ل.٩٧). هەمان نووسەر لە یەکێکی تر لە کارەکانیدا بە ناوی «ئەزووی خەم لە گۆرانییە دڵدارییەکاندا» (١٩٧٦)، دێتە سەر باسی چیرۆکی ژن و پیاوێکی کورد کە لە شاری قاهیرە نیگای خۆشەویستییان تێک هەڵدەنگوێ و سەودای عەشق و ئەوین دەکەوێتە سەریان. دێت و ڕادەبرێ، «نێرگیز» لە لایەن دوو پیاوەوە سواری سەیارەیەکی ڕەشی ناوەندە ئەمنییەکانی عێراق دەکرێ و هەمان ڕۆژ، کەلاکەکەی لەحاند دەرگای ماڵەکەی هەڵدەپەسێردرێ (کەریم، ١٩٨٤، لل.٦١-٧٢). جیا لەوانەش، مستەفا ساڵح کەریم لە «ڕەشپۆشێکی جیهانی چوارەم»دا چارەنووسی ژنێکی نێو جەرگەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی بە جوانی لەبەر خوێنەر ڕادەنێ. داستانەکە بەو جۆرە دەبێ، کە «شوان» و «سیروان» وەک ئەندامی ڕێکخستنی نهێنی، بەردەوام لە دیدار و هاتوچووی یەکدا دەبن و وای لێ دێ کە موویان لەبەینەوە ناچێ و بەبێ یەکتری ئاوێ ناخۆنەوە. لەو نێوەشدا، شوان گیرۆدەی «نیان»ی خوشکی سیروان دەبێ و دەیخوازێ. دوای قەدرێکی، ئەم شتانەی وا شوان و سیروان لێی دەترسان و نیانیان پێ وە دڵەڕاوکێ دەخست، ڕوو دەدا. جووتەی هاوڕێیان دەستبەسەر دەکرێن و دەخرێنە بەر

پەتی سێدارە و مەیتەکانیشیان ڕادەستی نیان ناکرێتەوە. لەگرەولا، نیان دەبێتە ئەو بێوەژنە لاوە ڕەشپۆشەی، کە بیرەوەریی مێرد و براکەی بۆ هەتاهەتایە لەنێو دڵیدا شەپۆلان دەدا و لە کوورەی ئاگری یادی پڕپەرەنگیاندا دەتوێتەوە (هەمان، ١٩٨٤). ئاشکرایە کە ژن لەو چیرۆکەدا، ڕاستەوخۆ لە تێکۆشانی سیاسیدا دەور ناگێڕێ، بەڵام بە ئاوری کەسوکارییەوە دەسووتێ و ئازاری بێبڕانەوە ڕێگەی تەوێڵی دەدۆزێتەوە و تراژیدی و کارەساتیش پڕ بە بازنەی ژیانی پەنگ دەخواتەوە.

ئەحلام مەنسوور (١٩٥١-٢٠١٣)نووسەرێکی ژنە کە لە دەیەی حەفتا بەولاوە دەستی بـە بەرهەمهێنانی چیـرۆک و ڕۆمان کردووە. ڕەنگە لێرەدا مـرۆڤ بەوە هەڵخەڵەتێ کە نووسەرانی ژن لە سۆنگەی ژنێتیی خۆیانەوە، باشتر توانیبێتیان کێشە و تێکۆشانی ئافرەتان لەنێو بەرهەمەکانیاندا بخونجێنن، بەڵام کارەکانی ئەحلام مەنسـوور ئەو گریمانەیە ڕەد دەکەنەوە و ئەو پرسـە بە قۆناخەکانەوە دەبستنەوە. بۆ نموونە، لە چیرۆکەکانی ئەحلامدا پرسی ژنان وەک هەموو بەرهەمەکانی دیکەی ئەو دەورەیە بە دانسقە نەهاتووەتە بەر باس. ئەحلام لە چیرۆکی «فەقێ عەباس و دیمەنێکی لەیادنەچوو»دا، دەچێتە سەر دڵدارییەکی گەرموگوڕ کە لە پاش زەماوەندێکی داسـەپاودا لەنێو ژن و مێردێکدا دێتە ئاراوە. لێرەدا ئەگەرچی ئەحلام مەسـەلەی بە زۆر بەشـوودانی ژن دەکاتە ناوەڕۆکی کارەکەی، بەڵام دیسانەوە هەر لە قاڵبی پەنجاکان و شەستەکاندا دەمێنێتەوە (مەنسوور، ١٩٨١، لل.٣-٢٢).

هـەر لەبابەت پرسـی ژنانەوە، دەبێ بگوتـرێ کە لە گێڕانـەوەی مۆدێرنی کوردیدا «لەشـفرۆش» تاقوواز هاتووەتە بەر باس و لە لایەن زۆربەی نووسەرانەوە بەردی لەسەر دانراوە. ئەمەش لە سۆنگەی ئەوەوە دێ کە لەشفرۆشی لەنێو کورداندا دیاردەیەکی ناباو و نائاسایی بووە.

بۆ باسی ژنانی دڵپارسـەک و داوێنپیس وحەکەداریش، دەبێ بگوترێ کە لە چەند چیرۆکدا ئاماژەیان پێ کراوە. بۆ وێنە، «ڕەئووف حەسەن» لە بەرهەمێکی خۆیدا بە ناوی «ببـوورە ماڵی جەنابتان نییە»، دیاردەیەکی وەها دەخاتە بەرچاوی خوێنەر. ئەو لەوێدا بە

کەڵکوەرگرتن لە ئایدیای داشبەداشــی و بەرابەری، پاساو بۆ کردەوەی ژنەکە دێنێتەوە و دەیکاتــە بنەمایەک بۆ باســەکەی. چیرۆکەکە بەو جۆرە دەبێ کــە لەگەڵکوو کابرای خانەبێزار بۆ ژنبازی و گەشــتوگوزار دەچێتە ســەفەران، ژنەکەشی پاک لە پاک دەرگای ماڵێی دەخاتە ســەر پشــت بۆ هەتیومەتیو و کەڵەگایان. ڕەئووف حەســەن لە درێژەی چیرۆکەکەدا باس لە ماکی کێشــەکە دەکا و هۆکارەکەشــی دەگەڕێنێتەوە ســەر یەکەم ڕۆژی زەماوەنــد و ژاکانی چرۆی ئەوین و متمانە لەنێو دڵیاندا. ئەم ڕاســتییەش کاتێ لە چیرۆکەکەدا دەدرکێنرێ کە «نازدار» بەر لەوەی خوێنی هەڵچێ و تەلیفون لەسەر مێردی دوورەشار و تەرکەماڵی دانێتەوە (حەسەن، ١٩٧٩، ل٣٩)، ئاوا دێتە دووانێ:

«مێردە خۆشەویستەکەم! ئا. ئەیچۆن! بێتاقەتی ئەمشەو و شەوانی ڕابردووشم. هەر من نا. بێگومانم تۆیش. تۆیش لە من نەخۆشتر و بێتاقەتتریت. ناساغییەکەی هەردووکمان پەتایــەک بــوو. لە یێکەم ڕۆژی بە یێک گەیشــتنمانەوە تەشــەنەی کرد. جەســتەی هەردووکمانی بە تەواوەتی تەنیوە. هەر یێکەشمان دەبێت چارەسەری خۆی لە لایێکی تر بکات».

ژنان لــە قۆناخەکانی دوویەم و ســێیەمدا گەلێــک جاران دەبنە بابەتی نووســینی نووســەران، کەچی ئەم بەرکارە لە قۆناخەکانی دواییدا بەرتەسک دەبێتەوە، کە ئەمەش زادەی ئەم دوو هۆکارەی خوارەوەیە:

- گۆڕانی سیاسی و جڤاکی پێگە و بایەخێکی نوێ دەبەخشێتە ژنان و بەرەوڕووی کۆمەڵێک گیروگرفتی تازەشیان دەکاتەوە.
- ململانــێ و کێشمەکێشــی بــەردەوام و هەمەلایەنــەی نێوان گەلــی کورد و داگیرکــەران، پرســی ژنان دەخاتە نێو ئــەو بازنەیەوە و هەر لــەو چوارچێوە و بەستێنەشدا مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ.

دواکەوتوویی

نووسەرانی کورد لەگەڵ ئەوەی تیشکیان خستووەتە سەر ڕەهەندە جۆربەجۆرەکانی دواکەوتوویی و تیری توانج و تانەی خۆیان تێ گرتووە، تێکۆشاون هەتا هەتوانێکیان بکەن و بیانرەوێننەوە. ئەم ڕەهەندانەش لە دوو ئاستی سەرەکیی خوارەوەدا بوون:

- **تاک:** لەو ئاستەدا دیاردەی وەکوو قومار، دزی، خووگرتن بە مەی و مەیگووساری، مرخخۆشکەری و چاوچنۆکی و فێڵ و گزی و هتد هاتووەتە بەر باس.
- **جڤاک:** لەو ئاستەدا مزاری وەکوو داردەستکردنی ئایین بۆ تەفرەدانی خەڵک و گیرۆدەیی بە پێوارە ئەوپەڕسروشتییەکان[1] بەسەر کراوەتەوە.

ئەو نووسەرانەی بابەتەکانیان لە ئاستی تاکدا هێناوەتە بەر باس، سەرەتا ڕووداوێکی تایبەتییان وەک دەستپێکی کارەکە هەڵبژاردووە و ئینجا تخونی خوویەکی دزێوی وەک قومار، دزی و هتد بوونەتەوە بۆ ئەوەی ئامۆژگاری خەڵکی بکەن و ئاوی گوێچکەیان بدەنەوە. بۆ نموونە، کاووس قەفتان، ژیانی زەنگینێکی زوفت و زێدەخواز دێنێتە بەر باس کە خاوەنێتیی نیوەی دووکان و خانوبەرەی شارەکەی بە دەستەوەیە، کەچی لەسەر ئەو حاڵەشەوە ژن و منداڵەکانی لە ترسانی ناوێرن چایەک لەپێش میوانان دانێن، تەنانەت بۆ کەسانی پرسەکەریش کە بۆ سەرساخی و سەرەخۆشی دێنە سەردانیان. سەرئەنجام کابرای نانکوێر و پاروبڕێر داری دنیایەی لێ دەبێتە بە کۆی زوخاڵ و زووخاوێ هەڵدێنێ و لە داخان دەمرێ (قەفتان،١٩٦٩،ل.٦٥). جەمال بابانیش بە قێز و بێزەوە دیاردەی قومارکردن دێنێتە بەرڕوانین و تیغی تیژی ڕەخنەی پێدا دێنێ. ئەو لە یەکێ لە کارەکانیدا باسی گەنجێک دەکا کە دارونەداری خۆی و میراتی پێپراوی باوکی، لەسەر قومار دادەنێ و تەنانەت ژنە جوان و جەحێڵەکەشی لەو پێناوەدا دەدۆڕێنێ (بابان، ١٩٦٩،

1. Supernatural Beings

ل.٤٤)، یان ئەوەی کە حسێن عارف لە چیرۆکی «ڕایسز لە خوێنیانا ئەژی» قومارێکی مۆدێرنتر دێنێتە بەر باس و جەستەی کارەکەی بە ناو و زاراوەگەلی شەڕناخێوی[1] و گرێوەغاریّ دەئاخنێتەوە، بەڵام مەبەستی سەرەکیی ئەو وەک باقی نووسەرانی تر ئەوەیە کە لە کۆتاییدا ئامۆژگارییەکانی خۆی هەڵڕێژێ. لێرەدایە کە عارف (۱۹۷۱، ل.٤٤) لە زمانی کارەکتەرەکەیەوە دەڵێ:

«ئەوەی ئەیەوێ سەر بکا بە ڕایسزا، ئەبێ پێشەکی بڕیاری فرۆشتنی ژنەکەی خۆی دابێ...».

حەسەنی قزڵجی و محەممەد ئەمین بوزئەرسەلان لە هەمووان زێدەتر ئاگاداری ڕۆڵی مەزهەب بۆ لەخشتەبردنی خەڵک بوون و لەوەش تێگەیشتوون کە باوەڕ بە هەبوویەکی شاراوە و دەرهەست و هەستنەکراو کە ئاوەزی مرۆ نایگاتێ، کارتێکەری لەسەر مەردم دادەنێ. «نووشتەکەی ئامینەخان» و «خەملّی پەمۆ»ی قزڵجی دوو چیرۆکن کە تێیاندا مەزهەب وەک هێزێکی دژەگەلی و بەتڵێنەری دێمۆکراسیەت ڕادەنوێنرێ. لە چیرۆکی یەکەمیندا، «ئامینەخان» سەرەڕای نەخوێندەواریی خۆی، جێگەی باوکی دەگرێتەوە و دەبێتە جێی بانگ‌وهاواری خەڵکی گوند و لە ڕێگەی نووشتەنووسین و وەرگرتنی سەرقەڵەمانە خۆی دەوڵەمەند دەکا. لە چیرۆکی دوویەمدا، قزڵجی داستانێک دەگێڕێتەوە کە لەودا کاتێ «شێخ»ی خودان مڵکوماش بەرژەوەندیی خۆی دێتەوە بیر، هەڵوێستی لەمەڕ کێشەکان دەگۆڕێ و دەکەوێتە نێو دووڕیانێک کە لەودا لە لایەک گەرەکیەتی بەینەت و بەقای[2] «سۆفی نامێق» ڕاگرێ و لە لایەکی تریشەوە، نایهەوێ دۆستایەتی خۆی لەگەڵ زۆراب‌بەگ تێک بدا. کاتێ بەگ وڵامی لێ دەنێرێ و ڕایدەسپێرێ کە نەکا ڕوو بداتە ڕەشە و مسکێنان،[3] شێخ داوا لە سۆفی نامێق دەکا هەتا لەگەڵ وەکیلی بەگ ڕێک کەوێ و بایی خەملّەکە پیتاکیان بداتێ چونکە ویست و خواستی خوایە و چی لەگەڵ

---

1. Horse Racing
2. Loyalty
3. Subordinates

ناکرێ، بەڵام سۆفی نامێق وێڕای ڕێزگرتن لە شێخ و دەستڕامووسیی ئەو، بە دەم ڕێگەوە (قزڵجی، ١٩٧٢، ل. ٧٠) دەڵێ:

«هەزار قەزا و قەدەر بێ، پەمگی خۆمی نادەمێ...».

بوزئەرسەلانیش لێزانانە لەمەڕ باوەڕی باوی کوردان لەسەر بابەتە ناخۆئاساییەکان[1] دەدوێ. بۆ نموونە، دێتە سەر باسی دیاردەی بەستنی دەمی گورگ، واتە ئەو کاتەی لە ئاقاری گوند، یا لە تەلانان مەڕێک خۆڕایی و ئاوەکی دەبێ، گەلەوان، یا مەڕدار خۆ لە ماڵە بەرنوێژی ئاوایی داوێ بۆ ئەوەی دەمبەستی بۆ بکا؛ مەلاش بۆ ئەم مەبەستە سورەتی ٩١ (الشمس) بەسەر چەقۆیەکدا دەخوێنێ، کە دواجار نابێ وە عەرزی کەوێ. لە کورتەچیرۆکی «دەڤی گور»دا، ڕۆژێک مانگایەکی خات «زەرۆ»ی پشتپەڕ دەبێ و لە گاڕانێ هەڵدەبڕێ. ئەویش پەنا دەباتە بەر پێشنوێژی ئاوەدانێ هەتا زاربەستی گورگی[2] بداتێ. خات زەرۆ سبەینەکەی بە شوێن زیندەماڵەکەیدا دەگەڕێ، کاتێ دەیدۆزێتەوە، دەبینێ کە گورگی ورگدڕ جگە لە سەر و کلک و چەند ئێسکوپروسکێک چ شتێکی تری لێ نەهێشتووەتەوە (Bozarslan,1979, r.44).

خاڵێکی چاوڕاکێش پێوەند بە قزڵجی و بوزئەرسەلان هەیە. ئەویش بریتییە لە بێپێچوپەنایی و بێگرێوگۆڵیی بەرهەمەکانیان بە جۆرێک کە خوێنەر زوویەکی دەگاتە قەناعەتێک کە ئەم نووسراوانە هەڵقوڵاوی ژیان و ئەزموونی دەستە ئەوەڵیانن. بە پێچەوانەی ئەوان، کەسانێکیش هەبوون کە لەگەڵکوو لایان لەم باسانە کردووەتەوە، کاری دەستکرد و دژواری وەڕەزکەر و سست و سیخنیان بەرهەم هێناوە.

لەپاڵ ئەم مژارە سەرەکییانەدا، چەندین بوار و بابەتی تریش لە ئاستێکی بەرتەسکتردا دەبینرێن. یەک لەوان مژاری زانستی-خیاڵییە[3] کە لە نووسینەکانی ڕەئووف حەسەندا

---

1. Supernatural
2. The Jaws of the Wolf
3. Science Fiction

بەرچاوە. حەسەن لەو بەرهەمانەیدا، دۆخی کورد تێکەڵ بە بوارەکانی زانستی و خەیاڵی دەکا وەکوو سەفەری ڕۆبۆت بۆ بۆشاییی ئاسمان، یان باسی کیژە کوردێکی شیاو و هەڵبژاردە لە ئاستی جیهاندا دێنێتە گۆڕێ بە ناوی «جوان»، کە «ئێرنێست مولێر» ناوێک گیرۆدەی دەبێ و گەلێک داهێنان و ئافراندنی خۆی لە هەوێنی ئەو ئەوینەوە وەردەگرێ (حەسەن،١٩٨٨، لل.١٠-١٦).

وەک دواوتەی ئەم بەشە، دەبێ بڵێم کە ڕۆمانی «شار»ی حسێن عارف لەخۆگری سەرجەم ئەم بابەتانەیە کە لە سەرەوەدا هاتنە بەرباس. سەرەڕای ئەوەش کە گەوی یەکەمی ڕۆمانێکی سێیینەیە و هێشتا تەواو نەکراوە، مێژووی کورد لە مەودای ساڵەکانی ١٩٤٨-١٩٥٨ تێیدا دەگێڕدرێتەوە و هەموو لایەنە گرینگەکانی ژیانی سیاسی و جڤاکی و فەرهەنگیی ئەوساکەشی تێدا بەسەر دەکرێتەوە (عارف، ١٩٨٦).

فۆرم لە گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا

ئـەو ئاڵوگـۆڕەی کە لە فۆرم و توێـکڵ و تەکنیکی گێڕانـەوەی مۆدێرنی کوردیدا دەبینرێ، بارتەقای ئەوە نییە کە لە بواری ناوەڕۆک و کاکڵ و بابەتدا ڕووی خۆی نواندووە. بە واتایەکی تر، پێشـکەوتنەکان پتر لە بواری ناوەڕۆک و بابەتدا بووە تا لە بواری فۆرم و تەکنیک و شێوازدا بە جۆرێ کە زۆربەی هەوڵەکان بۆ نوێکردنەوە لە فۆرم و تەکنیک و بە تایبەتی لە فۆڕمی ناوەوە، لە دەیەی حەفتا بۆ ئەم لاوە هاتوونەتە ئاراوە. حسێن عارف (١٩٨٤، ص.١٢٥) لە لێکۆڵینەوەیەکیدا سەبارەت بە تەکنیک لە کورتەچیرۆکی کوردیدا، ئاوا دەڵێ:

«لە هونەری کورتەچیرۆکدا، لە ساڵی 1925 تا دەگاتە کۆتایی دەیەی ١٩٦٠، نەقڵکردن شـێوازی زاڵ بووە. ئەوەش درێژدادڕی لە گێڕانـەوەی وردەکارییەکان، کورتهێنان لە دۆزینەوەی ڕێکارەکان و ئاراسـتەکردنێکی زۆری ئامـۆژگاری لەگەڵ خۆی بەرهەم هێناوە. جگە لەوانەش، بە شێوەیەکی ڕووکەشی و سەرسەری ڕووداو و کاراکتەرەکان باس کراون و زۆر جاریش زیادەڕۆییان لەبارەوە کراوە».

عارف (هەمان،ص.١٢٥) لە درێژەی قسەکانیدا، ئەو گەشە و بەردەوامییە ئاوا کورت دەبڕێتەوە:

«پرسیار لەسەر ڕوخساره نوێ و جیاوازەکانی تەکنیک لە دەستپێکی دەیەی حەفتدا برەو دەستێنێ، کاتێک کە ئەدەبیات بە پێچەوانەی هەموو ئەو شتانەی پێشتر بینراوە، بە تەکنیکی نوێوە پەرە دەستێنێ و بەربڵاو دەبێتەوە».

لەم بەشەدا، هەوڵ دەدرێ بۆ ئەوەی فۆرمە جیاوازەکان ڕووماڵ بکرێن و بخرێنە نێو بازنە و بەستێنی مێژوویی خۆیانەوە، کە سێ لایەنی فۆرم لەو پێوەندییەدا باس دەکرێن و ئەوانیش بریتین لە:

یەکەم. فۆرمی دەرەوە.

دوویەم. فۆرمی ناوەوە.

سێیەم. زمان و فۆرمی دەربڕین.

لێرەدا، تەنیا لە ڕۆچنەیەکی مێژووییەوە ئەم گەشە و گۆڕانانە تاوتوێ دەکرێن و هیچ چەشنە جەختێک لەسەر ڕەهەندی تیۆریک و ئایدیای جوانیناسانەیان ناکرێتەوە.

فۆرمی دەرەوە

نووسەران لە بەرهەمەکانیاندا بە سێ چەشنی جیاواز چوارچێوەکانیان دەکار کردووە کە بریتین لە:،

یەکەم:

بە هۆی ئەوەی کورتەچیرۆک شێوەی باو و باڵادەست بووە، لە قۆناخی یەکەمدا نووسەران پەرژاونەتە سەر گێڕانەوەی تاقە باس و بابەتێک، لە حاڵێکدا بەرهەمی قۆناخەکانی تر بووەتە هەڵگری چەندین مژار و بەرهەمەکان بە سەر چەندین پاژدا دابەش و بۆ گێڕانەوەی چەندین بابەت تەرخان بوون. هەرکام لەم بەشانەش لە ڕێگەی دانانی ژمارە لەنێو بەرهەمی ساڵانی دەیەی ٥٠ و ٦٠دا دیاری کراون. دواجار، دانانی سەردێڕ بۆ هەرپاژێک بووەتە باو و ئەوەش لە کورتەچیرۆکێکی حسێن عارف (١٩٧١،

ل.٣٩-٤٥) بە ناوی «ڕایسـز لە خوێنیانا» ئەژیدا دەبیرێ، کە لەودا دەقەکە بەسەر چەند پاژی لاوەکیدا دابەش دەکرێ، وەک:

«ئەودیوی یەکەم، ئەودیوی دوویەم، ئەودیوی سێیەم، گفتوگۆ و من».

دوویەم:

نموونەکانی چیرۆکی درێژ دەچنەوە سـەر بنج وبناوانێکی دووری چیرۆکە کورتەکان وەک جۆرێک لە وێژە. ئەوساکە، هەڵکەوتووە کە ژمارەی لاپەڕەکانیان گەیوەتە سەد. بە شێوەیەکی سەیر و سەمەرەش، ئەو نووسەرانەی فۆرمەتێکی لەم جۆرەیان هەڵبژاردووە، ویستوویانە چیرۆکە درێژەکەیان بە تەنیا لە دووتوێی کتێبێکدا چاپ کەن و هیچ شتێکی تـری لەپاڵدا جێ نەکەنەوە. لـە پێوەندی لەگەڵ نموونەگەلی سـەرەتایی لەم بوارەوە، دەکرێ ئاماژە بە بەرهەمەکانی جەمیل سـائیب (لە خەومـا) و ئەحمەد موختار جاف (مەسـەلەی ویژدان) بکرێ. لەنێو نووسەرانی دواییشدا، جەمال بابان، محەمەد ساڵح سەعید و جەمال نەبەز لەم جۆرە فۆرمە کەڵکیان وەرگرتووە.

سێیەم:

فۆرمێکی نوێ کە هەڵگری پێنج شـەش دێڕە و بە کورتیلەچیـرۆک[1] ناوزەد کراوە، لە دوایین سـاڵەکانی دەیەی ١٩٧٠دا لە لایەن ژمارەیەک لە نووسەرانەوە دادێت هەتا لە میانـەی ئەم فۆرمە کورتەدا کە لەگەڵ هایکۆی ژاپۆنیش[2] بەراورد دەکرێ، ناوەڕۆک و مژارێک بەیان بکرێ کە لە قەوارە و چوارچێوەیەکی بەربڵاوتریشـدا بواری هاتنە بەر باسی بووە.

1. Utterly Short Short story
2. Japanese

فۆرمی ناوەوە[1]

فۆرمی گێڕانەوە[2]

زۆربەی نووسەرانی کورد شێوەیەک لە گێڕانەوەیان بەکار هێناوە کە لەودا سەرتاپێی باسەکە دەخرێتە ڕوو. گەلێ جاریش، وەسفی دیمەن، قۆناخ و کاراکتەرەکانی داستانەکەیان ئاوێتەی کارەکە کردووە و نووسەر تێیدا کەوتووەتە درێژدادڕی و ئەوەش پرووکانی تاقەت و ماندووبوونی خوێنەری لە دووی خۆی هێناوە. لەو شێوازە باوەدا، تەنیا ڕواڵەت و ڕەوتاری ڕووکەشی کاراکتەرەکان ئاوڕی لێ دراوەتەوە و قووڵایی دەروونیان بەسەر نەکراوەتەوە، یان ئەوەی کە داستانەکان تایبەتمەندییەکی فۆتۆگرافیکیان وەرگرتووە و وەکوو وێنە هاتوونەتە بەردیدی خوێنەرەوە. ئەم چەشنە گێڕانەوەیە، بە گشتی لەخۆگری سێ بەشە کە بریتین لە پێشەکی،[3] ترۆپک[4] و دەرئەنجام[5]. لێرەدا، باسەکان زۆر جار ئاوێتەی تەلاس و زیادەڕەوی دەبن و چەشنی شتێکی سەرسوڕهێن و لەباوەڕپەدوور دێنە بەرچاو و دەبنە هۆی ئەوەی کە کاردانەوەی خوێنەری لێ بکەوێتەوە. بۆ وێنە، ئیبراهیم ئەحمەد (١٩٥٩، ل.٧) لە یەکێ لە چیرۆکەکانیدا بەم جۆرە باسی نێومالّی دەشتەکییان دەکا:

«... بە دەوری کانییەکەدا لباد و بەڕە داخرابوون. هەندێکیان دۆشەگ و سەرینی زل زلیشیان لەسەر دانرابوو کە تێکڕا لە مالّی هەموو پیاوماقووڵ و خواپێداوی دێیەکەوە هێنرابوون. بەڵام هیچیان لەبەر شڕی و چڵکنی و کۆنی نە ڕەنگ و نە گوڵیان بەدەرەوە نەبوو. ئەگەر سەرنجت بدایە کاروانی ئەسپێت ئەدی وەکوو شارە مێرووڵە ڕێچکەی بەستووە...».

---

1. The Inner Form
2. The Form of Narration
3. Introduction
4. Climax
5. Conclusion

دیالۆگ

ئەگەرچی هەر لە سەرەتاوە دیالۆگ پێکهاتە و توخمێکی سەرەکیی چیرۆک و ڕۆمان بووە، لێ ئەم تایبەتمەندییە بە یەک چەشن بەکار نەهێنراوە و خۆی لە شێوازی جۆراوجۆردا نیشان داوە. لە نموونە بەراییەکاندا وتەی قسەکەران بەبێ کەڵکوەرگرتن لە هەرچەشنە هێما و خاڵبەندییەک تێکەڵ بە دەقی گێڕانەوەکە کراوە، بەڵام بۆ هەرقسە و گێڕانەوەیەک، لانی کەم ناوی قسەبێژەکەیان هاتووە، وەکوو دیالۆگی نێو کورتەچیرۆکەکەی فوئاد تەمۆ (١٩١٣) کە لە خوارەوە دەیبینین:

«ریسپیی هوندر داهات، شڤان را گۆ شڤانۆ، تو ئیرۆ بۆچ وسان درەنگ مایی، نیڤرۆ بوویە، پەز هێژ ناڤا هەوشێدا مایە، برچی ئو بێ خوەییە، گوندی گال گال دکەن. شڤان ژی گۆ ریسپی، ئەز چ بێژم، تۆ من دەبینی، ئەز ئیرۆ نەخوەشم».

جگە لەوە، هەمان شێواز لە لایەن جەمیل سائیب (١٩٧٥، ل.٣٣) دەکار کراوە:

«ئەم جارە یەکێکیان شخارتەیەکی داگیرساند و تەماشایەکی کرد وتی ئەمە چییە؟ کێیە، لە کوێوە هاتووە، بۆ کوێ ئەچێ؟ کابرای کاروانچی وتی ئەمە پیاوێکی غەریبە، لە گەرمیانەوە هاتووە لێرە کاسبی بکا، فەقیرە، بێدەسەڵاتە، وتیان نابێ هەڵبەت ئەمە شتێکی لەژێر سەردا هەیە».

چەند نموونە لە دیالۆگ بە شێوازی نوێباو لە دەقە سەرەتاییەکاندا دەرکەوتوون، کە لەودا نیشانەی تەقەڵ[1] لە پێش هەر وتەیەک[2] دانراوە. بۆ نموونە لە چیرۆکی مەسەلەی ویژدانی ئەحمەد موختار جاف (١٩٧٠، ل.٣٠)، دیالۆگێکی لەم چەشنە دەبینرێ:

دانیشتم ئێوارە لەبەر عاجزی نانم پێ نەخورا، شەوێ کەفیلەکەم هاتە لام وتی:

-عەزیزم عاجزی فائیدەی نییە، هەڵسە برۆ عیلاجی خۆت بکە!

---

1. Dash
2. Utterance

-عیلاجم چییە؟

-پارەت هەیە؟

-بەڵێ!

-ڕەئیس موعتەمیدێکی هەیە، بچۆ تەشەبوسی پێ بکە!

-ئاخر نایناسم؟

-مەراق مەکە من دێم لە تەکتا».

گێڕەرەوە[1]

پەنجەخستنە سەر ئاکاروکرداری کەسایەتییەکانی داستان، باوترین ئامراز و شێوازی گێڕانەوەیە لە چیرۆک و کورتەچیرۆکی کوردیدا. لەم مۆدێلەدا، خوێنەر شتەکان لە دیدی دانەرەوە دەبینێ، تەنانەت ئەگەر دانەر خۆی یەکێ لە کاراکتەرەکانی نێو داستانەکەش نەبێ، ئەوا خوێنەر ڕووداوەکان بەگوێرەی وەسف و باسەکانی نووسەرەوە فام دەکا. لێرەدا، ڕاناوی کەسی[2] کە بەکار دەهێنرێ، بریتییە لە تاکی کەسی سێیەم،[3] یان کۆی کەسی سێیەم، یا بە واتایەکی تر ڕاناو و جێناوی «ئەو» و «ئەوان».

لە شێوازێکی تردا، چیرۆکنووس دێت و بە دەنگێکی گێڕانەوەییەوە[4] خۆی دەناسێنێ و لەو پێوەندییەدا لە کەسی یەکەمی تاک،[5] واتە «من» کەڵک وەردەگرێ؛ خوێنەریش لەسەر هەمان پێودان و لە دەلاقەی ئەو منەیە کە بەدوای ڕووداوەکاندا دەچێ. نووسەریش بێ ئەوەی پێویست بێ هەتا خۆی لەنێوان خوێنەر و کاراکتەری سەرەکیدا دەربخا، لە ڕێگەی دەنگی کەسی یەکەمەوە دەردەکەوێ.

---

1. The Narrator
2. The Personal Pronouns
3. Third Person Singular
4. Narrative Voice
5. First Person Singular

تەکنیکی سێیەمی گێڕانەوە بریتییە لە کەڵکوەرگرتن لە کەسی دوویەمی تاک،[1] یا هەمان «تۆ». لێرەدا، تۆ وەک کاراکتەری سەرەکی دەور دەگێڕێ، بەڵام ئەوەی وا جڵەوی ئەم «تۆ»یەی لە مستدایە و لە ڕاستیدا ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە، کەسێکی دیکەیە کە ڕەنگە خودی نووسەرەکە بێ، واتە کەسێک کە ئەڵقەی پێوەندی نێوان خوێنەر و کاراکتەری سەرەکیی داستانە. بە واتایەکی تر، ئەوە خودی نووسەرە کە لە ڕێگەی «تۆ»وە پێوەندیی نێوان خوێنەر و قارەمانی داستان پێک دێنێ. جگە لە نووسەر، دەکرێ کەسانی تر وەک «کەسی سێیەمی کۆ»، واتە «ئەوان» و «کەسی سێیەمی تاک»، واتە «ئەو»، ببنە نەقڵگێڕەوە. شیاوی باسە کە ئەم جۆرە گێڕانەوەیە لە مێژووی گێڕانەوەی کوردیدا شتێکی تەواو تازەیە و تەنیا لە لایەن نووسەرانی نوێ وەکوو حسێن عارف، مستەفا ساڵح کەریم و ڕەئووف حەسەنەوە کاری پێ کراوە. بۆ وێنە، حسێن عارف (۱۹۷۹،ل.۱۰۵) لە «کانییە ڕەحمان»دا ئاوا دەنووسێ:

«تۆ بە ناچاری هەڵسایت. جامەکەت پڕ کردەوە لە ئاو. ماسییە پەنجەتووتە، لەنێویدا کەوتەوە پێچوخول. کاتێ گەڕانەوەماڵەوە، بۆ خۆت خستتە مەنجەڵێک ئاوەوە. خۆشی چوو تۆزێ نانەوردەی تێ فڕێ دا. شەو کە نووستیت، خەونێکی سەیرت بینی».

مۆنۆلۆگی دەروونی[2]

مۆنۆلۆگ لە ئەدەبیاتی جیهاندا دیرۆکێکی دوورودرێژی هەیە، کە ئەویش دەگەڕێتەوە سەر کارەکانی «جەیمس جۆیس»[3]ی داهێنەری شێوازی خوڕاوگەی بیر؛[4] شێوازێک کە لەودا مەبەست وێنابوونی ئازادانە و بەبێ سانسۆری هەست و نەستی دەروونی کاراکتەرەکانە لە لایەن نووسەرەوە بۆ خوێنەر، بە جۆرێ کە لەو ستایلەدا

1. The Second Person Singular
2. The Inner Monologue
3. James Joyce
4. Stream of Consciousness

قوولترین هزر و هەستی کەسایەتییەکان لە بیچمی سەرەتایی خۆیاندا دادەڕێژرین، بەر لەوەی کە ئەوەندە بڕسکێن و بگوورێن تا لەنێو لۆژیک و ئاخاوتنی زمانی دەربڕینی ڕۆژانەدا بگونجێن.

سەبارەت بە مژاری مۆنۆلۆگی دەروونی و ئەدەبی کوردییەوە دەبێ بڵێین کە لە سەرەتای حەفتاکاندا ئەم شێوازە بە ڕادەیەکی کەم لە کارە کوردییەکاندا بەکار هاتووە. جاروبارێش ڕێک کەوتووە کە ئەم جۆرە وتوویژە و مۆنۆلۆگە لە ڕێگەی «فۆنتی زەق» و یان نووسینی لەنێو «کەوانە»دا پێشان دراوە. کەڕەتی واش هەبووە کە لە بەشی جیا و سەربەخۆدا و یان وەکوو یەک، یا چەند ڕستەی لێکبەستراو و پەیوەستەدا لە نێوەڕاستی پاراگرافێکدا دەرکەوتووە. ڕەئووف حەسەن (١٩٧٩، ل.١٠) لە یەکێ لە کورتەچیرۆکەکانی خۆیدا ئا بەم شێوەیە لە مۆنۆلۆگی دەروونی کەڵک وەردەگرێ:

«قەڵەمەکەی خستە سەر دەفتەرەکەی و نووسی [ئەندامی زاوزێ]... وەستا... زەردەیێک گرتی... لە منداڵیەوە لە کچدا - داپۆشن - و لە کوڕدا - با بە دەزەوە بێت - لەگەڵ ئەوەشدا - ئەندامی زاوزێ - ناوێکی خانەدانانەیە... لە مەجلیسا شەرمی ناوێ... تەنها بۆ زاوزێیە و بەس...».

کورتکردنەوە[1]

ژمارەیەک لە نووسەرانی کورد بە جۆرێ کورتکردنەوەیان دەکار کردووە کە لە لایەک، بووەتە هۆی کەمهێزیی کارەکەیان و لە لایەکی تریشەوە، سەرلێشێواوی خوێنەری لێ بەرهەمهاتووە. بە گشتی، ئەم کورتکراوانە زیاتر بۆ ناوی گوند و بازار و ئەو ناوە تایبەتیانەی کە باشتر بووە ناوی خەیاڵیان لەجیاتی دابنرێ، کەڵکیان لێ وەرگیراوە. لەم بوارەدا، ئیبراهیم ئەحمەد گەلێ جاران ئەم تەکنیکەی بەکار هێناوە. بۆ وێنە، لە

1. Abbreviations

کورتەچیرۆکی «کەرەلۆتیی مەنوچەر»دا. کورتکراوەگەلێکی وەکوو شاری «ح»، شاری «پ»، گوندی «د»، گوندی «ح»ی دەکار کردووە و بەشێ لە ڕستەکانی ئەم چیرۆکەی بە کورتەناو و کورتکراوەکانەوە ئاخنیوەتەوە، کە وەک کۆد و هێما و نیشانە لای بەردەنگ خۆیان دەنوێنن. ئەمەش لە ڕاستیدا زنجیری بیری خوێنەر دەپچڕێنێ و ئاستی پێوەندیی ئەو لەگەڵ دەق دادەبەزێنێ، وەک ئەوەی ناوبراو (١٩٥٩، ل.٧٨) نووسیوێتی:

«م. بەگ ووتی:- بیبا بۆ دێی (س) بیدا بە ((ع))ی وەکیلم».

زمان و فۆرمی دەربڕین

وێنای سانا[1]

ئەگەرچی زۆربەی نووسەران زمانێکی ساکاریان لە بەرهەمەکانیاندا خستووەتە گەڕ، بەڵام ئەم سادەنووسینەی ئەوان بەوە لێک نادرێتەوە کە زمانەکەیان لە تایبەتمەندییە ئەدەبییەکان هەڵتەکابێ، بەڵکوو ئەمە بەو واتایە دێ کە لەواندا وشە و دەربڕین هەر بە مانای واقیعیی خۆیان دەکار کراوە، بێ ئەوەی مەودایەکی دیکەیان بخرێتە سەر، جا چ مێژوویی بێ، یا دینی.

بێتوو ئەم دەقانە لە دەلاقەی جوانیناسی، ڕێزمان و پێوەرەکانی زمانەوە لایان لێ بکرێتەوە، ئەوسا دەرەکەوێ کە نووسەرەکانیان لە ئاستی جیاواز و جۆراوجۆردا کەوتوونە دەشت. بۆ وێنە، بە بەراوردێکی سەرپێیی لەنێوان عەلائەددین سەججادی و کاووس قەفتاندا دەردەکەوێ کە زمانی سەججادی پەتی و پاراوە و هیچ شوێنەوارێکی دەرەکیش بەسەر کۆگای وشە و ڕێزمان و سینتاکسی دەقەکانییەوە نییە. لە حاڵێکدا، وشە و وتەی قەفتان لەگەڵ ئەوەی کوردییەکی تەواوە، لە بواری قەوارە و سینتاکسی ڕستەکانییەوە کەوتووەتە ژێر کارتێکەریی زمانی عارەبییەوە.

1. Simple Imagery

هێماکان

لە سۆنگەی دۆخی سیاسەتبردووی کوردستان و باڵکێشانی هەوری سانسۆر و سنوور بەسەر ئاسمانی ئەو وڵاتەدا، نووسەرانی کورد گەلێ جار چارناچار دەستەوداوێنی هێماکان بوونەتەوە. ئەوان ئەگەرچی بە نیازی ڕەواندنەوەی تەمی سڕینەوە پەنایان بۆ ئەم مێتۆدە بردووە، بەڵام لە هەمان حاڵدا مەترسیی پڕینگانەوە و پچڕانی پێوەندیی بەردەنگیان لەگەڵ دەق زیاد کردووە.

قەرزوەرگرتن لە ئەفسانەکان یەکێ لە شێوازەکانی بەکارهێنانی سیمبۆلگەرێتی و هێماخوازیی بووە. بۆ وێنە، نووسەر بۆ باس لەسەر بارودۆخی کوردستان، داستانی بازارێکی داهێناوە کە تێیدا سوڵتانێکی جنگبەخوێن لە ڕێگەی ڕێسایەکی نامۆوە بەڕێوەی بردووە. هەندێ جاریش کەوتووەتە گێڕانەوەی هەقایەتی هەژدیهایەکی حەوتسەر کە بەری بە سەرچاوەی ئاوی شاردا گرتووە و پاش قەدەرێکی پاڵەوانێک پەیدا بووە و ئەم حەزیایەی لەوێ تاراندووە. گەلێ جاریش، هەڵکەوتووە کە نووسەر خۆی لە ڕێگەی داهێنانی زمانییەوە سیمبۆلەکانی خوڵقاندووە، هەرچەند کە ئەم جۆرە هێماگەلە نە ڕێشەیان لە مێژوودا بووە و نە توانیویشیانە سوود لە ئەفسانەکان وەرگرن و لەوانەش بترازێ، تێگەیشتن لێیان دژوار بووە و لە ڕاستییەکانیش هەڵاتوون. وەک ئەوەی وا ڕەئووف بێگەرد لە چیرۆکێکی خۆیدا باسی کاروانێک دەگێڕێتەوە کە لە ڕۆژێکی تەڕوتووشی زستاندا، ئاودیوی گوند دەبێ و لە ڕێگەدا تەنگانەی لێ دێ (بێگەرد، ١٩٧٧، ل.٣)، یان ئەوەی کە قزڵجی هاتووە و «کەشکۆڵی جادوویی»ی کردووەتە هێمای خەیاڵپڵاو و سازوسەودای پاڵە و سەپانان؛ کەشکۆڵێک کە ئاوێتەی هێزێکی ئەوپەڕسروشتییە و دەمودەست مزاری[1] وەرزێران حاسڵ دەکا، بەڵام کاتێ ئاغای گوند سەرەکەی لادەبا، لەجێ دوو مستی قورس و قایم لە کەشکۆڵ دێنە دەرێ و سەروسەکتی دەنگێون (قزڵجی، ١٩٧٢، ل.٣٩).

1. Wishe

زمانی دەستکرد

لە دەیەکانی چل و پەنجادا کە مژاری ناکۆکیی نێوان جووتیار و دەرەبەگان لە برەودا بووە، ژمارەیەکی زۆر لە چیرۆکنووسانی وەک ئیبراهیم ئەحمەد، شاکر فەتتاح، جەمال نەبەز، مستەفا ساڵح کەریم و جەمال بابان لە سۆنگەی سیاسی و ئایدیۆلۆژیکەوە پرسی سیاسی و نیشتمانپەروەرییان کردووەتە هەوێنی کارەکانیان، بەڵام بە هۆی هەڵقوڵانیان لە کانگەیەکی ڕووناکبیری و نەبانبوونیان لە ژیان و ڕاوێژی زاری جووتیران، کردوکۆشیان بۆ وەباوخستنەوە و ژیاندنەوەی دەمودوویی خەڵکی دێهات و دەواران سەرکەوتوو نەبووە. لە هەندێ حاڵەتیشدا زمانێکیان داوەتە پاڵ کارەکتەرەکان کە لەگەڵ پایەی هۆشیاری و تەمەن و پلەی کۆمەڵایەتیی ئەواندا نەیخوێندووەتەوە. وەک نموونە، کوڕێژگە، یاخود کیژۆڵەیەکی تازەلاویان هێناوە و کردوویانەتە گەرووییەک بۆ دەربڕینی مەسەلە گشتییەکان.

سووکەئاوڕێک لە بەرهەمی ساڵەکانی (١٩٨٨-٢٠٠٠)

پاشخانی سیاسی

ساڵی ١٩٨٨ لە هەردوو بواری سیاسی و فەرهەنگییەوە دەبێتە خاڵێکی وەرچەرخان[1] لە مێژووی نۆژین و مۆدێرنی کورددا. لە سەرەبەهاری ئەو ساڵەدا دەسەڵاتی داگیرکەری عێراق شاری هەڵەبجە دەداتە بەر بۆردومانی چەکی کیمیایی و خاکی بە توورەکە دەبێژێ و شەش‌هەزار مرۆڤی لێ دەکوژێ، کە زۆربەیان ژن و زارۆک[2] و زورهان[3] بوون. وێڕای ئەوانە، ئەنفال وەکوو زنجیرە ئۆپێراسیۆنێکی چەندقۆناخیی شەڕوگەڕ بۆ پاکتاوکردنی پانتاییەکی بەرینی خاکی کوردستان لە ڕێگەی کوێرکردنەوەی واری ژیان و ژینگەی کوردان و داسڕین و خاشەبڕینی گوندەکانیان، دەست پێ دەکا. لە ئاکامی ئەم کوشتوبڕ و کاولکارییانەدا دەبێ کە زیاتر لە چوارهەزار ئاوایی داریان بەسەر بەردوو نامێنێ و سەدوهەشتاودووهەزار مرۆڤی کوردیش بەخسیر دەکرێن و بەرێدەکرێنە باوەشی مەرگ لە سارا و ساکەدەشتی کراڕ و قاقڕی باشووری عێراق.[4] دوابەدوای ئەوە، سەرنجی

1. Turning Point
2. Childeren
3. Elderly

٤. بۆ زانیاریی زیاتر لەمەڕ دڕندەیی عێراقییەکان لەڕاست گەلی کورد و بە تایبەتی لەسەر کەیسی هەڵەبجە و ئەنفال گەلێک بەڵگەنامە و سەرچاوە هەیە. لەم بارەوە بۆ وێنە بڕوانە:

(a) Human Rights Watch / Middle East Watch: Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds

ڕێژەیەکی زۆری میدیای گشتی لە ئاستی جیهانیدا بۆ لای ئەم کارەساتانە ڕادەکێشرێ و لە وتار و نووسراوەی سیاسـی و تا ڕادەیەکیش لەنێو هەڵبەستی کوردیدا ڕەنگدانەوەیان دەبێ. لەو بوارەدا بەشێک لە هۆزانڤانانی کورد ئەم کارەساتە دەکەنە هەوێنی هەڵبەستیان و هـەوڵ دەدەن ئـەدگاری ئەم ڕووداوانـە بگۆڕن و بیانکەنـە یادگارییەکی هونەری و وێنایەکی هەرمان لە یادگەی نەتەوەی کوردا، بەڵام ئەوەی ڕاسـتی بێ شۆقدانەوەی ئەم چەرمەسـەرییانە لەنێو گێڕانەوەی تازەی کوردیدا لە سـنووری خاوی و خلیچدا خولی خواردووەتـەوە و زۆری پێ چووە هەتا ئەم تراژیدیانـە ببنە بابەتێکی هونەری و بگەنە ئاسـتی دەربڕین، هەرچەندە لەنێو ئەوانەش کە هاتوونەتە سـەر پەڕاوان، شتێکی ئەوتۆ نابینرێ کە لە بواری ئەدەبییەوە پیاو دڵی پێ خۆش بکا.

ئەگەرچی بنەبانی دەیەی هەشـتا بۆ کورد و باقیی گەلانی تـری ڕۆژهەڵاتی ناڤین، دەبێتە مزگێنیی بڕانەوەی جەنگی هەشت ساڵەی عێراق و ئێران، کەچی ئەو قۆناخە زۆر ناخایێنێ و دەبێتە دەستپێکی هەڵایسانەوەی شەڕ و قەرقەش و گۆنگەڵێکی تر لە دەیەی نەوەددا، بە جۆرێک کە سـەرەتا عێراق لە وڵاتی کوەیت بەر دەبێ و دەسـتی بەسەردا دەگرێ. پاشان، هێزەکانی بەردەستی ئامریکا دێن و پێشاوبڕکێی قۆشەنی عێراق دەدەنەوە و پاشەکەشیان پێ دەکەن، بەڵام ئامریکا و سوێندخۆرانی بەرژەوەندیی جیۆپۆلتیکی و هەلومەرجی ئەوسـاکەیان لە ناوچەدا لە سەرووی گشت شتێ دادەنێن و دەستەوساری دەسەڵات لە دەستی سەدام دانامالن و لەسەر تەختی میرکاریدا دەیهێڵنەوە.

بەو حاڵەشەوە، بۆڕخواردنی[1] دەسـەڵاتی بەغدا لە شەڕی کەنداو دەرەتانێکی لەبار بۆ کورد لە عێراق سـاز دەدا و دەبێتە هاندەر و تەکاندەرێکیش بۆ وەرگەڕانەوە لە ڕووی دەسـەڵاتی داگیرکەر. وای لێ دێ کە هێـزە کوردییەکان زۆربەی هـەرەزۆری خاکی کوردستان لە چنگ ڕژێمی عێراق ڕزگار و بۆ ماوەیەکیش بێ داگیرکەران بژار و بەرباد

(1993); and:

(b) Makiya, Kanan (1993). Cruelty & Silence. London: Jonathan Cape.

1. Defeat

دەکەن، دەیانڕەتێنن و لە زێدی باوانان دەریاندەپەڕێنن، بەڵام زۆری پێ ناچێ کە بە هۆی سەپاندنی سیاسەتی پارسەنگیی هێز لە لایەن ئامریکاوە، ڕەوشی ناوچەکە ئاڵوگۆڕی بە سەردا دێ؛ بوار بۆ گەڕانەوەی هێزە چەکدارەکانی دەسەڵاتی ناوەندیی عێراق دەڕەخسێ و ڕیسی ڕاپەڕینەکەش دەبێتەوە خوری. بەو حاڵەشەوە، سەرهەڵدانەکە بێبەروبۆ نامێنێتەوە و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان هێڵێک بە باکووری عیراقدا دێنێ و دەیکاتە بازنەیەکی ئارام بۆ گەلی کورد. لەگرەودوا، ئەو ناوچەیە دەبێتە هێلانەیەکی هێور و بەستێنێکی لەبار بۆ دامەزرانی دەسەڵاتی هەرێمی کوردستان[1] و ڕۆنانی پارلەمانی و دامودەزگای کوردی لە کوردستانی عێراقدا. هاوکات لەگەڵ ئەو دەرهاویشە ئەرێنییانە، پارتی دێمۆکراتی کوردستان و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان[2] وەک دوو خەنیمی سەرەکیی نێو گۆڕەپانی سیاسی و شۆڕشگێڕیی کوردی، دەست دەنێنە خنخنۆکەی یەکدی و نوقمی جلیتاوی جەنگی براکوژی دەبن.[3] لەولاشەوە، کێشەی قووڵی سیاسی و ئابووری پێسیری هەرێم دەگرێ، کە بەشێ لەو ئاریشانە دەگەڕێنەوە سەر ئابڵۆقەی ئابووریی سەپێنراو لە لایەن ڕژێمی عێراق و بەشێکی تریشیان، پەیوەست دەبن بە ساوایی و لە کڵ دەرنەهاتوویی لە بەڕێوەبردنی نیشتمانێکی کاولکراودا؛ وڵاتێک کە پاش نەمانی حوکمی دوژمن هیچ جۆرە ژێرخان و سەرخانێکی بۆ نامێنێ هەتا لە ڕێگەی ئەوەوە بتوانێ کاروباری دەر و ژووری خۆی پێ ڕاپەڕێنێ.

لە مەودای ١٩٩٢-١٩٩٦، واتە لە سەرەتای ساڵەکانی دوای ڕاپەڕیندا، ژمارەیەک گۆڤار و ڕۆژنامەی سەربە پارتە سیاسییەکان بڵاو دەبنەوە، کە بەشێکی زۆری وزەی خۆیان تەرخانی گوریسکێشەکێ و ململانێی حیزبی دەکەن.[4] لە ئاکامی ئەم دژایەتی و سڵبیە

1. Kurdistan Regional Government
2. Patriotic Union of Kurdistan

٣. بۆ باس لەسەر هۆکارەکانی ئەم مژارە [وەرگێڕ]، بڕوانە:
گوندی، کرمانج (١٩٩٠). *سی ساڵ خەبات و وڵاتێکی وێران*. سوێد.لل.١٠٢-١١٣.

٤. عەتا قەرەداخی لە دوو دەلاقەی خێڵایەتی و دەمارگیری لە لایەک و تەریقەت و تەسەوفی قادری و نەقشبەندی لە لایەکی ترەوە، ئاکۆکیی ئەم دوو پارتە دەگەڕێنێتەوە بۆ زەمەنێکی زووتر [وەرگێڕ]، بڕوانە:
عەتا، قەرەداخی (١٩٩٦). *بنەما مێژووییەکانی کێشەی نێوان یەکێتی و پارتی*. سەراب. (٣-٤). ١١-٢٤.

سیاسییانەی دێنە ئاراوە، کەسایەتی و ناوەندە فەرهەنگییەکان پەکیان دەکەوێ و تووشی جۆرێ لە ئیفلیجی دەبن، بەڵام ئەم دۆخە دوای پێنج شەش ساڵان ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی بە سەردا دێ و ژمارەیەکی زۆری گۆڤار و ڕۆژنامە و پەڕتووک لە چاپخانەکانی سەر بەو دوو پارتە دێتە دەرێ. ئەمەش وەک حەولی پارتی دێمۆکراتی کوردستان و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بۆ ڕانانی دەستداری و هێژمۆنیی خۆیان لە گۆڕەپانی فەرهەنگیی کوردا دێتە ئەژمار و دەبێتە بەرهەمهێنەوەی دۆخێک کە تێیدا چاند و ڕۆشنبیریی کوردی لە دوو سەرەوە تووشی زەرەر و قازانج دێ.

ئێستاکە بە سەدان بڵاوکراوە لە هەرێمی کوردستان لە گەڕدان، کە سێ لەوان ڕۆژنامەن و هەموو ڕۆژێ دێنە دەرێ، نزیکەی دە دانەیان حەوتەنامەن و ئەوانی تریشیان زیاتر وەرزنامەن. پازدە بیست بنکە و دەزگاش لە بواری چاپ و بڵاوکردنەوەدا چالاکن. وێڕای ئەوانەش، پازدە ئێستگەی تەلەڤیزیۆن هەیە، کە زۆربەیان نێونەتەوەیین و لە ئاستی وڵاتانی ئامریکا، ئوسترالیا، ئەورووپا و ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا بڵاو دەبنەوە و نزیک بە سەد وێستگەی ناوچەیی و خۆجێیی تی ڤی و ڕادیۆش هەن.[١] کەچی سەرەڕای ئەوە، هەلومەرجی ڕاگەیاندن تا ڕادەیەک بۆ پێنووسبەدەستان و گەشبیرانی کورد دژوارە بۆ ئەوەی مامەڵەی لەگەڵدا بکەن. هەرچەند کە ئەم دۆخە لە زۆر حاڵەتدا هانی بەشێ لە ڕۆشنبیرانی داوە بۆ ئەوەی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا کار بکەن، یاخود ببنە بەردەستی کەسێتێکی فەرهەنگی و لەبری نووسینەکانیان، پاداشتیان بدرێتێ. ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی تەوەری بەرهەمەکان بەرەو ئاراستەی پرسە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ڕۆژ هەڵخزێ و لە ئاستێکی ڕواڵەتی و ڕووکەشییانەدا[2] بمێننەوە، بەڵام ئەمە بەو واتایە نییە کە نووسراوەی سەرپاکی نووسەران لەو پلەیەدا پاوەجێ بێ؛ چونکە هەنووکەش کەسانێک هەن کە بەرهەمی بەبایەخ دەڕسکێنن و بە خۆبواردن لە دووانگە و ڕۆژنامەی بازاڕی،

١. مەبەست تا کاتی نووسینی ئەو توێژینەوەیە، دەنا ئێستاکە ئەم ژمارە و ئامارە ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە و لە داهاتووشدا بەسەری دێ[وەرگێڕ].

2. Superficial

هەست و ویستی خۆیان دەساژۆ دەکەن و ناهێڵن ئاواتی ناودیاری بە سەریاندا بشکێتەوە.

هەر لەم بارەیەوە و سەرەڕای ئەوەی کە زۆربەی چاپکراوەکان کەوتوونەتە خانەی شێعر و هەڵبەستەوە، نووسەرانی کورد لەپێناو گەشەپێدانی توێژینەوە ئەدەبی و مێژوویی و هونەرییەکانیشدا تێکۆشاون و لە زمانەکانی تری وەک فارسی، فرانسی، ئینگلیزی و سوێدییەوە بەرهەمیان هێناوەتە سەر زمانی کوردی. ڕۆمانێکی زۆریش لە ماوەیەکی کەمدا چاپ و بڵاو بووەتەوە، کە ئەوەش لە چاو دەیەکانی پێشوو، وەکوو هەڵگەڕانێک بەرەو ترۆپکی سەرکەوتنی ئەدەبی ئەژمار دەکرێ. وێڕای ئەوانەش، لەم دە ساڵەی دواییدا پرسی مێژوو و سیاسەت بووەتە بابەتی سەرەکیی ڕۆمان و چیرۆکان و پرسیارگەلی گرینگی سیاسی و جڤاکیی کۆمەڵگەی نوێی کوردستانیش لە لایەن بەشێ لە نووسەرانەوە ئاوڕیان لێ دراوەتەوە.

خاڵێکی دی ئەوەیە کە زۆربەی بەرهەمەکان بایەخێکی ئەوتۆی ئەدەبییان نییە و وەک دووپاتەی ئەزموونی نووسەرانی دەیەکانی هەشتا و نەوەد خۆ دەنوێنن. ئەو ئاڵوگۆڕەش کە لە ئەدەبی گێڕانەوەی مۆدێرنی ئەم مەڵبەندەدا هاتووەتە گۆڕێ، پتر هەڵگری ڕەهەندی چەندێتییە[1] و لە بواری چلۆنایەتییەوە شتێکی ئەوتۆیان لێ هەڵناکرێنرێ.

بۆ باس لەسەر کوردستانی تورکیا دەبێ بڵێین کە لە سەرەتای دەیەی ١٩٩٠دا، جۆرێک کرانەوە لەڕاست پرسی کورد، ڕوانگەی دەوڵەتی تورک دادەگرێ و گوشاری تێکدەرانەش تا ڕادەیەک لەسەر زمان و فەرهەنگی کوردی دەڕەوێتەوە. سەرەڕای نەبوونی ناوەندێکی میری بۆ داکۆکی لە مافی فەرهەنگیی کورد لە تورکیا، ژمارەیەک دەزگای فەرهەنگی و وێژەیی ڕۆدەنرێن و چەندین ڕۆژنامە و وەرزنامە چاپ و بڵاو دەبنەوە و بەرهەمی نووسەرانی تاراوگەنشینیش زۆر ئاسان دەگاتە دەستی بەردەنگەکانیان لە تورکیا. ئەم ئاڵوگۆڕانەش لە سۆنگەی هەندێ هۆکارەوە دێن وەکوو ڕووداوە کارەساتبارەکانی ناوچە، بە نێودەوڵەتیبوون و بوونە ئەمری واقیعی پرسی کورد لە عێراق، هاتنەگۆڕێی

1. Quantitative

گۆڕانکاریی گرینگ لە گۆڕەپانی ڕامیاریدا و گوشاری بزووتنەوەی ئازادیخوازی کورد بۆ سەر دەوڵەتی تورکیا.

لە کوردستانی ئێرانیش،دوابەدوای ڕووخانی دەسەڵاتی پاشایەتی، گوشارەکان لەسەر گۆڕەپانی فەرهەنگی و ئەدەبی کوردی کەم دەبێتەوە و دۆخەکە بە شێوەیەکی ڕێژەیی سەقامگیرتر دەبێ. هەندێ دامودەزگای نافەرمی وەکار دەکەون. کۆڕ و کۆبوونەوە پێک دێن و ژمارەیەک گۆڤاری کوردی دەردەچن؛ سروە و ئاوێنە بڵاو دەبنەوە و دوای ماوەیەکی، ئاویەر، زرێبار، مەهاباد، ڕوانگە و سیروانیش دێنە مەیدانەوە، کە لە بواری فەرهەنگییەوە دەورێکی باش دەگێڕن و دەبنە پاڵپشتی چالاکیە ئەدەبییەکان بە تایبەتی لەنێو گەنجاندا. بەشێک لە خوێنەرانیش بەبۆنەی ئەم بڵاوکراوانەوە خو و دەدەنە خوێندن و نووسینی کوردی و دەستەیەکیشیان دەست دەکەن بە دانانی شێعر و تاقمێکیشیان سەر لە نووسینی پەرتووک دەردێنن. لەوانەش گرینگتر ئەوەیە کە بڵاوکراوەکانی باشوور بە یاسایی و نایاسایی سنوورەکان دەبڕن و لەنێو ڕۆژهەڵاتدا بڵاو دەبنەوە. تاقمێک لە نووسەرانی ڕۆژهەڵاتیش پەڕیوەی باشوور دەبن و لە دامودەزگای فەرهەنگی و میدیای گشتیدا کار دەکەن. بەشێک لەوانەش کە نیشتەجێی ئەودیون، بەرهەمەکانیان بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە دەنێرنە دیوی گەرمێنێ و بەم جۆرە تێکەڵ بە کاروباری فەرهەنگیی باشوور دەبن.

بە پێچەوانەی ئەم پێشکەوتنە فەرهەنگییانەی کە لەم دواییانەدا لە زۆربەی بەشەکانی کوردستاندا هاتووەتە ئاراوە، ئەم بابەتە لە وڵاتانی سۆڤییتی پێشوو و بە تایبەتی لە ئەرمەنستاندا بە سەر ڕەوشێکی تووش و ئەستەمدا دەکەوێ و دوابەدوای چەندقەڵشتبوونی ڕژێمی کۆمیونیستی شورەوی و دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆی ئەرمەنستان، نکۆڵی لە مافی فەرهەنگیی کوردان لە لایەن دەوڵەتی ناوبراوەوە دەکرێ. لە ئەنجامدا، بەشێکی زۆری پڕبیران و پێنووسبەدەستانی کورد ناچار بە جێهێشتنی وڵات و کۆچ لە ئەرمەنستان بەرەو ڕووسیا و ئەورووپا و ئوسترالیا دەبن. ئەوانەشی کە دڵیان بەرایی نادا نیشتمان جێ

بێڵن، دەبنە گاوگەردوونی هەڵاواردنی ئۆلی و ڕەگەزپەرەستانە و هێلانەیان لێ دەشێوێ و وەیلانی وڵاتی دی دەکرێن.

سەراسوێیەکی بەرهەمەکان

شێرزاد حەسەن (١٩٥١) لە سەرەتای نەوەدەکانی سەدەی بیستەم وەکوو نووسەرێکی جیددی دەردەکەوێ و لە کۆتاییەکانی هەمان دەیەشدا پێشکەوتنی مەزن تۆمار دەکا. ئەو وێڕای نووسینی دوو کۆمەڵەچیرۆک بە ناوەکانی «تەنیایی» لە ساڵی ١٩٨٣ و «گوڵی ڕەش» لە ساڵی ١٩٨٨دا، ڕۆمانێکی کورتیش کە بە نۆڤێلیتیش[1] دەناسرێ، بە ناوی «حەسار» لە ساڵی ١٩٩٦دا بڵاو دەکاتەوە.

بە گشتی کارەکانی شێرزاد حەسەن، ڕەنگدانەوەی ناخی مرۆڤی مۆدێرنن کە نووسەر تێدەکۆشێ ئەم هەست و نەستە تایبەت و کەوینەکراوانە بە شێوازێکی هونەرییانە بگێڕێتەوە، یان ئەوەی کە دێ و ئەوبەرتر لە کاراکتەرەکانی دەوێستێ و ئیزنیان پێ دەدا کە چییان گەرەک بێ، بیڵێن. هەروسا، هەندێ چەمک و بابەتی پێوەندیدار بە دەروونشیکاری مۆدێرن لە کارەکانیدا بەرچاون و بە جۆرێکیش دەنووسێ کە خوێنەر زوو بەزوو خۆی لەنێو کاراکتەرەکاندا دەبینێتەوە و دەتوانێ بە سەراسوێیەکی ئەم بەرهەمانەی، لەوە تێ بگا کە چۆن دنیای ناوەوەیان بیچم دەگرێ و کرداریان لە سۆنگەی چییە. خاڵێکی تری جێگەی سەرنج سەبارەت بە کاراکتەری نێو چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن ئەوەیە کە نە تەنیا شەقڵی جڤاکی کوردییان بە تەوێڵەوە نییە، بەڵکوو کەسانێکی ئاسایین کە ئامپا و هاوتایان[2] لە کۆمەڵی تریشدا هەیە.

چیرۆکی «میم» یەکێ لە کارەکانی شێرزاد حەسەنە کە تێیدا حاڵوباڵی نالەباری نووسەرێکی کورد دێتە بەرباس؛ کەسێک کە خۆی لەنێوان دوو هێزی پێکناکۆکدا

١. زاراوەی نۆڤلێت هەڵقوڵاوی ئەدەبی ئینگلیزییە و لەنێو وێژەی کوردیدا شتێکی تازەباوە.

2. Counterparts

دەبینێتــەوە. لایەکیــان بریتییە لەو بیروبــاوەڕە مۆدێرنانــەی لە ڕێگــەی خوێندنەوەی پەڕتووکانەوە هەڵیهێنجاون و لایەکەی تریشیان ئەو ڕەوشت و فیکرە نەریتییانە دەگرێتەوە کە بە هۆی ئەزموونی ژیانی خۆی لەنێو کۆمەڵگــەدا خووی پێ گرتوون. کاراکتەرەکە لەبەرامبــەر ئەم نەریتانەدا دەوەســتێتەوە و دەیهــەوێ خۆی لە کۆتوبەنــدی باو ڕزگار بکا، بەڵام لە ئاکامدا تاکی بەئاگا و ڕوونبیر دەڕۆســتی کۆمەڵگــە نایە و دووزەپەرێزیی هەڵدەبژێرێ.

حەســار (١٩٩٦) یەکێکی ترە لە بەرهەمەکانی شێرزاد حەســەن کە دەتوانێ وەک ڕۆمانی کورت، یان بە بارێکی تردا وەک چیرۆکێکی درێژ بێتە ئەژمار. لەم کارەدا، باوکی ماڵێ کە مرۆڤێکی چەکمــەڕەق و بەخۆپەرموویە، وەک نموونەیەکی زەق و زیندووی دەسەڵاتی ئەخلاقی و جڤاکی و سیاســی دێتە بەر باس؛ کەسێک کە ئەگەرچی خۆی خولقــاوی خەڵکە، بەڵام ژیــان دەکاتە ژان لە کۆمەڵگە. تا ئــەوەی کە کوڕی نۆبەرەی خەنجەری لێ لە کالان دەردەکێشێ و ئاوڕیشی دەبێتەوە و دەستی پێ لە دنیایە بەردەدا. لەو کاتەدا کە ســێبەری باوکی دەسترۆیشتوو لەسەر سەری ماڵێ نامێنێ، هەموو ئەوەی وا لە پاشــی جێ دەمێنێ هەر لە هەوێکانەوە بگرە تــا دەگاتە ئاحێلەکوڕ و قەیرەکچانی، کە گشــتیان هێمان بۆ کۆمەڵگە، دەکەونە دەراوی تەنگی سەرلێشێواوی و بشێوییەوە و لە کرداریان تەڕیق دەبنەوە و دەیانەوێ بۆی تێهەڵچنەوە و لەســەر جێگەی پێشــووی دایێننەوە. ئەوەی لێرەدا نووســەر دەیهەوێ بە خوێنەری بڵێ بریتییە لەوەی کە ڕزگاریی ڕەها لە ڕێگەی کوشتنی چەند تاکەکەسێکەوە دەستەبەر نابێ، بەڵکە گەیشتن بەو ئامانجە حەوجەمەندی هەڵکشانی ئاستی تێگەیشتنی مرۆڤە لە بناغە و بنەڕەتەکانی کۆمەڵگە.

عەتا نەهایی (١٩٦٠) یەکێ لە نووســەرانی بواری چیرۆک و ڕۆمانە لە کوردســتانی ئێرانــدا. ئەو لەم ســاڵانەی دواییدا وێــڕای بڵاوکردنەوەی برێ لە نووســینەکانی خۆی لە گۆڤــارە کوردییەکانی ئێــران، دوو کۆمەڵە کتێبی ڕۆمــان و کورتەچیرۆکی بە چاپ گەیانــدووە، کە بە هۆی تەنراویی ئەم کارانەی بە تانوپۆی زمانێکی کێشــدار و کوتانی

ڕچـەی گێڕانەوەی مۆدێرن، هۆی داوەتەوە و جیاواز دەرکەوتووە. ئەو لە بەرهەمەکانیدا بە مژارگەلی بـاو و پڕپێچ‌وپلووچی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە خەریک بووە و وەکوو تێمی بەرکارەکانی خەملاندوونی، کە ئەوانیش گشتیان گوزاریشتن لە ڕۆچوونی ناوبراو بە ناخی کۆمەڵگە و دەسەڵاتی بەسەر بابەتەکاندا.

نەهایـی لە ڕۆمانی «گوڵی شـۆڕان»دا، مێـژووی کوردانی ڕۆژهـەڵات لە مەودای نێوەڕاسـتەکانی دەیەی ١٩٤٠دا بەسـەر دەکاتـەوە، واتە ئەو سـاتەوەختەی ئینگلیز لە باشـووری ئێران دایدەکوتێ و سـۆڤێتیش دەخزێتە نکاڵی باکووری ئـەم وڵاتە و لەو نێوەدا کوردەکان هەلەکە دەقۆزنەوە و دەوڵەتـی کوردی، واتە کۆمارە یازدە مانگەکەی خۆیان ڕادەگەیەنن. دواجار، کۆماری سـاوای کوردان بە سەر دەرئەنجامێکی ناخۆش و نەخوازراودا دەکەوێ؛ سـەرۆککۆمار و هەژمارێک لە سـەرداران دەچنە سـەر دار و دەوڵەتەکە دەڕوخێ. هەرچەندە ئێستاشـی لەگەڵدا بێ نووسـین لەسـەر ئەم قۆناخە بە شێوەیەک لە شێوەکان بقەیە،[1] بەو حاڵەشەوە، عەتا نەهایی لە گوڵی شۆڕاندا تانوپۆیەکی باش بۆ ئەم ڕووداو و قۆناخە هەڵدەبەستێ و بە خۆبواردن لە زمانی سیاسەت و لە ڕێگەی دەکارکردنی هێما و خوازەکان[2] بۆ گێڕانەوەی ڕووداوەکان، هێز و جوانی بە بەرهەمەکەی دەبەخشێ. لەم ڕۆمانەدا، کە کاراکتەری سەرەکی «لاس» کوڕی وسوئاغا و لە خێزانێکی مامناوەندی شاری بانەیە، بە کۆڵەبارێک هیوا و ئاواتەوە بەشداری بزووتنەوەی سیاسیی گەلی کورد دەبێ و بە هەرەسی کۆماریش، کۆڵ نادا و لەو پێناوەدا پازدە ساڵان ئاوارەیی و دەربەدەری دەچێژێ. کاتێ دەگەڕێتەوە ئامێزی بنەماڵەکەی و حەوتوویەک لای دایک و برا چکۆلەکەی دەمێنێتەوە، بۆی دەردەکەوێ کە باوکی سـەری ئاوابووە[3] و ژنەکەشی

١. جیا لە پێشمەرگە و گوڵی شۆڕان، «جان دۆست»ی ڕۆماننووسی کوردستانی سووریاش، ئەم قۆناخەی کردووەتە مەوێتی یەکێ لە ڕۆمانەکانی و بە ناوی «مژاباد»، کە وەرگێڕانی دەقاودەقی کرمانجیی وشەی مەهابادە لە ٢٠٠٣دا بڵاوی کردووەتەوە. بۆ خوێندنەوەی داڕشتنی سۆرانیی ڕۆمانەکە [وەرگێڕ]، بڕوانە:

دۆست، جان(٢٠١٦). مژاباد. وەرگێڕانی بۆ سۆرانی فەرهاد چۆمانی. هەولێر: ماڵی وەفایی.

2. Metaphors

3. has died

لە هێوەری خۆی مارە کراوەتەوە و تەنیا شتێک لێرەدا بۆی ماوەتەوە کوڕەکەیەتی، کە ئەویش مشووری لێ ناخوا و بەخێرهاتنەوەی ناکا. ناچار بە جێیان دێڵێ. زۆری پێ ناچێ کە لە کوێرەدێیەکی چەپەک، جەندەکی دەدۆزرێتەوە. لەوحەلەدا کە تابووتەکەی بەرەو گۆڕستان لەسەر شانانە، کوڕەکەی دەگاتێ و دەدا لە بانگ و هاوارێ و دەڵێ: «ئەوە باوکی منە مردووە». مردنی ئەم باوکە وەک هێمایەک بۆ مەرگی هزرێکی سیاسی وێنا دەبێ و کوڕەکەش وەک جیلی نوێ دێتە پێناسەکردن، بەڵام هیچ شتێک لەسەر داهاتوو ناگوترێ (نەهایی، ١٩٩٩).

حەلیم یووسف (١٩٦٧) نووسەری کوردی خەڵکی «عاموودە»ی کوردستانی سووریایە کە زۆربەی کارەکانی بە زمانی عارەبی نووسیوە، بەڵام دواتر بەشێکیانی هێناوەتە سەر زمانی کوردی. وێڕای ئەوانەش، چەند بەرهەمی تریشی ڕاستەوڕاست بە زمانی زگماکی خۆی داناوە. ئەگەر بێینە سەر باسی بەراوردکێ، دەکرێ بڵێین کارەکانی حەلیم یووسف لە چەندین بوارەوە هاوشێوەی کارەکانی شێرزاد حەسەنن، بە تایبەتی لە پێوەندی لەگەڵ وروووژاندنی ئەو پرسیارە بوونگەرایانەی کە لە دەروون و دەروونخانی تاکی مۆدێرندا کەڵەکە بوون. لە بواری تەکنیکیشەوە، ڕوونە کە ناوبراو شوێنهەڵگرەوەی «سەلیم بەرەکات»ی بە ڕەچەڵەک کورد، بەڵام بە پێنووس پێشەنگ و ناوداری ئەدەب و ڕۆمانی عارەبییە.

لەگەڵ هەموو ئەوانەش، ناکرێ باسی چیرۆک و ڕۆمانی کوردی بکەین و خۆ ببوێرین لە ناوهێنانی دوو قەڵەمبەدەستی باکوور، کە بەرهەمە تازەکانیان لە هەردوو نوختەنیگای ناوەڕۆک و ڕوخسارەوە، ئاوێتەی گۆڕان و گەشەیەکی هونەریی بەرچاون. ئەم دووانەش کەسێ نین جگە لە «فرات جەوەری» و «حەسەنێ مەتێ».

فرات جەوەری (١٩٥٩) خەڵکی «دێرک»ی کوردستانی تورکیا و کوڕی خێزانێکی مامناوەندیی ئەم مەڵبەندەیە. ئەو پاش ڕابواردنی تافی ساوایەتی و زارۆکێتی لە گوند، ڕوو لە یەکێ لە شارەکانی کوردستان دەکا. کەچی لەبەر چالاکیی سیاسی، لە وڵاتی خۆی

ئەرە دەکرێ و چارناچار وەکوو پەنابەر سەر وە وڵاتی سوێدێ دەکا.

فرات سەردەقی کاری ئەدەبیی خۆی بە هۆنینەوەی هۆزان و هەڵبەست دەشکێنێ. ئینجا، بۆ ڕەخساندنی بوارێکی بێتر بۆ گێڕانەوەی سەربردەی خۆی، دەست بۆ نووسینی چیرۆک دەبا و لە ساڵی ١٩٨٦دا یەکەمین کورتەچیرۆکی خۆی بە ناوی «گرتی» بڵاو دەکاتەوە. شیاوی باسە کە زۆربەی بەرهەمەکانی ناوبراو گرێدراوی ئەزموونی ژیانی تاکەکەسیی ئەون لە گوند و شێوازی گێڕانەوەشیان ساکار و نەریتییە و مژار و تێمی سەرەکیشیان، کێشەی چینایەتییە، واتە ناکۆکی و ڕکەبەریی نێوان جووتیاران و دەرەبەگی گرێدراوی ڕژێمی تورکان. لەگەڵ ئەوانەشدا، دەرکەوتنی فرات جەوەری وەکوو نووسەرێکی سەرڕەو و سەرکەوتووی بواری چیرۆکنووسی، هەڵدەگەڕێتەوە بۆ دەیەی نەوەد و بڵاوبوونەوەی کۆچیرۆکی «کەڤۆکا سپی». ناوبراو لەم کارەیدا بە پێچەوانەی بەرهەمەکانی پێشووی، هوردبینانەتر مژارەکانی دەست دەداتێ و ویڕای نەبواردنی ئاریشە کۆمەڵایەتییەکان، سەر دەبەر ژیانی تاراوگە دەنێ و لەو بارەیەوە هەڵوێست و پەرچەکرداری خۆی دەخاتە ڕوو (Cewerî,2002)؛ بۆیە دەکرێ بڵێین «کەڤۆکا سپی» یەکێکە لە بەرهەمە باشەکانی فرات جەوەری، کە لەوێدا زۆر لێزانانە کاراکتەرەکان شەن و شرۆڤە دەکرێن و هەردوو لایەنی دەروونی و دەرەکیی ئەوان تێکدەچنرێ. ئەمەش دەبێتە دەرفەتێک بۆ خوێنەر هەتا ئەم دوو جیهانە ئەزموون بکا کە زۆر جاران دژبەیەک و لێکنەچوون. لەگەڵ هەموو ئەوانەش، ترۆپکی سەرکەوتنی فرات لە زنجیرەیەکی کورتدایە، کە لەوێدا برایەک بڕیاری کوشتنی خوشکی خۆی دەدا و ئەوجار، لە زمان براکە، یان هەمان بکوژەکەوە دێ و باسی ئەو هێزە پێکناکۆکانە دەکا کە هانیان داوە بۆ ئەوەی بڕیاری جیاواز بدا. جیا لەوە، ستایل و هونەری گێڕانەوەی فرات جەوەری لەم کۆچیرۆکەیدا گەلێک باشترە لە چاو ئەوانی پێشووی. هەروەها، لە زۆربەی چیرۆکەکانیدا، وەستایانە گرینگێتیی خەون و خولیای قارەمانی چیرۆک ڕادەنوێنێ و پێی دەنێتە سەرای دەروونیانەوە.

حەسەنێ مەتێ (١٩٥٧) یەکێکی تر لە چیرۆکنووسانی کوردستانی تورکیا و لەدایکبووی ئەرگانێیە. ئەو ماوەیەکی زۆر وەکوو مامۆستا لە قوتابخانە سەرەتاییەکانی تورکیادا کاری کردووە، بەڵام بە هۆی هەڵسووڕانی سیاسی وڵاتی جێ هێشتووە وساڵی ١٩٨٥ وەکوو پەناخواز ئاودیوی سوێد بووە. تاوەکوو ئێستا مەتێ دوو کۆمەڵەچیرۆک، ڕۆمانێک و داستانێکی کورتی بەرهەم هێناوە. لە بواری هەڵبژاردنی مژار و بەرکاری کارەکانیشی، دەکرێ بڵێین کە مەتێ چەشنی شێرزاد حەسەن و حەلیم یووسف، لە دووی شتی تایبەت و تاقانەدا هەڵوەدا بووە و لەو بارەشەوە زۆر بەتەنگ ئەوەوە نەبووە کە داخۆ ئەم بابەتانە لە کۆمەڵی کوردیدا دیاردەیەکی باو و گشتین، یا ئەوەی کە دەگمەن و ریزپەڕن.

کاتێ مەتێ نەست و ناخ و ئاوەر و ئاوەزی کاراکتەری سەرەکی هەڵدەکۆڵێ و سروشتی نابەرهەست و نەدیاری دێنێتە گۆڕێ، دەردەکەوێ کە تایبەتمەندییە دەروونییەکان گەلێک جاران لە ڕووی ڕەهەندە دەرەکییەکانی مرۆڤدا دەوەستنەوە. ئەمەش وەک گرینگیدانی مەتێ بە بواری دەروونشیکاری،[1] بەسوودە و خوێنەر لە سۆنگەی ئاکار و کردارە ئاساییەکانی تاکەکان دەگەیەنێ. جیا لەوانە، تەکنیکی سەرەکی لە کارەکانی مەتێدا خوڕاوگەی بیرە،[2] بەو واتایە کە دوو ڕووداو، یان دوو فیکر لە یەک کاتدا دەچۆڕێنە نێو مێشکی خوێنەر و پەردە لەسەر دوو جیهانی جیاواز هەڵدەدەنەوە. دواجار، ئەم دوو ڕەوتە هاوتەریب لەنێو چیرۆکەکەدا گەشە دەکەن و دەبنە تەواوکەری یەکدی. جاری واشە، هەڵسوکەوتی تایبەتیی کاراکتەرە سەرەکییەکان ڕەنگوڕوویەکی گاڵتەئامێزانە وەخۆ دەگرێ و ناکۆکیی نێوان کاراکتەرەکان و تایبەتمەندییەکانیان بە ڕەنگێک دەبێ کە حەولودەولی شانۆیەکی هەڵیتپەڵیت بۆ پڕوپووچ پیشاندانی ژیان وەبیر دێنێتەوە.

---

1. Psychoanalysis
2. Stream of Consciousness

بێتوو شێوازی گێڕانەوە لەنێو چیرۆکی جەوەری و مەتێ لەگەڵ یەک بەراورد کەین و هەڵیانسەنگێنین، ڕەنگە بەم دەرئەنجامانەی خوارەوە بگەین:

- لەبواری ناوەڕۆک و تەکنیکی نەقڵکردن، هەردووکیان لەدوایین کۆبەرهەمەکانیاندا سەرکەوتوو بوون.
- فرات جەوەری جەختێکی زۆر لەسەر تایبەتمەندییە دەرەکییەکانی کاراکتەرەکان دەکاتەوە و لە هەمان کاتیشدا نیشان دەدا کە بارودۆخی هەنووکەیی دەورێکی باڵا دەبینێ بۆ ڕسکانی خەسڵەتەکانی مرۆڤ، کە بۆ باسکردنی ئەم تایبەتمەندییانە کەڵک لە زمانێکی پاراو و پڕ لە وێنا و جوانکاری وەردەگرێ. بە پێچەوانە، حەسەنێ مەتێ زۆرترین بیری بە لای ناخی نەبینراو و تایبەتمەندییە دەروونییەکانی کاراکتێرەکانیدا دەلەنگێ بۆ ئەوەی پەردە لەسەر شتە شاراوەکان هەڵداتەوە. جگە لەوانە، شێوازی گێڕانەوەی مەتێ ستوونییە[1] لە حاڵێکدا، ستایلی جەوەری ئاسۆییە.[2]
- جەوەری و مەتێ وەک زۆربەی هەرەزۆری نووسەرانی کوردستانی تورکیا خۆیان لە پرسی سیاسەت لە تورکیا نەبواردووە و لانی کەمی یەک یا چەند کاری خۆیان تەرخانی ئەم کێشەیە کردووە. بۆ نموونە، لە کورتەچیرۆکی «ئێپیلۆگ»دا، مەتێ داستانی گەنجێکی ڕەهەندەی دوورەوڵات دەگێڕێتەوە کە بەردەوام لە مەنفاوە بە تەلیفون لەتەک دایکیدا قسە دەکا و دایکەش بە زمانێکی خۆماڵییانە هەواڵی سیاسی و دەنگوباسی خەڵکی بۆ دەگێڕێتەوە و نووکوبەدی ئەو شتانەی قەوماوە لە مستی کوڕەکەی دەنێ (Metê, 1988). فرات جەوەریش لە ڕێگەی کاراکتەری دوکتۆرێکەوە، کە دواجار لە لایەن پۆلیسی هەواڵگریی تورکەوە بە تاوانی یارمەتیدانی گەریلا دەستبەسەر و ئەشکەنجە دەکرێ، خوێنەر لەگەڵ گۆڕانە سیاسییەکان ئاشنا دەکا (Cewerî,1986).

1. Vertical
2. Horizontal

پاش دەرچوونی ڕۆمانی «شار» لە ساڵی ١٩٨٤، حسێن عارف دوو ڕۆمانی تری خۆی بە ناوەکانی «ئەندێشەی مرۆڤێک» لە ١٩٩٠ و ڕۆمانی «هێلانە» لە ١٩٩٩دا بڵاو دەکاتەوە. ئەو لە ئەندێشەی مرۆڤێکدا دەکەوێتە باسی ڕۆشنبیرێکی تازەگەرا کە لە دۆزینەوەی زمانێکی هاوبەش لەگەڵ کۆمەڵگەکەیدا دادەمێنێ. ئەو بۆ دۆزینەوەی ئۆقرە و ئارامی،[1] واتە ئەو ویستەی وا لەنێو شار و جەماوەرەکەیدا قەت نەیتوانیوە پێی بگا، ڕوو دەکاتە گۆڕستان (عارف، ١٩٩٠). جیاواز لە بەرهەمەکانی دیکەی حسێن عارف، هێلانە ڕۆمانێکی ڕامیارییە و نووسەر تێیدا باس لە ڕووداوەکانی ١٩٨٨ی کوردستانی عێراق دەکا وەکوو کۆمەڵکوژی، هەڵەبجە و ئەنفال و هتد. ڕۆمانەکە بەو جۆرەیە کە سێ کاراکتەری سەرەکیی داستان، واتە سوبحان، جافر و مینا کە پێشتر هەریەکەو لە ژیاندا بە شوێن شتێکەوە بووە، چارەنووسیان لێک گرێ دەدرێ و لە خەباتی سیاسی دژی دەسەڵاتی عێراق و لە هەڕەمەی کارەساتی ئەنفال و سووتمانی گوندەکەیان و لە چەقوتەفی دوورخرانەوە و تووبەتوونچوونی خزموکەسیان لە کەمپەکانی باشووری عێراقدا، یەک دەگرنەوە (عارف، ١٩٩٩).

بۆ باس لەسەر تایبەتمەندییەکانی ئەم دوو ڕۆمانەی دوایەی عارفدا دەبێ بڵێین کە دابەزینێکی بەرچاو لە نووسینی نووسەرە پێشڕەوەکەی بەرەی بووژێنەرەوانی کورتەچیرۆک و چیرۆکی کوردیدا بەدی دەکرێ، بە جۆرێ کە ناوبراو زمانێکی سادە و بەدەر لە جوانکارییەکانی بەرهەمەکانی پێشووی خۆی دەکار دەکا و لە بواری فۆرمیشەوە، هێلانە لە تەکنیکە هونەرییەکانی دەیەی حەفتا هەڵدەبڕێ.

عەبدوڵڵا سیراج (١٩٣٧) نووسەری کەرکووکی، لە ساڵی ١٩٨٩دا ڕۆمانی «هەڵکشان بەرەو لوتکە» بڵاو دەکاتەوە و ساڵێک دوای وی ئیسماعیل ڕەسووڵ (١٩٢٨-١٩٩١)، ڕۆمانی «پەرستگای دڵداران» دەخاتە بازاڕ. لە ساڵی ١٩٩٥شدا ڕۆمانی «ڕێگا» دەبێتە پاشمەرگەی دانەرەکەی، واتە محەممەد مەولوود (مەم)ی مەزنەنووسەری کورد. جگە

---

1. Peace & Tranquility

لەوانە، ساڵی ١٩٨٥ محەممەد موکری ڕۆمانی «هەرەس» لە دوو بەشدا بەرهەم دێنێ. لە ساڵی ١٩٦٦شدا، ڕۆمانی «گوندکێ دۆنۆ» لە نووسینی مەحموود باکسی (١٩٤٤-٢٠٠٠) بڵاو دەبێتەوە. هەروەها، محەممەد ئوزون (١٩٥٣-٢٠٠٧) بە ڕۆمانەکانی «تو»، «سیا ئەڤینێ»، «بیرا قەدەرێ» و «هاوارێ دیجلەیێ» لە ساڵی ٢٠٠٠دا دەردەکەوێ.

لە پێوەندی لەگەڵ باکسی و ئوزوندا، دەبێ بگوترێ کە باکسی بۆ مژاری کارەکانی، یادەوەرییەکانی سەردەمی منداڵیی خۆی هەڵگرتووە و ئوزونیش ژیاننامەی ڕێبەرانی کوردی وەکوو مەمدووح سەلیم و جەلادەت عالی بەدرخان کردووەتە تێمی ڕۆمانەکانی. بێجگە لەوە، ئەم دوو نووسەرە لە دوو باردا لە یەک دەچن. ئەویش ئەوەیە کە هەردووکیان لە سەرێکەوە نەیانتوانیوە بەرهەمەکانیان بە زمانێکی تەڕ و پاراو تیفتیقە بدەن و لە سەرێکی تریشەوە، لە چەپەرێکی قەتیسماوی وشەدا خولیان خواردووەتەوە. ئەوانەش کاریگەریی خراپیان لەسەر بەرهەمەکانیان داناوە و خستوونییە خانەی کارێکی فەرمی و دۆکومێنتارییەوە. واوەتر لەوانە، ئەو ڕەخنەیە ئاراستەی ئوزون کراوە کە ناوبراو لە بواری ئەدەبییەوە دەمەلاسکێی ئەملا و ئەولای کردووەتەوە (Ferhad,1933).

خوسرەو جاف و عەزیزی مەلای ڕەشیش لەبەر ئەوەی وا لە لایەک، بەرهەمهێن بوون و لە لایەکی تریشەوە، کارەکانیان بە دەوری مێژووی کوردستاندا گێژوخولیان خواردووەتەوە، وەک دوو ڕۆمانئووسی بەرچاوی ئەو قۆناخە دادەنرێن.

خوسرەو جاف (١٩٤٠) نووسەری لەدایکبووی کەلاری مەڵبەندی گەرمیان، لەم ساڵانەدا کۆمەڵێک ڕۆمان بە ناوەکانی «هیچ» (١٩٩١)، «پاشایان کوشت» (١٩٩٣)، «ڕاز» (١٩٩٤)، «گەماڵ» (١٩٩٥)، «دەربار» (٢٠١١) و «دەغدو» (٢٠١٣) بڵاو دەکاتەوە، کە خوێنەر بە خوێندنەوەی هەرکامیان پەلکێشی داهێنان و بزۆزیی زمانی نووسەر دەبێ و دەبینێ گشت بوارەکانی سیاسی، جڤاکی، زانستی و خەیاڵی لە لایەن جافەوە بەسەر کراونەتەوە.

لە ڕۆمانی «هیچ»دا، کە سۆزانییەک[1] دەوری کاراکتەری سەرەکی دەگێڕێ، جاف ڕووداوەکانی دەیەی ۱۹٤۰ و ۱۹٥۰ی ناوچەی گەرمیان دەگێڕێتەوە، کە لەودا وەرزێران و جەماوەری کوردی ناوچە بە پاڵپشتی و هاندانی پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی شیوعیی عێراق،[2] دەست دەکەنەوە لەبەرامبەر هێزەکانی ڕژێمی پاشایەتیی عێراقی داردەستی بەریتانیایە (جاف،۱۹۹۱). لە ڕۆمانی «پاشایان کوشت»دا نووسەر وێڕای نیشاندانی ڕووداوەکان لە گۆشەنیگای جۆراوجۆری سیاسی، مێژوویی و فەرهەنگییەوە، دەپەرژێتە سەر سەربردە و سەرێنی دەسەڵاتی سێ نەوە لە مەزنەپیاوانی جاف، کە باب‌وکالی خۆی بوون و نازناوی پاشایەتییان لە سوڵتانی عوسمانیی ئەوسا وەرگرتووە و بوونەتە جڵەودار و جڵەوکێشی جافی گەورەهۆزی کوردستان. پاشا لەم ڕۆمانەدا وەک کەسایەتییەک وێنا دەکرێ کە لەپێناو ئاوات و ئامانجە سیاسی و نەتەوەییەکانیدا لەنێوان دوو دەسەڵاتی ئەوکات، واتە عوسمانی و قاجار و میرنشینەکانی کورددا لە ڕایەڵکەدا دەبێ (جاف،۱۹۹۳).

«گەماڵ» وەک ڕۆمانێکی دیکەی خوسرەو جاف، لەگەڵ ئەوەی وا کەوتووەتە ژێر شەپۆلی زەریای قووڵ و بێکەناری بنزاراوەی گەرمیان و لە زمانی پیوەر تەکیوەتەوە، لەچاو کارەکانی دیکەیدا گرینگییەکی تایبەتی هەیە و لە بواری ستایل و شێوازیشەوە هاوشێوەی مەزرای ئاژەڵان[3]ی جۆرج ئۆروێڵە،[4] کە لەوێدا زمانی هێمایی و سیمبۆلیک دەبێتە ئامرازی باسکردنی دڕندەیی و هەڕەشەی دەوڵەتی عێراق لەهەمبەر خەڵکی کوردستان. لەم کارەدا ڕۆڵی سەرەکی دەدرێتە سەگێک کە بە ڕێکەوت سەر لە وڵاتی بەریتانیا دەردێنێ، بەڵام لەوێ توند و وێڕای سەدان ئاژەڵی تر ڕەوانەی دابڕگە[5] دەکرێ. ئاخرسەر، گەماڵ و ژمارەیەکی زۆر لەو ئاژەڵانەی لەتەکیا گیرابوون، لە لایەن بەریتانیاوە

1. Prostitute
2. Iraqi Communist Party
3. Animal Farm
4. George Orwell
5. Quarantine

مافی پەنابەرییان دەدرێتێ (جاف،١٩٩٥).

عەزیزی مەلای ڕەش (١٩٤٠) نووسەرێکە خاڵی هاوبەشی زۆری لەگەڵ خوسرەو جافدا هەیە؛ لە سەرێکەوە، هەردووکیان سەرپاکی تین و تواناییان لەجیاتی چیرۆکنووسین، تەرخانی ڕۆمان کردووە. لە سەرێکی ترەوە، هەردوو نووسەر شێوەزاری مەڵبەندی خۆیان، واتە دەشتی هەولێر و گەرمیانیان بۆ نووسینەکانیان دەکار کردووە. مەلای ڕەش تاوەکوو ئێستا چوار ڕۆمانی بە ناوەکانی «*کوێخا سێوە*» (١٩٨٦)، «*غەوارە*» (١٩٩١)، «*خاک و چەوساندنەوە*» (١٩٩٨)، «*خاک و کێشەی مان*» (١٩٩٩) چاپ و بڵاو کردووەتەوە. ئەوەی لە بەرهەمەکانی عەزیزی مەلای ڕەشدا وەک پەیامی سیاسی دێنە بەرچاو، دەرخەری دوو ڕەهەندن کە یەکیان خەباتی نەتەوەییە بۆ پاراستنی نیشتمان لەبەرامبەر پرۆژەی بەعارەبکردنی کوردستان. ئەوی تریشیان، کێشەی چینایەتی و پرسی جووتیارانی بێدەرەتان و بابەدەستی[1] گوندە لەبەرامبەر ئاغا و دەرەبەگی دەوڵەمەند. جگە لەوانە، نووسەری ناوبراو کارەکانی بە ڕایەڵوپۆی ئەدەبی بەرەنگاریی نەریتی و کلاسیکەوە دەبەستێتەوە. ئەمەش وەبیرهێنەوەی ئەو ئەدەبیاتەیە کە نووسەرانی ئەلجەزائیری لەبەرامبەر داگیرکاریی فرانسادا نووسیویانە، بەڵام شتێک کە عەزیزی مەلای ڕەش لە ئەلجەزائیرییەکان هەڵداوێرێ ئەوەیە کە ناوبراو بە زمانی زگماکی خۆی، واتە کوردی تاوێ داوەتە پێنووسێ، کەچی دانانی بەرهەمی ئەلجەزائیرییەکان بە زمانی داگیرکەرەکەیان بووە.

وەک ئاشکرایە، لەنێو جیهانی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردیدا خەڵکانێکی تریش هەن کە دەشێ لە سۆنگەی ڕێژەی بەشدارییان لە گەشەونەشەی ئەم ژانرە لە ئەدەبی کوردیدا بە سەر بکرێنەوە. ئەمانیش بەشێکیان بریتین لە کەسانێکی وەکوو فازل کەریم ئەحمەد، کەریم دانشیار، ناجی کوتلای، مونزور چەم، ئەکرەم عەلی، سەعید ناکام، باقێ نازێ، فەواز حسێن، سلێمان دەمیر، سدقی هروری، مەهاباد قەرەداغی، مستەفا ئایدۆگان،

1. Indigent

حەمەکەریم عارف، ئارام کاکەی فەلاح، شـاهین بەکر سورەکلی، حەکیم کاکەوەیس، غەفور سالّح عەبدوڵڵا، کاروان عومەر کاکەسوور، هیوا قادر، جەمال جەبار غەریب، توانا ئەمین، بەختیار عەلی، عەتا محەممەد، عیززەدین یووسف و هتد، کە لە ڕاستیدا ئەگەرچی پەرژانە سـەر بەرهەمی هەمووی ئەم کەسـایەتییانە لە دەرەوەی مەودای جوسـتوجۆی ئێستادا بووە، بەڵام شۆڕبوونەوی زیاتر بە ناخی دەسکەوت و دەرئەنجامی بەرهەمی ئەم دەساڵەی دوایی نووسەرانی ناوبراودا، بابەتێکی پێویستە کە تینووی تەتەڵەی تایبەت و لەکەودانی دانستەیە.[1]

---

١. کەسانی تریش هەن کە لە بەشەکانی دیکەی کوردستاندا هەنووکە خەریکی نووسینی چیرۆک و ڕۆمانن. سەرەتا بەنیاز بووم ناوەکانیان لێرە ڕیز بکەم، بەڵام چونکە ئەو بابەتە دەکەوێتە دەرەوەی بازنەی ئەم توێژینەوەیە، خۆم لە نووسینی ناوەکان و باسکردنی بەرهەمەکانیان بواردووە و ئەم مژارەم داناوە بۆ توێژینەوەیەکی تر [وەرگێڕ].

ئەنجامگری

مێژووی زۆربەی دەقە سەرەتاییەکانی پەخشان لە ئەدەبی کوردیدا دەگەڕێتەوە سەر سەدەی بیستەم و ئەمەش لە لایەن بەشێکی زۆری پەیجۆران و پسپۆڕانی مێژووی ویژەی کوردییەوە وەک بنەمای گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی هاتووەتە ئەژمار. تێڕوانینێکی ورد لەسەر ئەم تێکستانە دەرخەری ئەوەیە کە ئەم نووسراوانە زیاتر ڕەنگ و بۆنی ئاینی و فێرکارییان هەبووە، یا لانی کەم هەوڵێک بوون لەپێناو تۆمارکردنی ئەفسانە و چیرۆکە زارەکییەکان. ئەم ڕەوتە بەردەوام بووە تا ئەوەی کە لەو هەلومەرجەدا پۆلێک دەق بە شەقڵ و مۆرکی چیرۆکەوە پێیان ناوەتە جەغزی جیهانەوە و بوونەتە دووبەردە و بەردی بناغەی دانانی دیواری ئەم ژانرە نوێیە لە ویژەی کوردیدا.

پرسیارێک کە زاف جاران لەو بارەیەوە دەورووژێنرێ، ئەوەیە کە ئاخۆ نووسەرانی بواری گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی کەوتوونەتە داوی نەریتی گێڕانەوەی ڕۆژاوا، یان داخوا نووسەرانی کورد ئاگاداری ڕەوتی ڕۆمان و چیرۆکنووسی ڕۆژاوا بوون، یا نە؟ لە وڵامی ئەم پرسیارانەدا دەبێ بگوترێ کە ئەو نموونە بەراییانەی کە تا دەیەی ١٩٣٠ بڵاو کراونەتەوە، پاڵپشتی ئەم بۆچوونە ناکەن، بەڵام لەو بەرهەمانەی کە لە قۆناخی دەرکردنی گۆڤارەکانی هاوار و گەلاوێژدا بڵاو بوونەتەوە، ئەم شوێندانەرییە بەسەر بەرهەمی نووسەرانی کورددا دەبینرێ، بە شێوەیەک کە بەڕێوەبەران و نووسەرانی ئەم گۆڤارانە

کەوتوونەتە سەر ئارەزووی ناساندنی کورتەچیرۆک و چیرۆکی ڕۆژاوایی بە خوێنەری کورد و بۆ ئەم مەبەستەش لە ساناترین چارەڕێ، واتە وەرگێڕانی ئەم دەقانە بۆ زمانی کوردی کەڵکیان وەرگرتووە. ئەمەش وەرگێڕانی ڕێژەیەکی زۆری ڕۆمان و چیرۆک بۆ سەر زمانی کوردی لە ساڵەکانی دەیەی حەفتا و هەشتادا لێ کەوتووەتەوە.

ئاڵوگۆڕ لە هەلومەرجی سیاسیی کوردستان هاوکات لەگەڵ گۆڕانی ئایدیۆلۆژیی سیاسی، کاریگەریی گەورەی هەبووە لەسەر پەرەسەندنی گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی لە ساڵەکانی دەیەی ١٩٤٠دا. لە دەیەی ١٩٨٠شدا، لە سۆنگەی داکەوتنی درمی چەپێتی و سۆسیالیستی، بەرهەمی بەشێک لە نووسەران بە سووراوی ڕیالیزمی سۆسیالیستی ڕەنگڕێژ بووە. هەروەها، ژێرکەوتن و شکستە سیاسییەکان لە لایەک و پەرەسەندنی بیرۆکەی بوونگەراییی فرانسی لە لایەکی تر، بوونەتە هۆی نیشتنی کەڕووی پوچگەری بەسەر بەشێ لە بەرهەمە کوردییەکان. وێڕای ئەوانە، ئەدەبی بەرەنگاری وەک هەڵوێست و پەرچەکرداری نووسەرانی کورد لەئاست دۆخی داسەپاوی سیاسی و تیغی سانسۆر و سڕینەوەدا، سەری هەڵبڕیوە و لەو پێناوەشدا چیرۆک و ڕۆمانی کوردی بوونەتە کەرەستەیەکی هونەری بۆ داشداری و بەرەوەپێشبردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد.

لە باسوخواسی پێوەندیدار بە گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی، ئیدعای ئەوە هەیە کە نووسەرانی دەیەی ١٩٧٠، براوەی مەیدانن و کەوتوونەتە ڕیزی سەرەوە. ئەم جۆرە بۆچوون و دەرئەنجاموەرگرتنە خۆی لە خۆیدا دەرخەری ئەم گریمانەیە کە هەر دە ساڵ جارێک نەوەیەکی نوێی چیرۆکنووس و ڕۆماننووس سەری هەڵداوە، بەڵام بەگوێرەی ئەو لێکۆڵینەوە وردانەی لەسەر مێژووی وێژەی کوردی کراون، ئەم ڕاستییە دەردەکەوێ کە لەدایکبوونی هەر نەوەیەکی نوێ لەو نووسەرانە لە سۆنگەی قەیران و ئاریشەی مێژوویی و سیاسی لە کوردستاندا بووە. جگە لەوە، ڕەوشی تازەی هەرێمی کوردستان، جیلێکی نوێی نووسەری کورد پێ گەیاندووە، بەڵام ئەوانەشی لەگەڵ بێ، کەسانێکی دەیەی حەفتاکانیان تێدایە، کە هەنووکەش چەرخی چالاکی و نووسینیان لە گەڕدایە.

لەم دە ساڵەی دواییدا، ڕۆماننووس و چیرۆکنووسێکی زۆر لە بەشە جیاجیاکانی کوردستاندا ناویان هاتووەتە نێو ناوان، کە ئەم ڕێژەیە لە داهاتوودا دەبنە ماک و کاکڵی ڕەوتێکی نوێ لە ویژەی کوردیدا. کەچی بەو حاڵەشەوە، ڕووماڵی گشت ئەم بابەتانەی وا بڵاو دەکرێنەوە شتێکی ئاسان نییە و لەبری ئەوە قسەکانم بەم خاڵانەی خوارەوە کورت دەبڕمەوە:

- ئەگەر پێشتر بەشێکی زۆری ئەدەبی کوردی لە کوردستانی عێراق بەرهەم دەهات، ئەوە ئێستاکە گەشەیەکی باش لەو بوارەوە لە هەموو پارچەکان لە ئارادایە.
- زمانی فەریکەنووسەران لە ئاستێکی بەرز و بەجێدا نییە و بازنەی وشەکانیشیان بەرتەسکە.
- ڕێژەی ئەو ڕۆمانە نوێیانەی ئێستاکە دەردەکەون، زۆرترە لەچاو ئەو ژمارەیەی وا لە لایەن نووسەرانی دەیەکانی پێشووە بەرهەم هاتوون. لە دە ساڵی ڕابردوودا ژمارەی ڕۆمانی چاپکراو نزیک بە حەوت قات زیاتر بووە لە تەواوی ئەو بەرهەمانەی کە لە ڕابردووی مێژووی ئەدەبی کوردیدا بڵاو بوونەتەوە و هەژمارێکی زۆریش لە گەنجان دەستیان داوەتە قەڵەم و لە بڵاوکردنەوەی چیرۆک و ڕۆمانەکانیاندا خێران.

سەرەڕای هەموو ئەمانە و وەک خاڵی کۆتایی، دەبێ بڵێین کە بەشێکی زۆری داهاتوو و دوورەدیمەنی ویژەی کوردی گرێدراوی هەڵکشانی هەلومەرجی ڕامیاریی کوردستانە. هەڵبەت تەنیا کەسێکی نووسەرە کە سەرکێشی و سەرەڕۆییەکی وەها دەکا و داهاتوو دێنێتە پێش چاوان و خەتی لێ دەکێشێ، ئەگینا نوقڵانەلێدان و پێشدیتنی پاشەڕۆژێ کارێکی هەروا ئاسان و ئاوانتە نییە.

کتێبنامە

کوردی

- ئەحمەد، ئیبراهیم. (١٩٥٩). کوێرەوەری. بەغدا: نجاح.

— (١٩٧٢). ژانی گەل. سلێمانی: کاکەی فەلاح.

- ئەحمەد. کەمال مەزهەر. (١٩٧٨). تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.

- ئەمین، موحەڕەم محەممەد. (١٩٥٩). مام هۆمەر. هەولێر: کوردستان.

— (١٩٦٩). ئادەمیزاد. سلێمانی: کامەران.

- ئیسماعیل، ئەحمەد محەممەد. (١٩٦٧). دارەکەی بەرماڵمان. بەغدا: سلمان الاعظمي.

— (١٩٧٣). دەستی ئۆخەی. سلێمانی: ڕاپەڕین.

— (١٩٧٨). ئەسپ. بەغدا: دەزگای ڕۆشنبیری.

— (١٩٨٢). چاوەڕوانی. بەغدا: دەزگای ڕۆشنبیری.

- بابان، جەمال. (١٩٥٧). خانزاد. بەغدا: کتێبخانەی گەلاوێژ.

— (١٩٦٩). سەید کەڵەک. بەغدا: أسعد.

— (١٩٧٣). مامەیارە. بەغدا: دار الجاحظ.

- بایەزیدی، مەلا مەحموود. (١٩٦٣). عادات و ڕوســوومانامەی ئەکرادیە. نوســخەی م.ب. ڕۆدینکۆ. مۆسکۆ.

— (١٩٨٦). تەواریخی قەدیمی کوردستان. نوسخەی ک.ک. کوردۆییڤ و ز.س. موسایلیان. مۆسکۆ.

- بۆتانی، کاکەمەم. (١٩٦٩). بوومەلەرزە لە گۆمی مەندا. بەغدا: ڕاپەڕین.

— (١٩٧٣). سمکۆڵی ئەهریمەن. سلێمانی: ڕاپەڕین.

— (١٩٧٩). بازنە. هەولێر: شارەوانی.

- بەرزنجی، عومەر مەعرووف. (١٩٧٨). لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی١٩٢٥-١٩٦٩. بەغدا:

کۆڕی زانیاریی کورد.

- بەرزنجی، مارف. (١٩٩٣). سەرجەم بەرهەمەکانی مارف بەرزنجی شەهید. هەولێر: ڕۆشنبیری.
- بێگەرد، ڕەئووف. (١٩٧٧). بوار. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.

—— (١٩٩١). بەرەو چیا. سلێمانی: شەهید عەبدولخالق مەعرووف.

—— (١٩٩٣). کۆلان. ستۆکهۆڵم: وەشانخانا ئاپێک.

- پەیمانا نوو (١٨٧٢). ستەمبوول.
- پیرەمێرد، حاجی تۆفیق. (١٩٣٤). مەم و زین. سلێمانی: ژین.

—— (١٩٣٥). دوانزە سوارەی مەریوان. سلێمانی: ژیان.

- تەمۆ، فوئاد. (١٩١٣). چیرۆک. ڕۆژی کورد، (٢).
- جاف، حەسەن. (١٩٨٥). چیرۆکی نوێی کوردی. بەغدا: ڕۆشنبیری.

—— (١٩٨٦). لە خەونەکانی نامۆیەک. هەولێر: ڕۆشنبیری.

- جاف، خوسرەو. (١٩٨٩). کۆردەرە. بەغدا: دارالجماهیر.

—— (١٩٩١). هیچ. بەغدا: دار الرسالة.

—— (١٩٩٣). پاشایان کوشت. بەغدا: دار الرسالة.

—— (١٩٩٤). ڕاز. بەغدا: دارالحریة.

—— (١٩٩٥). گەماڵ. بەغدا: دار الحریة.

—— (٢٠١١). دەربار. هەولێر: ئاراس.

—— (٢٠١٣). دەغدو. هەولێر: ئاراس.

- جاف، ئەحمەد موختار. (١٩٧٠). مەسەلەی ویژدان. پێشەکی و لێکۆڵینەوەی د. ئیحسان فوئاد. بەغدا: ارشاد.
- حەسەن، ڕەئووف. (١٩٧٩). سبەینێ باوکت دێتەوە. بەغدا: دارالحریة.

—— (١٩٨٢). کرێکار و چیرۆکی کوردی. بەغدا: عەلاء.

—— (١٩٨٨). تەوقەی خۆشەویستی. بەیان، (١٤٨)، ١٠-١٦.

- حەسەن، شێرزاد. (١٩٨٣). تەنیایی. بەغدا: ئەمینداریێتی گشتی.

—— (١٩٨٨). گوڵی ڕەش. بەغدا: ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی.

—— (١٩٩٦). حەسار. هەولێر: پەروەردە.

- حەسەن، محەممەد فەریق. (١٩٧٧). سێبەری ئەسپەشێ. سلێمانی: کامەرانی.

—— (١٩٧٩). ڕستێک زەنگیانەی ئاوی. بەغدا: عەلاء.

- خانی، ئەحمەد. (١٩٦٢). مەم و زین. ئامادەکردنی م.ب، ڕۆدینکۆ. مۆسکۆ.
- خەزنەدار، مارف. (١٩٦٩). ئەڵەمان کوردی. بەغدا: أسعد.

— (١٩٦٩). بووکەشووشە. بەغدا: أسعد.

— (پێداچوونەوە) (١٩٧٦). چیرۆکی هەڵبژاردە. بەغدا: ڕۆژی کوردستان.

- ڕۆژی کورد. (١٩٨١). بڵاوکردنەوە و پێشەکیی جەمال خەزنەدار. بەغدا: الموسسة العراقیة.
- سائیب، جەمیل. (١٩٧٥). لە خەوما. پێشکەشکردن و لێکۆڵینەوەی جەمال بابان. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.
- سەججادی، عەلائەددین. (١٩٦٠). هەمیشە بەهار. بەغدا: المعارف.

— (١٩٧٨). دەقەکانی ئەدەبی کوردی. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.

- سەعید، محەممەد ساڵح. (١٩٥٧). کاروانی. بەغدا: سلمان الاعظمي.

— (١٩٦٧). شمشاڵی شوان. بەغدا: سلمان الاعظمي.

— (١٩٧٠). ئاشتیی کوردستان. بەغدا: العربیە.

- سیراج، عەبدوڵڵا. (١٩٨٠). لاکێشە ڕووناکەکان. بەغدا: ڕۆشنبیری و بڵاوکرنەوەی کوردی.

— (١٩٨١). مردوو خەون نابینێ. بەغدا: کۆمەڵەی ڕۆشنبیریی کوردی.

— (١٩٨٢). بارام ناوێک هەبوو. بەغدا: کۆڕی زانیاریی عێراق/ دەستەی کورد.

— (١٩٨٩). هەڵکشان بەرەو لوتکە. بەغدا: ڕۆشنبیری و بڵاوکرنەوەی کوردی.

— (١٩٩٥). پەیک. فرانسا: Éditions aapkf.

- عارف، حسێن. (١٩٥٩). لە کۆڕی خەباتا. سلێمانی: کامەران.

— (١٩٧١). کەلافەیەک ژانی توورە. نەجەف: النعمان.

— (١٩٧٦). شەفەق، لە «چیرۆکی هەڵبژاردە». بەغدا: حوادث.

— (١٩٧٧). چیرۆکی هونەری کوردی ١٩٢٥-١٩٦٠. بەغدا: ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی.

— (١٩٧٩). توێشووی سەفەرێکی سەخت. بەغدا: دارالسلام.

— (١٩٨٣). گەلەگورگ. بەغدا: ئەمینداریێتیی گشتی.

— (١٩٨٦). شار. بەغدا: ئەمینداریێتیی گشتی.

— (١٩٨٧). بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی ١٩٢٥-١٩٨٣. بەغدا: ئەمینداریێتیی گشتی.

— (١٩٩٠). ئەندیشەی مرۆڤێک. بەغدا: الاجیال البیاع.

— (١٩٩٩). هێلانە. سلێمانی: سەردەم.

- غالب، سەباحی. (١٩٧٩). ئافرەت لە چیرۆکی کوردیدا: ١٩٢٥-١٩٧٠. بەغدا: ڕۆشنبیری.

- فەتتاح، شاکر. (١٩٤٣). مودیرەگ. گەلاوێژ. (١٠)، ٦٤-٧١.

— (١٩٤٤). بووک و خەسوو. گەلاوێژ. (٥)، ١٨-٢١.

— (١٩٤٧). شەبەنگە بەرۆژ. بەغدا: المعارف.

- قازی، ئەحمەد. (١٩٨١). باقەبێن. تاران: گرافیک فیلم.
- قازی، ڕەحیم. (١٩٦٢). پێشمەرگە. بەغدا: الوفاء.
- قازی، شێخ حسێن. (١٩٣٥). مەولوودنامە بە زمانی کوردی. بەغدا: نجاح.
- قزڵجی، حەسەن. (١٩٧٢). پێکەنینی گەدا. بەغدا: بنکەی پێشەوا.
- قەفتان، کاووس. (١٩٦٩). دە چیرۆک. بەغدا: سلمان الاعظمي.

— (١٩٧٠). خۆری ئاوابوو. سلێمانی: کامەران.

— (١٩٧١). ڕاوەبەران. سلێمانی: کامەران.

— (١٩٧٩). نیو هەنگاو دوور لە دۆزەخ. بەغدا: ڕۆشنبیری.

— (١٩٨٥). پێنج تابلۆی شێواو و چەند چیرۆکی تر. بەغدا: حوادث.

— (٢٠٠٠). ژووری میوان. سلێمانی: سەردەم.

- کاکەی فەلاح، ئارام. (١٩٩١). زەراب. ستۆکهۆڵم: بنکەی سارا.

— (١٩٩٢). چاوەڕوانی. ستۆکهۆڵم.

— (١٩٩٨). بەیازی گوڵفرۆشێک. ستۆکهۆڵم: میدیا.

— (٢٠٠٣). وێنەکان دووبارە دەبنەوە. سلێمانی.

— (٢٠٠٧). نووسینەوەی درک. سلێمانی: ڕۆژنامەی ئاوێنە.

- کۆیی، حاجی قادر. (١٩٨٦). دیوانی حاجی قادری کۆیی. ئامادەکردنی سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا. بەغدا: ئەمینداریتیی گشتی.
- کەریم، مستەفا ساڵح. (١٩٥٨). زڕەی زنجیر. سلێمانی: ژین.

— (١٩٦٠). شەهیدانی قەڵای دمدم. بەغدا: نەقابەی مامۆستایان.

— (١٩٨٤). ڕەشپۆشێکی جیهانی چوارەم. بەغدا: الأدیب.

- هەڵبژاردە لە چیرۆکی کورتی بێگانە. (١٩٥٣). وەرگێڕانی گۆران. بەغدا: المعارف.
- مەلا کەریم، محەممەد. (١٩٨١). عەقیدەی کوردی مەولانا خالیدی نەقشبەندی. گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق «دەستەی کورد»، (٨)، ١٩٩-٢٢٢.
- مەلای ڕەش، عەزیز. (١٩٨٦). کوێخا سێوە. هەولێر: ئەمینداریتیی گشتی.

— (١٩٩١). بۆرە. بەغدا: الزمان.

— (١٩٩١). غەوارە. بەغدا.

— (١٩٩٨). خاک و چەوسانەوە. هەولێر: رۆشنبیری.

— (١٩٩٩). خاک و کێشەی مان. هەولێر: ئاراس.

■ مەنسوور، ئەحلام. (١٩٨١). پرد. بەغدا: رۆشنبیری.

■ مەولوود، محەممەد. (١٩٧٠). چیرۆکەکانی مەم. بەرگی ١. بەغدا: بەڕێوەبەرێتیی گشتی.

— (١٩٨٤). چیرۆکەکانی مەم. بەرگی ٢ . هەولێر: رۆشنبیری.

— (١٩٨٦). پاییزە خەون. بەغدا: دارالحریة.

— (١٩٩٤). رێگا. ستۆکهۆڵم.

■ نەبەز، جەمال. (١٩٥٦). لالۆ کەریم. هەولێر: کوردستان.

■ نەریمان، مستەفا. (١٩٧٧). بیبلۆگرافیای کتێبی کوردی ١٧٨٧-١٩٧٥. بەغدا: کۆڕی زانیاریی کورد.

— (١٩٨٦). فەرهەنگی ئەدیب و نووسەرانی کورد. بەغدا: ئەمینداریتیی گشتی.

— (١٩٨٨). بیبلیۆگرافیای دوو سەد ساڵی کتێبی کوردی ١٧٨٧-١٩٨٦. بەغدا: رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی.

■ نەهایی، عەتا. (١٩٩٢). زریکە. بانە: ناجی.

— (١٩٩٥). تەنگانە. تەوریز: ناشر-مولف.

— (١٩٩٩). گوڵی شۆڕان؛ لە شوێن چارەنووسێکی ون. سەقز: محەممەدی.

— (٢٠٠٤). ئەو باڵندە بریندارە کە منم. سلێمانی: سەردەم.

— (٢٠٠٧). باڵندەکانی دەم با. سنە: ژیار.

— (٢٠٠٧). گرەوی بەختی هەڵاڵە. سلێمانی: رەنج.

Kurdî

■ Barnas, Rojen. (1997). Hingê. weşanên Nûdem. Stockholm: Nûdem.
■ Bedirxan, Celadet Alî. (1932). Ber Tevna Mehfûrê.hawar, (4),1-4.
■ Bekir, Mihemed. (1987)." Pêşgotin "Di: Hwar; Kovara Kurdî. (1-9). VII.
■ Bozarslan, Mehmed Emîn. (1979). Meyro. Stenbol: Deng.
■ Ceweri, Firat. (1992). Kevoka Spî. Stockholm: Nûdem.
— (1986). Girtî. Stockholm: Nûdem.
— (2002). Romanseke çilmisî. Stockholm: Nûdem.
— (2005). Payiza Dereng. Stockholm: Nûdem.
■ Ferhad, Xalîd. (1933). Mehmed Uzun û çîroka dizya Tu, Armanc. (142).
■ Metê, Hesenê. (1991). Smîrnoff. Stockholm: Welat.
— (1994). Labîrenta cinan. Huddinge: Welat.

— (1998). Epîlog. Järfälla: Nûdem.
— (2000). Tofan. Spånga: Apec.
— (2007). Gotinên Gunehkar. Stembol: Avesta.
— (2011). Li Dêrê. Stembol: Nûdem.
— (2013). Pêsîrên Dayê. Spånga: Apec.
— (2014). Îşev û çîroka dawîn. Stembol: Peywend.

- Sadînî, M. Xalid. (2000). Feqîyê Teyran Jiyan, Berhem û Helbestên Wî. Stembol: Nûbihar.
- Zaza, Nûredîn. (1941). Xurşîd. hawar. (27),10.

— (1941). Gulê.hawar. (29).8-9.
— (1995). Keskesor. Stockholm: Nûdem.

عربی

- الحيدري، جمشيد. (١٩٨٤). تاريخ تطور النثر الفني الكوردي في العراق ١٩٢٥-١٩٦٠، (١)، ٨٢-٩٣.
- الخالدى المقدسى، يوسف ضياءالدين باشا. (١٨٩٣). الهدية الحميدية فى اللغة الكردية؛ معجم كردي-عربي. حققه وقدم له مع دراسات لغوية الأستاذ الدكتور محمد مكري. بيروت: مكتبة لبنان.
- الزفنگي، احمد بن الملا محمد. (١٩٨٧). العقد الجوهري في شرح ديوان الشيخ الجزري. الطبعة الثانية. الصباح.
- رسول، عزالدين مصطفى. (١٩٨٤). آراء في القصة الكُردية، الاقلام، (٢-٣)، ١١٢-١٢٢.
- سعيد، نورالدين محمد. (١٩٧٨). القصة الكُردية في ملتقى صلاح الدين، العراق، (٧٦٤)، ٣.
- عارف، حسين (١٩٧٨). الواقعية الانتقاديه في القصة الكُردية، الاقلام، (٢)، ١١٢-١٣١.

— (١٩٨٤). اشكال التكنيك الحديثة في القصة الكُردية ١٩٧٠ وما بعدها، الاقلام، (٢-٣)، ١٢٣-١٣٥.
— (١٩٨٥). عشرون قصة الكُردية. بغداد: منشورات مجله كاراون.
— (١٩٨٦). مختارات من الادب الكُردي. بغداد: منشورات مجلة كاروان.

English

- Genocide in Iraq; The Anfal Campaign Against the Kurds (1993). Human Rights Watch / Middle East Watch.
- Makiya, Kanan. (1993). Cruelty & Silence. London: Jonathan Cape.
- The Encyclopaedia of Islam. (1981). Kurds, Kurdistan, (New edition), (V).
- Van Bruinessen, Martin. (1983). "Kurdish Tribes and the State of Iran: The Case of Simko's Revolt" in: Tapper, Richard (ed): The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan, London, 364–400.

France

- Jaba, M. Alexander. (1860). Recueil de notices et récits Kourdes.St-Pétersbourg.

لێزگەی ناوەکان

ا

الاخبار: ٨٠

الهدية الحميدية في اللغة الكردية: ٣٦

ئـ

ئازەربایجان: ٢١

ئاسیا: ٢٢

ئاشەوان: ٨٧

ئافریقا: ٢٢

ئاگری: ٦٦

ئاگرین، عەبدوڵڵا: ٨٥

ئاڵمانیا: ١٠٩

ئامریکا: ١٤٢، ١٤٤

ئامێد: ٩٢

ئاوات: ٦٦

ئاوجی، زیا: ٧٨

ئاوێنە: ١٤٦

ئاویەر: ١٤٦

ئایدۆگان، مستەفا: ٣٤، ١٥٧

ئوزون، محەممەد: ٤٦، ١٥٥

ئوسترالیا: ١٤٤، ١٤٦

ئووتاس، بوو: ٢٨

ئوپسالا: ٢٢

ئۆروێڵ، جۆرج: ١٥٦

ئۆزدەمیر: ٦٢

ئەتاتورک: ١٠٦

ئەحمەد، فازل کەریم: ١٥٧

ئەحمەد، کەمال مەزهەر: ٤٦

ئەحمەد، ئیبراهیم: ٤٢، ٦٨، ٧٠، ٨٥، ١٠٠، ١٠٢، ١١٠، ١١١، ١١٩، ١٣٢، ١٣٦، ١٣٩

ئەرگان: ١٥٢

ئەرمەنستان: ٢٠، ٣٤، ١٤٦

ئەرمەنی: ٢٧، ٥٤

ئەستەمبووڵ: ٣٦، ٤٠، ٥٤، ٥٥، ٥٦

ئەسەد، میرۆیێ: ٢٢

ئەشۆ، وەزیرێ: ٢٢

ئەفریقی: ٢٣

ئەفغانی، عەلی محەممەد: ٢٥، ٤٨

ئەگەرێمەوە وڵاتم: ١٠٨

ئەلجەزائیری: ١٥٧

ئەلئەقلام: ٤٣

ئەمین، توانا: ١٥٨

ئەمین، موحەڕەم محەممەد: ٣٩، ٧٦

ئەندێشەی مرۆڤێک: ١٥٤

ئەورووپا: ١٩، ٢٤، ٥٥، ٥٨، ٨٣، ١٤٤، ١٤٦

ئیبۆ، سەعیدێ: ٢٢

ئیپیلۆگ: ١٥٣

ئێران: ٢٥، ٦٥، ٨٧، ٩١، ٩٤، ٩٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٤٢، ١٤٦، ١٤٨، ١٤٩

ئیرەوان: ٣٤، ٧٨

ئیسماعیل، ئەحمەد محەممەد: ٩، ٨١، ١١٤

ئیلخانیزادە، مستەفا: ٨٧

ئینگلیز: ٢٣، ٢٦، ٢٩، ٣٨، ٣٩، ٥٤، ٦٣، ٦٦، ٧٩، ١٤٥، ١٤٧

ئیهرەنبورگ، ئیلیا: ٦٧

ب

بابان، جەمال: ٣٩، ٦١، ٧٧، ١٢٠، ١٢٤، ١٣١، ١٣٩

بابێ ڕەشۆ: ٦٠

بارزانی: ٦٥، ٧٣

بارزانی، مەلا مستەفا: ٧٤

باقێ نازێ: ١٥٧

باکسی، مەحموود: ١٥٥

بالزاک، هۆنۆ دێ: ٦٧

بانە: ١٤٩

بایەزیدی، مورادخان: ٥٣

بایەزیدی، مەلا مەحموود: ٣٦، ٥٣، ٥٤
بایەزیدی، ئیسماعیل: ٥٣
ببوورە ماڵی جەنابتان نییە: ١٢٢
ببووم بە دڕکی مەم و زین: ١٢٠
بتلیسی، شەرەفخان: ٥٤
برادۆست: ٩٥
برادۆست، ئەمیر خان: ٩٤
برایەتی: ٨١
بریاجی: ١٠٧
بڵیند و نەوی: ٩٤
بوزئەرسەلان، محەممەد ئەمین: ٨٦، ١٠٦، ١١٩، ١٢٥، ١٢٦
بووا، تۆما: ٤٦
بوونگەراییی فرانسی: ١٦٠
بۆتانی، کاکەمەم: ٨٥، ١١٣
بۆکان: ٨٧، ١٠٧
بە ئامانج گەیشت: ١٠٥
بەدرخان، جەلادەت: ٤٨
بەدرخان، جەلادەت عالی: ٥، ٣٧، ٦٢، ٦٣، ١٥٥
بەدرخان، کامەران: ٢٤
بەدرخان، میقداد میدحەت: ٥٥
بەر تەڤنا مەحفووریێ: ٣٧، ٦٢
بەرزنجی، عومەر مەعرووف: ٤٢، ٤٣، ٤٨، ٥٧، ٥٨، ١٠٣
بەرزنجی، لەتیف حامید: ٤٨
بەرزنجی، مارف: ٧٩
بەرلین: ١٠٨
بەریتانی: ٦٢
بەریتانیا: ٦٢، ١٥٦
بەرەکات، سەلیم: ٢٤، ٤٨، ١٥٠
بەعس: ١٩، ٨٣
بەغدا: ٣٤، ٤٠، ٤١، ٥٦، ٦٥، ٧٣، ٧٨، ٨١، ١٠٥، ١٠٦، ١١٤، ١١٦، ١٤٢
بەکۆ، ئووسڤێ: ٢٢
بەڵام کوردم: ١٠٨
بەیان: ٨١
بیرا قەدەرێ: ١٥٥
بێکەس، شێرکۆ: ٤٧
بێگەرد، رەئووف: ٩، ٨٥، ١١٤، ١٣٨

پ

پارتی دیمۆکراتی کوردستان: ٦٥، ٧٩، ١٤٣، ١٤٤، ١٥٦
پاریس: ٢٥
پاشایان کوشت: ١٥٥، ١٥٦
پوچگەری: ١٦٠
پۆرتوگالی: ٢٣
پەرستگای دڵداران: ١٥٤
پەهلەوی: ١٠٧
پەهلەوی، رەزاخان: ١٠٧
پەیمانا نوو: ٥٤
پیرەمێرد: ٦٤، ٦٧، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤
پێشمەرگە: ٧٨، ٩٥، ٩٦، ١٤٩
پێکەنینی گەدا: ١٠٣

ت

تاج و تەختی کوێخا هۆمەر: ١٠٧
تاران: ٤٦، ٥٦، ١٠٧
تاڵەبانی، حەسەن: ٦٥
تاڵەبانی، فازل رەئووف: ٦٥
تو: ١٥٥
تورکیا: ٤٩، ٨٦، ١٠٦، ١٠٨، ١١٩، ١٤٥، ١٤٦، ١٥٠، ١٥٢، ١٥٣
تووتن: ٧٩
تۆتانی، فلیت: ٨٦
تۆفیق بەگ: ٣٦
تۆڵستۆی، لیۆ: ٦٧
تەرماخی، مەلا عەلی: ٥١
تەزووی خەم لە گۆرانییە دڵدارییەکاندا: ١٢١
تەسریفی کرمانجی: ٥١

تەمۆ، فوئاد: ٣٦، ٣٧، ٦٠، ١٣٣
تەنیایی: ١٤٧
تەواریخی قەدیمی کوردستان: ٤٥
تەورێز: ٩٤
تەیموور، محەممەد: ٢٤، ٤٨
تەیموور، مەحموود: ٢٤
تیرێژ: ٨٦، ٨٧

ج

جاف، حەسەن: ٤٥
جاف، خوسرەو: ١٥٥، ١٥٦، ١٥٧
جاف، وەسمان پاشا: ٦٤
جاف، ئەحمەد موختار: ٦٣، ٦٤، ٩٨، ٩٩، ١٣١، ١٣٣
جامیع یێ ڕیسالەیان و حیکایەتان: ٥٣
جڤاتا تەلەبەیێن کوردان: ٣٦
جندی، حەجیێ: ٢٣، ٣٤
جۆرجیا: ٢٠
جۆیس، جەیمس: ١٣٥
جەبار غەریب، جەمال: ١٥٨
جەبار، ئاسیا: ٢٣
جەعفەری، نەسرین: ٩٤
جەلالی، ئیبراهیم ئاغا: ١٠٦
جەمیل پاشا، فواد: ٧١
جەمیل پاشا، قەدری: ٣٦
جەهانی، کارینا: ٢٩
جەوهەراغا: ٦٩
جەوەری، فرات: ١٥٠، ١٥١، ١٥٣
جێنێف: ٥٦

چ

چارەڕەشیی وەرزێر: ٢٥
چای شیرین: ٧٨
چەپێتی: ١٦٠
چەم، مونزور: ١٥٧
چێخۆف، ئانتۆن: ٦٧
چیرۆکی کرمانجا: ٦٠
چین: ١٠٨

ح

حسێن، فەواز: ١٥٧
حوزنی موکریانی، حسێن: ٦٦
حەریری، عەلی: ٥٤
حەزرەتی محەممەد: ٥٢
حەسار: ١٤٧، ١٤٨
حەســەن، ڕەئووف: ٤٥، ٨١، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٦، ١٣٥، ١٣٦
حەسەن، شێرزاد: ١٤٧، ١٤٨، ١٥٠، ١٥٢
حەسەن، محەممەد فەریق: ٨٥، ١٢٠
حەسەنیانی، عەلی: ٨٧
حەڵەب: ٥٤
حەیدەری، جەمشید: ٤٦
حیزبی دێمۆکراتی کوردستان: ٦٥
حیزبی شیوعیی عێراق: ١٥٦
حیزبی هیوا: ٦٥
حیلمی، ڕەفیق: ٦٥

خ

خاتێ خانم: ٣٤
خاچ: ١٢٠
خازێ: ١١٩
خاک و چەوساندنەوە: ١٥٧
خاک و کێشەی مان: ١٥٧
خانزاد: ٣٩، ٧٧
خانی، ئەحمەدێ: ٣٥، ٤٠، ٥٣، ٩٢، ٩٣
خودادادەی کورد دینەوەری، ئەحمەد عەلی: ٢٥
خوڕاوگەی بیر: ١٣٥، ١٥٢
خورشید: ٧٢
خوویەکی پووچ: ١٠٣
خەزنەدار، مارف: ٤٦، ٥٨، ٨٥، ١٠٥
خەملی پەمۆ: ١٢٥

د

دانشیار، کەریم: ١٥٧

داوودی، زوهدی: ٤٨
دایرەی ئاسایشی عەشایری: ١٠٧
دڵسۆز: ٦٦
دلێر، خالید: ٣٩
دمدمنامە: ٩٤
دوازدە سوارەی مەریوان: ٦٤، ٩١
دوای سەرخۆشیی زۆر شێتییە: ٦٤
دو موپاسان، گی: ٦٧
دۆست، جان: ٩٤، ١٤٩
دەربار: ١٥٥
دەروێشیان، عەلی ئەشرەف: ٢٥، ٤٨
دەشتی هەولێر: ١٥٧
دەغدو: ١٥٥
دەڤی گور: ١٢٦
دەمیر، سلێمان: ١٥٧
دەنگی ڕاستی: ٦٦
دەنگی کورد: ٦٦
دەنگی گێتیی تازە: ٦٦
دیاریی لاوان: ٦٤، ٦٥
دێرک: ١٥٠
دیلان، محەممەد ساڵح: ٤٧
دیمەشق: ٥٢، ٧٠

ر

رادیۆی ڕۆژهەڵاتی نزیک: ٦٦، ٦٧
راز: ١٥٥
رایسز لە خوێنیانا ئەژی: ١٢٥، ١٣١
ڕیالیزمی سۆسیالیستی: ١٦٠
ڕزگاری: ٨١، ٨٦
ڕوانگە: ١٤٦
روز سیاه کارگر: ٢٥
ڕوشدیە: ٥٥
ڕووسیا: ٢١، ٢٢، ١٤٦
ڕووناکی: ٦٤، ٨١
ڕووی کردەوە شاخ: ١٢٢
ڕۆدینکۆ: ٥٣
ڕۆژا نوو: ٦٧
ڕۆژا وڵات: ٨٦
ڕۆژی کورد: ٣٦، ٣٧، ٦٠
ڕۆناهی: ٦٧
ڕەسووڵ، شوکریە: ٥٣
ڕەسووڵ، ئیسماعیل: ١٥٤
ڕەشبۆشێکی جیهانی چوارەم: ١٢١
ڕەشید، تۆسنی: ٢٢
ڕەواندز: ٦٢
ڕێکخراوی لاوانی دارکەر: ٦٥
ڕێگا: ١٥٤
ڕێگا و هەوار: ١١٤
ڕێگای ئازادی: ٨٦

ز

زازا، نوورەددین: ٣٤، ٧١
زاڤایێ دەهسالی: ١٢٠
زانست: ٦٦
زرێبار: ١٤٦
زەکی بەگ، جەرراحزادە: ٣٦
زەکی بەگ، ئەمین: ٦٥
زەنگەنە، موحییەدین: ٢٤، ٤٨
زیوەر، فایق: ٦٦

ژ

ژابا: ٥٣، ٥٤
ژابا، ئەلیکساندەر: ٣٦، ٥٣
ژانی گەل: ١١٠
ژیان: ٦١
ژیانەوە: ٦١، ٦٢
ژین: ٧٣

س

ساڵانی بێدەنگی: ٤٣
ساڵح سەعید، تاهیر: ٨٥
ساڵح عەبدوڵڵا، غەفور: ١٥٨

سانت پیتەرسبورگ: ٥٣
سائیب، جەمیل: ٦١، ٦٢، ٦٣، ١٣١، ١٣٣
ستۆکهۆڵم: ١٠٣
ستێتییە، سەلاح: ٢٣
ستێر: ٦٧
سروە: ١٤٦
سریانی: ٥٤
سلێمانی: ٢٩، ٥٣، ٥٥، ٦١، ٦٢، ٦٥، ٦٦، ٧٩، ٨١
سوریا: ٢٤، ٦٧، ٧٠، ١٤٩
سورەکلی، شاهین بەکر: ١٥٨
سوڵتان عەبدولحەمید: ٥٥
سوێد: ٧٨، ١١٠، ١٤٣، ١٤٥، ١٥١، ١٥٢
سوێسنایەتیی سەردەشت: ١٠٧
سوێسنی، کوێخا هۆمەر: ١٠٧
سوێسنی: ١٠٧
سۆڤیێت: ٢٠، ٢١، ٢٧، ٣٣، ٣٤، ٤٠، ٦٦، ١٤٦، ١٤٩
سەبری، عوسمان: ٧١
سەججادی، عەلائەددین: ٥٣، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧٨، ٩٣، ٩٤، ١٠٠، ١٠١، ١١٧، ١١٨، ١٣٧
سەدام: ١٤٢
سەدام حسێن: ١٩
سەردار، عەمەریکێ: ٢٢
سەردەشت: ١٠٦، ١٠٧
سەرفی کوردی: ٥١
سەرهەنگ پزیشکیان: ١٠٧
سەرینەبۆر: ١٠٥
سەعید، محەممەد سالح: ٣٩، ٧٩، ١٣١
سەگمان، بەشارێ: ٧١
سەلاحەدین: ٤٣
سەلیم، مەمدووح: ١٥٥
سیا ئەڤینێ: ١٥٥
سێبەری سەرەمەرگ: ١١٣
سیراج، عەبدوڵلا: ٨٥، ١٥٤
سیروان: ١٤٦

ش
شاعەبباسی دوویەم: ٩٤
شار: ١٢٧، ١٥٤
شارەزور: ٩٢
شاکەلی، فەرهاد: ٩، ١٩، ٢٩، ٤٠، ٥٣
شانامە: ٩٢
شاییەکەی ڕەشەی خەجەلاو: ١٠١
شکاک: ٩٤
شوانی کورد: ٢٤، ٣٤
شورەوی: ١٤٦
شۆڕشی ئاگری: ١٠٨
شەبەنگە بە ڕۆژ: ٦٩
شەرەفخان: ٥٤
شەفەق: ٧٣، ٧٧
شەکسپیر: ٧٤
شەمۆ، عەرەبێ: ٢٤، ٣٤، ٩٤
شەهیدانی قەڵای دمدم: ٧٧، ٩٤، ٩٦
شەهیدی زوڵمە و کفن و شۆردنی ناوێ: ١٠٧
شەوێش: ٦٠
شێخ سەعیدی پیران: ٦٣
شێخ مەحموود: ٦٢، ٦٣
شێخ مەحموودی حەفید: ٥٦، ٦٢

ع
عادات و ڕوسوو ماتنامەی ئەکرادییە: ٥٣
عارف، حسێن: ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٦١، ٦٢، ٦٤، ٦٦، ٦٧، ٧٨، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ١٠٠، ١٠٣، ١٠٤، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١٢٥، ١٢٧، ١٢٩، ١٣٠، ١٣٥، ١٥٤
عارف، حەمە کەریم: ١٥٨
عارف، سەدرەدین: ٨١
عامووده: ١٥٠
عوسمانی: ٥٥، ٥٦، ١٥٦
عەبدوڕڕەحمان، عەلیێ: ٢٢، ٣٤
عەقیدەنامەی کوردی: ٤٦، ٥٢
عەقیدەی کوردی: ٥٢

عەلی شێر: ١١٠

عەلی، بەختیار: ١٥٨

عەلی، ئەکرەم: ١٥٧

عێــراق: ١٨، ٢٤، ٢٧، ٣٣، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٧، ٤٩، ٥٦، ٦٣، ٦٥، ٦٦، ٦٩، ٧٣، ٧٤، ٧٥، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٣، ٨٥، ٨٦، ٩٠، ٩٩، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٩، ١٢٠، ١٢١، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٥، ١٥٤، ١٥٦، ١٦١

عیرفان، جەماڵ: ٦٢

غـ

غالب، سەباحی: ٤٥

غەوارە: ١٥٧

فـ

فرانسا: ٢٦، ٦٦، ٦٧، ١٥٧

فرانسی: ٢٣، ٣٦، ٥٤، ١٤٥، ١٦٠

فوئاد، کەمال: ٥٦

فۆڵکستۆن: ٥٦

فەتتاح، شاکر: ٦٥، ٦٨، ١٠٠، ١٢٠، ١٣٩

فەتتاح، محەممەد ڕەشید: ٨٥

فەرەج، حامد: ٦٥

فەقێ عەباس و دیمەنێکی لەیادنەچوو: ١٢٢

فەقییێ تەیران: ٣٥، ٥٣

فەلەستین: ٦٦، ٦٨

فیدایی: ٩٤

فیردۆسی: ٩٢

فیرعەون، مەولود: ٢٣

ڤـ

ڤان برونەسێن، مارتین: ٩٤

ڤۆڵتێر: ٧٤

قـ

قاجار: ١٥٦

قادر، هیوا: ١٥٨

قارس: ٣٤

قازی، ڕەحیم: ٣٩، ٧٨، ٧٩، ٨٧، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ١٠٣

قازی، شێخ حسێن: ٥١، ٥٢، ٥٣

قازی، ئەحمەد: ٨٧

قاسم، عەبدولکەریم: ٧٤

قاهیرە: ٥٦، ١٢١

قزڵجی، حەسەن: ٧٨، ١٠٣، ١٠٧، ١٢٥، ١٢٦، ١٣٨

قەدریجان: ٤٧، ٧١

قەرەداخی، مستەفا: ٣٩

قەرەداغی، مەهاباد: ١٥٧

قەفتان، کاووس: ٧٩، ١٠٨، ١٠٩، ١٢٤، ١٣٧

قەڵای دمدم: ٩٤، ٩٥

قەلەڕەشێ، ئەمەر پاشا: ١٠٧

کـ

کارمامز: ٨٧

کاروان: ٤٤

کاروانی: ٣٩

کاکە سوور، کاروان عومەر: ١٥٨

کاکەوەیس، حەکیم: ١٥٨

کاکەی فەلاح، ئارام: ١٥٨

کانیبە ڕەحمان: ١٣٥

کرماشان: ٢٥

کوتلای، ناجی: ١٥٧

کوردستان: ٣١، ٤٠، ٦٦

کوردی، محەممەد عەلی: ٦٤

کۆڕی پەروەردە: ٨١

کۆڕی زانیاریی کورد: ٣٤، ٤٠، ٦٥، ٨١

کۆریا: ١٠٨

کۆلۆنیالیست: ٢٢، ٢٣

کۆماری کوردستان: ٦٥، ٧٨، ٧٩

کومێ تفتک: ١٠٦

کۆمیونیزم: ٦٦

کۆمەڵی لاوان: ٦٥

کۆمەڵەی ڕۆشنبیریی کوردی: ٨١

کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد (ژ.ک): ٦٥

کوەیت: ١٤٢

کوێخا سێوە: ١٥٧

کوێرەوەری: ١٠٢
کۆیی، حاجی قادر: ٤٠
کەرکووک: ٨١، ١٥٤
کەریم، مستەفا ساڵح: ٣٩، ٧٥، ٧٦، ٧٧، ٨٣، ٨٥، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ١٠٥، ١٢١، ١٣٥، ١٣٩
کەرەلۆتیی مەنوچەر: ١٣٧
کەشکۆڵی جادوویی: ١٣٨
کەڤۆکا سپی: ١٥١
کەلا دمدمێ: ٩٤
کەلار: ١٥٥
کەلەش، بابایێ: ٢٢
کەمال، یاشار: ٢٥، ٤٨
کەمانچەژەن: ٦٧
کەندوو: ٦٠

گ

گرتی: ١٥١
گروگاڵی منداڵانی کورد: ٦٦
گولێ: ٧٢
گوڵی ڕەش: ١٤٧
گوندکێ دۆنۆ: ١٥٥
گوندێ مێرخاسان: ٣٤
گوینای، ییلماز: ٤٨
گۆران: ٣٧، ٣٨، ٦٧، ٦٨
گۆرکی، ماکسیم: ٦٧
گۆڕەمەری، مەلاخەلیل: ١٠٦
گۆڤاری کوردستان: ٤٠، ٦٦
گۆگۆڵ: ٧٤
گوڵی شۆڕان: ١٤٩
گەلاوێژ: ٣٧، ٤٢، ٦٥، ٦٧، ٦٨، ٧٠، ٧١، ٧٣، ٧٥، ٨٣، ١٠٠، ١٠١، ١٠٤، ١٥٩
گەماڵ: ١٥٥، ١٥٦
گەورک: ١٠٧
گێسنەر، کریس: ٢٩

ل

لالۆ کەریم: ٧٧، ١٠٣
لاهووتی، ئەبولقاسم: ٢٥
لوبنان: ٢٣، ٦٧
لوتفی، عەبدولمەجید: ٤٨
لە پێناوی ئافرەتا: ٦٩، ١١٧
لە خەوما: ٦١، ٦٣، ٨٧، ١٣١
لە ڕۆژژمێری دێیەکی ئەم خوارەدا: ١١٣
لە کۆڕی خەباتا: ٨٣
لەعبی، عەبدوللەتیف: ٢٣
لەندەن: ٥٦
لینینگراد: ٥٣

م

ماکۆ: ١٠٦
محەممەد ساڵح سەعید: ٣٩، ٧٩، ١٣١
محەممەد، عەتا: ١٥٨
مراد، قاچاخێ: ٢٢
مرادۆڤ، خەلیلێ: ٢٢
مژاباد: ١٤٩
مستەفا ڕەسووڵ، عیززەدین: ٤٤، ٥٩
مستەفا، شوکور: ٣٤
مستەفا، ئیحسان: ٦٦
ملکاری: ١٠٧
مودیر بەگ: ١٠٠
موکریانی، هێمن: ٩٦
موکری، کامەران: ٤٧
موکری، محەممەد: ٨٥، ١٥٥
مۆسکۆ: ١٠٨
مۆمەکەی شەمامە دنحە: ١١٢
مەتێ، حەسەنێ: ١٥٠، ١٥٢، ١٥٣
مەدهۆش، محەممەد عەلی: ٣٩
مەردوخ، عەبدوڵڵا: ٢٥
مەزرای ئاژەڵان: ١٥٦
مەسەلەی ویژدان: ٦٣، ٨٧، ٩٨، ٩٩، ١٣١، ١٣٣
مەغریب: ٢٣

مەلا کەریم، محەممەد: ٢٩، ٤٦، ٥١، ٥٢
مەلای باتەیی: ٥٣
مەلای ڕەش، عەزیز: ١٥٥، ١٥٧
مەلایێ جەزیری: ٣٥، ٥٣
مەم و زین: ٣٥، ٤٠، ٦٤، ٩١، ٩٢، ٩٣، ١٢٠
مەنسوور، ئەحلام: ١٢٢
مەنمی، سەلام: ٨٥
مەهاباد: ١٥، ٥٤، ٦٥، ٧٩، ٨٧، ١٠٦، ١٠٧، ١٤٦، ١٤٩
مەولانا: ٥٢
مەولوود، محەممەد: ٧٦، ١٠٨، ١١٢، ١٥٤
مەولوودنامە: ٣٦
مەولوودنامەی شێخ حسێنی قازی: ٥٢
میرزاکەریم، غەفور: ٦٥
میرنشینی بابان: ٥٧، ٩١، ٩٢
میسر: ٢٤، ٥٥
میم: ١٤٧
ن
نازدار: ٦٤
ناکام، سەعید: ١٥٧
نان و کەوەری خوێناوی: ١٠٣
نوورەدین، بوار: ٥٨
نووشتەکەی ئامینەخان: ١٢٥
نۆبل: ٢٥
نەبەز، جەمال: ٣٩، ٧٥، ٧٧، ١٠٣، ١٣١، ١٣٩
نەریمان، مستەفا: ٥٧، ٨٠
نەقشبەندی: ٥٢، ١٤٣
نەقشبەندی شارەزوری، مەولانا خالید: ٥٢
نەهایی، عەتا: ١٤٨، ١٤٩
نیشتمان: ٦٦، ٩٦
نێوان کوردی: ١٠٧
و
وان: ٣٦
وایلد، ئۆسکار: ٦٧
ورمێ: ٩٤
هـ
هاشمی: ٧٣
هاوار: ٣٧، ٤٩، ٦٢، ٦٧، ٧٠، ٧١، ١٥٩
هاوار، محەممەد ڕەسووڵ: ٤٧
هاوارا دیجلەیێ: ١٥٥
هاوارێ: ٣٤
هاواری کورد: ٦٦
هاواری نیشتمان: ٦٦
هروری، سدقی: ١٥٧
هونەرمەند، مەلا عەبدولکەریم: ٩٤
هەتاوی کورد: ٣٦
هەرەس: ١٥٥
هەکاری، میر شەرەفخان: ٥٣
هەڵاڵە: ٦٦
هەڵکشان بەرەو لوتکە: ١٥٤
هەڵۆی کوردستان: ٢٤
هەڵەبجە: ٦٤، ١٤١، ١٥٤
هەمیشە بەهار: ٦٩
هەولێر: ١٩، ٢١، ٤٠، ٦٦، ٧٩، ١٤٩، ١٥٧
هیچ: ١٥٥، ١٥٦
هێڤی: ٣٦
هێلانە: ١٥٤
هیندستان: ٢٣
هیوا: ٧٣
ی
یادگاری لاوان: ٦٦
یاسین، کاتب: ٢٣
یافا: ٦٨
یاقووتی، مەنسوور: ٢٥، ٤٨
یامولکی، مستەفا پاشا: ٦٢
یووسف، حەلیم: ١٥٠، ١٥٢
یووسف، عیززەدین: ١٥٨

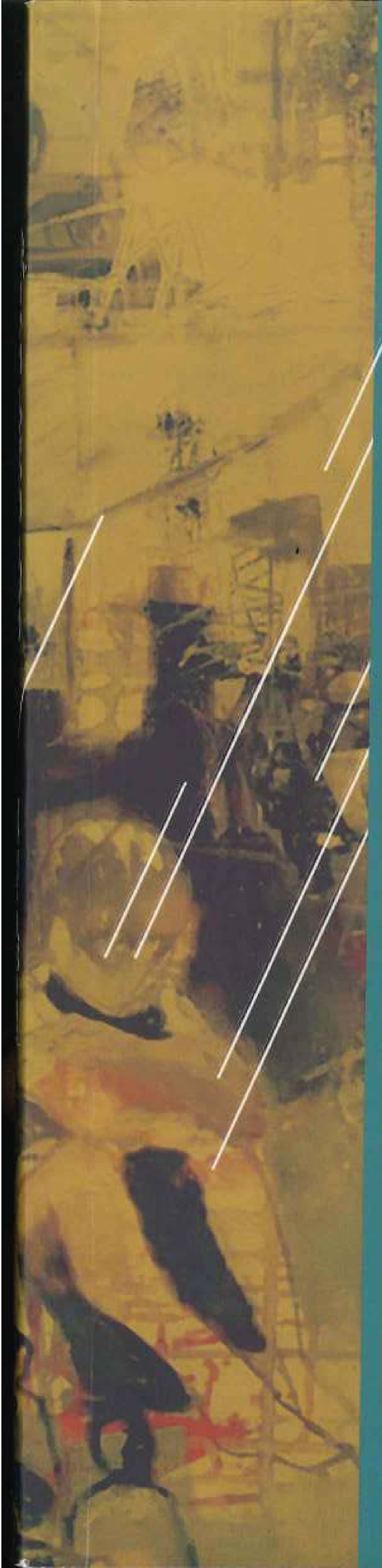

ویژەی مۆدێرن لە چاو جۆرەکانی تر هەڵگری ماتەوزەیەکی پترە و ئامیار و ئاریکارێکی باشتریشە بۆ مرۆڤی وەیلان بە شوێن خۆیدا بە چەشنێک کە ئادەمیزاد لە کڵاوڕۆژنەی ئەدەبییاتەوە دەتوانێ سەر بە ماڵی ڕابردوو، زەینییەت، ژیوار و ژینگاری خۆی و ئەوانی تردا بکا و جێگەوپێگەی ئێستای خۆی باشتر بناسێ. هەر لەم سۆنگەیەوە، ئەم ڕاستییە بۆ مرۆڤی کوردیش دەتوانێ لە سەرێکەوە ببێتە پێودانێک بۆ ناسینی خۆی و مێژوو و ماکی ئەدەبەکەی و لە سەرێکی تریشەوە، دەتوانێ ببێتە دەلاقەیەک بۆ سەرەتاتکێی بەشێک لە ڕاستییەکان و سەراسوێی ئاوەز و ئاخافتەی زاڵ بەسەر خۆی و دەوروپشتیدا. جگە لەوانە، لە ئالیی جوانیناسیشەوە ناخی وشکارۆ و پرسۆی بە ئاوی کانیاوی ئەدەبەکەی ئاوپرژێن دەبێ و ڕۆحی پڕژەنگوزار و شەکەت و شەڵاڵیشی بە شنەی شەماڵی دیرۆکەکەی فێنکاییی پێ دەبەخشرێ.

9 786226 525527